

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
Історія. Філософія. Політологія

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

**Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік АПН України С.В. Ківалов**

Одеса
2017

Серію засновано у 2010 р.

Співзасновники — Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
Міжнародний гуманітарний університет.

*Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 28.11.2017 р.*

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, д-р юрид. наук, проф., акад. АПН і НАПрН України — голова Ради;
І. М. Коваль, д-р політ. наук, проф.; **В. В. Завальнюк**, канд. юрид. наук, проф.;
А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф. — заступник голови Ради; **В. А. Кухаренко**,
д-р філол. наук, проф.; **О. В. Токарев**, засл. діяч мистецтв України; **С. Д. Василенко**,
д-р політ. наук, проф.

Відповідальний редактор серії — канд. іст. наук, доц. **В. Г. Пищемуха**.
Заступник відповідального редактора серії — канд. іст. наук, доц. **Н. І. Серебряннікова**.

Редакційна колегія серії «Історія. Філософія. Політологія»:

Історія

Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; **І. С. Гребцова**, д-р іст. наук, проф.; **О. Б. Дьомін**, д-р
іст. наук, проф.; **В. М. Хмарський**, д-р іст. наук, проф.; **Т. Б. Смірнова**, д-р іст. наук, доц.;
М. К. Чучко, д-р іст. наук, доц.; **В. Г. Пищемуха**, канд. іст. наук, доц.; **О. І. Ганчев**, канд.
іст. наук, доц.; **Н. І. Серебряннікова**, канд. іст. наук, доц.

Філософія

О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; **Е. А. Гансова**, д-р філос. наук, проф.; **А. П. Овчиннікова**,
д-р мистецтвозн., проф.; **І. В. Голубович**, д-р філос. наук, доц.; **Л. М. Богата**, д-р філос. наук, доц.;
О. А. Долгополова, д-р філос. наук, доц.; **Е. І. Мартинюк**, канд. філос. наук, доц.;
Л. О. Панкова, канд. філос. наук, доц.; **М. О. Кравчик**, канд. філос. наук, доц.

Політологія

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; **Л. М. Дунаєва**, д-р політ. наук, проф.;
Д. В. Яковлев, д-р політ. наук, проф.; **М. А. Польовий**, д-р політ. наук, доц.;
М. І. Мілова, д-р політ. наук, проф.; **О. І. Стребков**, д-р політ. наук, проф.;
Л. В. Балтовський, д-р політ. наук, проф.; **С. В. Волковський**, ст. викл.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія:
зб. наук. праць. — Одеса: Фенікс, 2017. — Вип. № 14. — 132 с.

*Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.*

*Збірник внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 р. №793), філософських та політичних наук
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.02.2014р. №153).*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 20215 10015ПП від 15.08.2013 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 419,
вул. Фонтанська дорога 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (048) 719-88-50, факс (048) 715-38-28, e-mail: mgu@ukr.net
Електронна адреса серії «Історія. Філософія. Політологія»: vestnik-humanities.mgu.od.ua

- © Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Історія. Філософія. Політологія», 2017
- © Національний університет «Одеська юридична академія», 2017
- © Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017
- © Міжнародний гуманітарний університет, 2017

ІСТОРІЯ

Куліков В. О.

*кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ДОХОДИ І ВИТРАТИ РОБІТНИКІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ТА ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація. Проаналізовано структуру доходів і витрат робітників металургійної та вугільної промисловості Катеринославської губернії у 1885–1914 р. Зроблено висновок, що навіть при умові повної зайнятості, середнього заробітку некваліфікованого робітника вистачало на самого робітника, але було замало для покриття витрат його сім'ї. Подолати дефіцит сімейного бюджету можна було тільки заробітками інших членів сім'ї. Видатки на фіксовані потреби поглинали лівову частку доходу робітників. Мала частка змінних видатків означає, що робітники мали обмежені можливості витратити на культурні розваги, освіту, а також заощаджувати гроші.

Ключові слова: бюджети робітників, економічна нерівність, Катеринославська губернія, Донбас, індустріалізація.

Динаміка й диференціація номінальної заробітної плати робітників металургійної і вугільної промисловості Донецького та Придніпровського районів в імперську добу неодноразово була об'єктом спеціальних студій [1; 2; 3; 4]. Значно менше уваги приділяли дослідники вивченню реальної заробітної плати та бюджетів робітників. Дана стаття досліджує дохід і витрати робітників металургійної та вугільної промисловості Катеринославської губернії у 1885–1914 рр. На основі масових статистичних даних про зарплати і штрафи робітників вивчено розміри і структуру бюджетів трударів важкої промисловості Катеринославщини наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст.

Структура доходів

На зламі ХІХ–ХХ ст. доходи робітників Катеринославської губернії мали складну структуру. Основу доходу становила заробітна плата, приплати натурою (житло або харчування надане підприємством), а також приробіток за понаднормову роботу. Дані, зібрані фабричними інспекторами по Катеринославській губернії, показують, що на початку ХХ ст. понад 99% заробітку віддавалось робітникам обробної промисловості готівкою. За харчі, видані робітникам у фабричних крамницях та крамницях споживчих товариств, підприємства утримували не більше 0,7% доходу, причому ця

частка з кожним роком зменшувалась: від 1,3% у 1901 р. до 0,2% у 1914 р. [5].

У шахтарських поселеннях приплати натурою грали більшу роль, порівняно із заводськими містами. Розрахунковий табель зарплати чорноробів за травень 1892 р., які працювали на поверхні при Рутченковській копальні, показує, що 40% заробітку було видано продуктами, жетонами для рудникової крамниці, та сплачено за доставку води. Третина робітників готівкою отримала менше 50% заробленого. Чим більше заробляв робітник, тим меншу частину заробітку він отримував у вигляді приплат натурою [6].

Довгий робочий день практично не дозволяв робочому займатися будь-якою додатковою діяльністю, що приносила дохід. Стратегії робітника по збільшенню свого доходу були, як правило, пов'язані з роботою на основному підприємстві. Робітники максимально багато працювали при відрядній оплаті і охоче йшли на понаднормові работ. Преміальні виплати робітникам промислових підприємств в імперську добу були рідкісним явищем [7, 324]. Такі доходи були ситуативними і суттєвої ролі у поповненні бюджету робітника не відігравали [8, 123]. Деякі сім'ї робітників отримували дохід від підсобних господарств, а також від здачі частину приміщення квартирантам [7, 325].

Зарплата

Робітники металургійних та металообробних підприємств, порівняно із робітниками інших промислових галузей, мали високі номінальні зарплати. За даними обстеження фабричною інспекцією промислових підприємств 1893 р., середній місячний заробіток робітника машинобудівних підприємств становив 25 руб., чавуноливарних – 27 руб., сталеливарних – 44 руб. У цей же час середній заробіток робітника обробної промисловості становив 16 руб. [10, 466]. У період 1910–1914 рр. середня місячна заробітна плата робітників металообробної промисловості в Росії становила – 34 руб., у той час як у середньому в обробній промисловості – 21 руб. [5].

Норми оплати робітників вугільної промисловості були трохи нижчими, оскільки кваліфікаційні вимоги до них були нижчими, ніж до металургів та

слюсарів. Обстеження 1886 р. земством вугільних підприємств Слов'яносербського повіту показало, що середня зарплата робітників усіх категорій становила 25,3 руб. [11, 318–329]. На початку ХХ ст. зарплати робітників вугільної промисловості Донбасу коливались від 22 руб. на місяць у вантажників, сортувальників та чорноробів й до 36 руб. у вибійників [2, 153].

Норми оплати робітників варіювались також у рамках однієї професійної категорії. Розмах коливань зарплати був помітно вищим у спеціальностях, що вимагали робітників високої кваліфікації. Якщо денна заробітна плата робітників Юзівського заводу невисокої кваліфікації 1888 р. коливалась від 0,8 до 1,0 руб. на день, то зарплата майстрів — від 1,5 до 4 руб. [12, 16]. 1913 р. на Юзівському заводі оплата за відрядні роботи коливалась у межах від 20 до 150 руб. на місяць залежно від кваліфікації робітника. Помісячна заробітна плата коливалась від 15 до 60 руб., а поденна оплата — від 60 к. до 2,5 руб. [13, 210].

Фабричний інспектор Катеринославської губернії Серафим Аксьонов наводить дані по губернії за 1899/1900 р.: плата робітників металургійної та металообробної промисловості коливалась від 1,4 руб. у молодих й до 2,3 руб. на день у досвідчених робітників. Кваліфіковані ливарники, модельники й токарі заробляли до 120 руб. на місяць [14, 137].

Навіть у вугільній промисловості, де вимоги до кваліфікації робочих були не такі високі, як у металургії, спостерігалась висока різниця в оплаті різних категорій робітників, а також всередині категорій. Перш за все значно різнилась оплата робітників, які працювали під землею та на поверхні. Якщо наприкінці ХІХ ст. чорнороби на поверхні отримували близько 80 к. на день, то допоміжні робітники під землею — 1 руб., а вибійники — 1,6 руб. [15, 16].

Утримання та інші видатки

Штрафи та інші відрахування з зарплати знижували дохід робітника. До середини 1880-х років штрафи не були упорядковані й промисловці штрафували робітників на власний розсуд. Закон «Про взаємні відносини фабрикантів і робітників» від 3 червня 1886 р. упорядкував принципи стягнення штрафів. Робітники могли бути оштрафовані за неякісну роботу, прогули та порушення дисципліни. Стягування штрафів регулювалось 146 статтею Статуту про промисловість, згідно якої порушення порядку розподілялися на вісім категорій: 1) несвоєчасна явка на роботу або незгоджена відлучка; 2) недотримання у виробничих приміщеннях встановлених правил обережності при поводженні з вогнем; 3) недотримання у виробничих приміщеннях чистоти й охайності;

4) порушення тиші при роботах шумом, криком, лайкою, сварками або бійкою; 5) непослух; 6) прихід на роботу нетверезим; 7) гра в азартні ігри на гроші; і 8) недотримання правил внутрішнього розпорядку [16, 45].

Промисловий статут встановлював максимальний розмір штрафів, які могли стягуватись з робітника: загальна сукупність штрафів не повинна була перевищувати однієї третини заробітку робітника [16, 45]. Статистика, зібрана фабричними інспекторами показує, що штрафи становили лише незначну частину зарплати робітників. За 1901–1914 р. робітники Катеринославської губернії виплатили 97 тис. руб. штрафів або 0,1% отриманої зарплати (113 млн. руб.). У середньому на 100 руб. зарплати стягувалось 9 к. штрафів, причому їх розмір та сума щороку знижувались. Якщо в 1901 р. на 100 руб. зарплати робітника в середньому припадало 15 к. штрафів, то у 1914 р. цей показник знизився вдвічі, до 7 к. Середня сума штрафу у 1901 р. становила 49 к., у 1914 р. 29 к. [5].

Штрафи робітників складали капітал, який міг бути використаний тільки для потреб самих робітників. Таким чином, штрафування робітників по-суті було перекладанням коштів із кишені робітника-порушника дисципліни у кишеню робітника, який потребував матеріальної допомоги. У 1913 р. штрафний капітал (11300 руб.), зібраний з робітників-порушників заводів і фабрик Катеринославської губернії був виплачений на наступні витрати: лікарняні — 76%, на поховання 15%, вагітним — 1%, покаліченим та погорільцям — по піввідсотка, решта 7% пішли на інші витрати [17, 238–239].

Підприємці вдавались до штрафування робітників для виховання капіталістичної дисципліни праці. Робітники штрафувались не для того, щоб компенсувати підприємцям збитки, а виступали інструментом покарання. Хоча розміри штрафів були відносно невеликими, для робітників, які звикли рахувати кожен копійчину, виплата штрафу навіть у декілька десятків копійок могла бути відчутною. Тому часто штрафи ставали причиною скарг і навіть страйків, особливо у таких небезперечних випадках, як-то «порушення тиші», або «непослух» [8, 147].

Закон 1886 р. (ст. 102 Статуту про промисловість) забороняв стягувати з робітників плату за 1) медичну допомогу, 2) за освітлення майстерень, 3) за користування заводськими інструментами та обладнанням [16, 24]. Очевидно, до прийняття закону прецеденти стягування плати з робітників з таких нагод траплялись.

Робітники також робили пожертви на соціальні будівництва церков, допомагали своїм товаришам,

що потрапили у скрутне матеріальне становище [18, 769]. Багато робітників з селян відправляли частину зарплати на батьківщину в село. Навіть якщо вони не мали родини, все одно вони мали сплачувати податки. У більшості випадків вони нічого не отримували взамін окрім сподівання мати можливість прогудуватись у випадку втрати роботи.

Частину доходу робітник міг витратити на хабарі представникам нижчої ланки адміністрації щоб отримати легшу і краще оплачувану роботу [3, 65]. Про це є поодинокі згадки сучасників, а також такі практики знайшли відображення у робітничому фольклорі:

Ты получку получай,

Штейгеров не забывай:

Рубль на сотку, два — на водку,

Три с полтиною на чай [19, 173].

Гірничий інженер Олександр Фенін у своїх спогадах писав, що до корупції здебільшого були схильні управлінці нижчої ланки, які були вихідцями із робітничого середовища: «безпосередньо слідом за отриманням влади слідували розкрадання і побори — нижча братія піддавалася безжальній експлуатації, коли кращі місця віддавались близьким родичам, а стороннім тільки за хабарі». О. Фенін згадує випадок, очевидцем якого він у середині 1890-х років був на копальні Іловайських у Макіївці: «Я був призначений завідувачем крупної шахти “Сергій” після управління нею безграмотним “самородком” Панкратом Коваленком, колишнім шахтним десятником. Це був типовий мужик-кулак, що до того часу сильно розжирів. Уся “адміністрація” шахти складалася з його родичів і кумів. Шахтарі акуратно платили за кращі робочі місця. Сам Панкрат так зледащів, що в шахту ніколи не спускався. Щоб уберегтись від несподіваної появи начальства, він спеціально поставив сигнальника. Дізнавшись, що “їдуть”, Панкрат натирив собі обличчя і руки вугіллям і чекав з лампою в руках у шахти — заподадливий завідувач тільки-но “виліз” із шахти» [20, 55].

Бюджет робітника

Наскільки було достатньо доходу, який отримував робітник металургійної та вугільної промисловості наприкінці XIX — на поч. XX ст.? Масового обстеження бюджетів робітників Катеринославської губернії в імперську добу не проводилось, але у розпорядженні дослідника є результати вибіркового регіонального дослідження за різні роки [21]. Ці дані дозволяють скласти приблизні уявлення про співвідношення доходів і витрат робітників.

У середині 1880-х років Катеринославське земство провело дослідження бюджетів робітників вугільної промисловості Бахмутського повіту. Його

результати показали, що середня місячна зарплата робітників усіх категорій становила 14,5 руб. на місяць [7, 332]. При цьому на харчі робітник витрачав 8,2 руб., на чай, цукор і тютюн 1,9 руб. Загалом витрати робітника на продовольство та освітлення становили 10,1 руб. Витрати сімейних робітників становили в середньому 13,5 руб. на невелику сім'ю з трьох чоловік і 20,8 руб. на велику сім'ю розміром 5–6 чоловік [7, 320]. У робітників, що мали одну дитину, або несімейних, профіцит бюджету становив 3,10 руб. Загальний висновок статистиків: «деяким [робітникам] заробітної плати вистачає лише на прогудування себе та родини, а також на покупку інструментів, а заробіток інших не покриває навіть цих вкрай обмежених витрат» [7, 321].

Згідно розрахунків фабричного інспектора Катеринославської губернії Серафима Аксьонова, наприкінці XIX ст. при середній зарплаті робітника 30 руб. на місяць квартира для сімейного робітника коштувала 3–6 руб. (без харчування). Робітники без сім'ї могли зекономити на житлі — жити в бараках, що надавались компанією або безкоштовно, або за умовну плату 0,5 руб. у місяць за ліжко. Іншим варіантом було квартирування кімнати. Вартість квартири із повним харчуванням становила 10–11 руб. на місяць [14]. Отже, при середній зарплаті близько 30 руб. робітнику мало вистачати зарплати. Але це за умови повної зайнятості та відсутності простоїв та захворювань.

Лев Ліберман у 1901 р. вивчив бюджети 1200 робітників Кальміусько-Богодучівської копальні Олексіївського гірничопромислового товариства. Результати його дослідження показали, що реальний дохід робітника становив 23,17 руб. при умові, що робітник не хворів і не прогулював. Витрати на харчі, алкоголь і тютюн сягали 9,33 руб., додаткові 3 руб. робітник витрачав на одяг та ще 3 руб. йшли на дрібні витрати [1, 40–41]. Таким чином, профіцит бюджету вуглекопа становив 7,84 руб. Проте це розрахунки на одного робітника. Згідно розрахунків Лібермана, на сім'ю з двох дорослих та двох дітей на харчування та одяг потрібно було витратити 37 руб. на місяць [1, 42]. Це означає, що якщо робітник із типовою зарплатою був єдиним годувальником у сім'ї, то його доходів на всіх не вистачало.

Обчислення бюджету робітника вугільної промисловості Донбасу, здійснене Петром Фомініним за різними даними початку XX ст., пропонують більш песимістичну картину. П. Фомінін визначив реальний середній заробіток шахтаря у 20–23 руб. на місяць. Витрати робітника на харчування, одяг, взуття та різні дрібні витрати — у 16 руб. Отже, профіцит бюджету робітника-одинака міг

складати близько 4–5 руб. на місяць [22, 189]. Ці підрахунки приводять П. Фоміна до очевидного висновку, що робітнику-одинаку заробітної плати могло бути достатньо, але сімейному робітнику із дружиною та двома дітьми її було замало.

1910 р. епідемічний лікар Н. М. Черемухін обстежував умови життя 141 робітника Риковських рудників, що розташовувались неподалік Юзівки. Його порахунки показали, що середній місячний заробіток вуглекопа становив 20 руб., а витрати на базові потреби сягали 12–15 руб. [23, 4]. Це означає, що стандартного заробітку вистачало для покриття базових витрат однієї особи.

Таким чином, усі обстеження бюджетів робітників вугільної промисловості Донбасу кінця XIX – поч. XX ст. при певній варіації цифр показують, що при умові повної зайнятості середнього заробітку мало вистачати на одного робітника, але було замало для покриття витрат сім'ї. Крім того, робітник, що обзаводився родиною, мав переїжджати з дешевого барачного житла у дорожчу найману квартиру. Подолати дефіцит сімейного бюджету можна було тільки заробітками інших членів родини. Але можливості роботи для жінок в шахтарських поселеннях були дуже обмеженими, до того ж нормативи оплати праці жінок та підлітків були на 30–50% нижче, порівняно із оплатою праці дорослих чоловіків. Тому, для покриття дефіциту, сім'ї шахтарів приймали квартирантів та столовників. За різними оцінками, у 1910-ті роки від 37% до 60% шахтарських сімей Донбасу мали квартирантів [22, 147].

Більшу частину доходів робітники витрачали на харчування і житло. Обстеження бюджетів робітників Санкт-Петербургу, Средська, Баку, Богородська та Києва поч. XX ст. показали, що витрати на харчування становили найголовнішу частину витрат сім'ї робітника, становлячи в середньому 50% бюджету сімейних та 38% несімейних робітників. Далі йшли витрати на житло – 18% та 11%; одяг та взуття – 15% та 12%; алкоголь та тютюн – 5% та 7%, культурні витрати 3% та 3%, допомога рідним – 2% та 19%, 8% та 9% бюджету сімейних та робітників-одинаків відповідно [21, 67–71]. Наведені вище дані бюджетних обстежень робітників вугільної промисловості показують, що ця категорія робітників витрачали на їжу від 40% до 70% заробітної плати, у сімейних робітників частка витрат на їжу могла бути ще вищою.

Висновки

Таким чином, доходи робітників металургійної та вугільної промисловості Катеринославської губернії наприкінці XIX – на поч. XX ст. мали складну структуру. Основу доходу становила заробітна плата, приплати натурою, а також приробіток за

понаднормову роботу. Штрафи та інші відрахування із зарплати знижували дохід робітника. По співвідношенню до зарплат розміри й загальна сума сплачених робітниками штрафів були незначними. Робітники також робили пожертви на соціальні проекти, деякі робітники платили хабарі представникам нижчої адміністративної ланки.

Низка обстежень бюджетів робітників вугільної промисловості Донбасу кінця XIX – поч. XX ст. показують, що навіть при умові повної зайнятості, середнього заробітку вуглекопів мало вистачати на самого робітника, але було замало для покриття витрат його сім'ї. Подолати дефіцит сімейного бюджету можна було тільки заробітками інших членів родини. Поширеним способом покриття бюджетного дефіциту, що практикували робітничі сім'ї, був прийом квартирантів та столовників.

Витатки на фіксовані потреби, такі, як їжа, одяг та житло поглинали лівову частку доходу неодружених робітників, а сімейні робітники витрачали на фізіологічні потреби майже весь дохід. Висока частка витрат на базові потреби у структурі бюджету означала, що більшість робітників мали обмежені можливості витрачати на культурні розваги, освіту, та інші нематеріальні потреби, а також заощаджувати гроші і планувати бюджет.

Література

1. Либман Л. А. В стране черного золота: Очерк развития заработной платы и революционного движения горнорабочих Донбасса / Л. А. Либман – Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1926. – 193 с.
2. Потолов С. И. Рабочие Донбасса в XIX веке / С. И. Потолов – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1963. – 266 с.
3. Кирьянов Ю. И. Рабочие Юга России. 1914 – февраль 1917 г. / Ю. И. Кирьянов Ю. И. – Москва: Наука, 1971. – 307 с.
4. Friedgut T. H. Iuzovka and Revolution, Vol. I: Life and Work in Russia's Donbass, 1869–1924 / T. H. Fiedgut– Princeton: Princeton University Press, 1994. – 544 p.
5. Свод отчетов фабричных инспекторов за 1901–1914 гг. / М-во торговли и пром-сти, Отд. пром-сти. – Петроград: Тип. В. Ф. Киришаума, 1903–1915.
6. Розрахунковий табель робітників, які працюють на поверхні при Рутченківському руднику // Державний архів Донецької області. – Ф. 179. – Оп. 1. – Спр. 1, 2.
7. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Т. 2: Бахмутский уезд / Стат. отд. Екатеринослав. губ. земской управы – Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского, 1886. – 1092 с.
8. Бородин Л. И. «Не рублем единым»: Трудовые стимулы рабочих-текстильщиков дореволюционной России / Л. И. Бородин, Т. Я. Валетов, Ю. Б. Смирнова, И. В. Шильникова. – Москва: РОССПЭН, 2010. – 535 с.
9. Михайловский Я. Т. О заработной плате и продолжительности рабочего времени на русских фабриках и заводах / Я. Т. Михайловский // Фабрично-заводская промышленность и торговля России: с приложением общей карты фабрично-заводской промышленности Российской Империи. – С.-Петербург: Тип. И. А. Ефрона, 1896. – С. 465–492.

10. Сборник статистических сведений по Екатеринбургской губернии. Т. 3: Славяносербский уезд. / Стат. отд-ние Екатеринбург. губ. земской управы — Екатеринбург: Тип. Я. М. Чаусского, 1886. — 591 с.

11. Тиме И. А. Очерк современного состояния горно-заводского дела в Донецком бассейне / И. А. Тиме // Горный журнал. — 1889. — Т. 1. — С. 217–348.

12. Поткина И. В. Джон Юз и Новороссийское акционерное общество / И. В. Поткина // Предпринимательство и предприниматели России. От истоков до начала XX века. — Москва: РОССПЭН, 1997. — С. 305–320.

13. Аксенов С. С. Положение фабрично-заводской промышленности и рабочих в Екатеринбургской губернии в 1899–1900 годах / С. С. Аксенов // Памятная книжка и Адрес-календарь Екатеринбургской губернии на 1903 г. — Екатеринбург: Тип. губ. правления, 1903. — С. 127–166.

14. Коробков В. М. Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна / В. М. Коробков — Харьков: изд. авт., 1901. — 444 с.

15. Балабанов М. С. Фабричные законы: Сб. законов, распоряжений и разъяснений по вопросам русского фабричного законодательства / М. С. Балабанов — С.-Петербург: б. изд., 1909. — 264 с.

16. Свод отчетов фабричных инспекторов за 1913 год. — Петроград: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1914. — 317 с.

17. Тимофеев П. Т. Чем живет заводской рабочий // Антология социально-экономической мысли в России: Дореволюц. период / Ред. А. И. Кравченко. — С.-Петербург: Рус. христ. гуманит. ин-т, 2000. — С. 744–779.

18. Гайдук В. А. Юз и Юзовка / В. А. Гайдук, В. Г. Ляшенко, В. И. Мозговой, И. П. Навка — Донецк: Кардинал, 2000. — 320 с.

19. Фенин А. И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.) / А. И. Фенин — Прага: б.и., 1938. — 199 с.

20. Овсянников В. Довоенные бюджеты русских рабочих / В. Овсянников // Вопросы труда. — 1925. — № 10. — С. 55–70.

21. Фомин П. И. Горная и горнозаводская промышленность Юга России. Том 2: История горной и горнозаводской промышленности Юга России от восьмидесятых годов прошлого века до войны 1914 года / П. И. Фомин — Харьков: Изд-во Хозяйство Донбасса, 1924. — 204 с.

22. Черемухин Н. М. Как живут и как питаются рабочие Рыковских копей в пос. Юзовке / Н. М. Черемухин // Врачебно-санитарная хроника Екатеринбургской губернии. — 1910. — № 1. — С. 1–22.

работников. Малая доля переменных расходов означает, что рабочие имели ограниченные возможности тратить на культурные развлечения, и другие нематериальные потребности.

Ключевые слова: бюджеты рабочих, экономическое неравенство, Екатеринбургская губерния, Донбасс, индустриализация.

Kulikov V. A. Household Budget of Industrial Workers in Ekaterinoslav Province in the Late Nineteenth and Early Twentieth Century — Article.

Summary: The paper analyses the structure of the household income and expenses of the mining and metallurgy workers in the Ekaterinoslav Province from 1885 to 1914. It demonstrates that the income of an unqualified worker was enough to supply his basic needs, however, it was not enough to cover the expenses of the entire family. Most of the household expenses went to physiological needs such as food and housing.

Keywords: household budget, economic inequality, Ekaterinoslav Province, industrialization, Donbas.

Куликов В. А. Доходы и расходы рабочих металлургической и угольной промышленности Екатеринбургской губернии в конце XIX — начале XX вв. — Статья.

Аннотация: проанализирована структура доходов и расходов работников металлургической и угольной промышленности Екатеринбургской губернии в 1885–1914 гг. Сделан вывод, что даже при условии полной занятости среднего заработка неквалифицированного рабочего хватало на самого работника, но было мало для покрытия расходов семьи. Преодолеть дефицит семейного бюджета можно было только заработками других членов семьи. Расходы на физиологические потребности поглощали львиную долю дохода

*Мартинов В. Л.,
аспірант кафедри нової та новітньої історії історичного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ ЛЮТНЕВОЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЙ НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ

Анотація. У статті розглядається публіцистика російських журналів «Вестник Европы», «Русское богатство» та «Русская мысль» в 1917 р. Аналізується тематика і зміст статей, ставлення провідних публіцистів часописів до краху російського самодержавства, Лютневої та Жовтневої революцій і їх наслідків. Головна увага приділяється відображенню на сторінках журналу наростаючої економічної, соціальної та політичної кризи в Росії в передостанній рік Першої світової війни. Робиться висновок, що в цей період журнали різко критикували царський уряд за відмову від соціальних і політичних реформ. Ліберальні публіцисти часописів вітали Лютневу революцію і створення Тимчасового уряду, але їх розчарування політикою ліберальних і соціалістичних партій росло в міру наростання кризи. Це породило їх критику Тимчасового уряду та Жовтневої революції.

Ключові слова: Лютнева революція, Тимчасовий уряд, Жовтнева революція, громадська думка, лібералізм, російські часописи.

Лютнева і Жовтнева революції викликали бурхливу реакцію російської інтелігенції, і найбільш авторитетні літературно-політичні журнали «Вестник Европы», «Русское богатство» та «Русская мысль» за 1917 р. на перший план ставили висвітлення цих подій.

З березня по вересень 1917 р. вийшло всього три номери «Вестника Европы». Це було викликано економічними труднощами, що змусили редакторів «товстих» журналів перейти на здвоєні і строєні випуски. Проте, навіть в цих складних умовах автори «Вестника Европы» не залишилися в стороні від історичних подій і намагалися оперативним відгукуватися на найважливіші з них — Лютневу революцію, створення і рішення Тимчасового уряду, Корніловський заколот.

Після революції часопис «Русские записки» повернув собі довоєнну назву — «Русское богатство», під якою виходив з квітня 1917 р. Через економічні труднощі періодичність виходу в 1917 р. була порушена. В результаті перший після зміни назви випуск вийшов здвоєним (квітень — травень), і такими ж були і всі наступні випуски.

Причини цього ясно викладені в опублікованій на початку номера «Резолюції представників петроградських журналістів».

Одною з головних тем «Вестника Европы» в 1914 — 1916 рр. була тема внутрішнього миру. На початку війни авторам журналу здавалося, що «єднання» досягнуто на патріотичній основі захисту батьківщини від германізму (особливо це видно в вересневому номері за 1914 р.). Але поступово, як зазначив в січні 1916 р. В. Д. Кузьмін-Караваєв, «загальна наснага» зійшла нанівець, і суспільство знову стало роз'єднано. Аналогічну еволюцію в суспільних настроях, але за більш короткий термін, журнал відзначив і в 1917 р.

Лютневий номер «Вестника Европы», що вийшов в березні 1917 р. відкривався документами про «державний переворот 27 лютого — 2 березня 1917 року», яким передувало звернення редакції до читачів:

«З незабутнього дня 27 лютого 1917 року розпочинається нова епоха російської історії. Старий, прогнилий наскрізь державний лад, що підтримувався жорстокими заходами насильства і беззаконня, скинутий одношайним поривом народу і армії. Влада, що пригнічувала і розоряла країну, впала в безславній боротьбі з власним народом. Великий російський народ розірвав, на решті, мережу вікового рабства, що обплутала його і відкрив собі дорогу до нового вільного життя, на рівних правах з передовими народами культурного світу. Офіційна Росія, яка служила оплотом всіх темних сил в Європі, зникла, і її місце зайняла нова, істинно велика демократична Росія, перейнята ідеями права та справедливості. Різні народності, що живуть в межах Російської держави, отримують можливість жити вільно, зберігаючи свою мову і свою віру, без шкоди для політичної єдності країни. Перед Росією відкривається світле майбутнє, для досягнення якого варто жити і боротися.

Хай живе вільна Росія!» [1, с. 1].

За цим зверненням редакція помістила акти про зречення від престолу Миколи II і його брата.

Падіння самодержавства в лютневому номері була присвячена стаття Д. М. Овсяннико-Куликовського «Дві лютневі революції».

«При абсолютно виняткових — і виключно сприятливих — умовах відбувся крах старого державного і суспільного ладу. Світлим, завдяки цьому, є майбутнє нової, вільної Росії». За його оцінкою, на стороні уряду не було «жодної законодавчої палати, жодного стану, жодної партії», авторитет його був розхитаний до самої основи [2, с. 10]. Осліплення влади було безмежно. «З усіх боків чуючи слова осуду або застереження, вона не хотіла слухати їх, тому що вважала себе володаркою матеріальної сили. В її руках була поліція, було військо — і вона вірила в свою непереможність. Коли їй відмовило в покорі військо і без нього в ніщо перетворилася поліція, вона повинна була впасти — і впала безнадійно і безславно» [2, с. 11].

У статті Д. М. Овсянко-Куликовського революція 1917 р. порівнювалася з лютневою революцією 1848 р. у Франції. Причому майбутнє російської революції бачилося автору в більш райдужному світлі, ніж французької. Старий уряд був ізольований і не мав прихильників, а тепер союзниками Росії є «передові європейські нації». Війна ведеться з тими країнами, «урядам яких вигідно і приємно торжество реакції на російському ґрунті». Східний кордон забезпечений союзом з Японією. Всі національності зацікавлені в перемозі над Німеччиною. Військо не воювало проти революції, а допомогло їй. «Іншої династії, крім засудженої народом і скинутої революцією, у нас немає», і це, на думку автора, «служить однією з гарантій мирного майбутнього» [2, с. 13].

Березневий номер «Вестника Европы» вийшов у травні 1917 р. Подіям в Росії в ньому присвячена традиційна стаття К. К. Арсенєва «На теми дня». У Росії, вважав автор, підлягають вирішенню не тільки політичні, але й соціальні проблеми [3, с. 359]. **Через місяць після повалення монархії** він позитивно оцінював підсумки діяльності Тимчасового уряду. «Робота закипіла, протягом одного місяця отримані результати, яких при частковому оновленні державного ладу довелося б чекати... протягом довгих років». Вирішені фінський і польський питання, «знищені всі національні і релігійні обмеження», «блищить зоря обласних автономій, про які не хотіла й думати самодержавна монархія», «протягом декількох днів здійснено те, що було мрією довгих десятиліть: дійсна рівність перед законом», «разом з вселаддям адміністративного свавілля зникає одне з головних його знарядь — поліція» [3, с. 360].

К. К. Арсенєв, писав, що успіхам Тимчасового уряду сприяють внутрішні умови. Як і Д. М. Овсянко-Куликовський, він порівнював російську революцію з французькою, але не 1848 р., а 1789 р. Він теж вважав, що, так як в

Росії ніхто не встав на сторону поваленого режиму, то країні не загрожує небезпека внутрішньої смуту [3, с. 363]. Але, на відміну від свого співредактора і видавця, він не був настільки оптимістичний щодо майбутнього революції: «якщо новому строю не загрожує громадянська війна, то не можна заперечувати існування серйозної зовнішньої небезпеки» [3, с. 364].

Таким чином, у двох випусках «Вестника Европы», що вийшли навесні 1917 р., знайшли відображення в основному оптимістично-романтичні ілюзії перших тижнів революції, коли здавалося, що з падінням самодержавства перед вільною Росією відкриються самі блискучі перспективи.

Але, як це було і в 1914 — 1915 рр., надії редакторів і авторів «Вестника Европы» на досягнення «внутрішнього миру» знову зазнали краху. Четвертий (строений) номер журналу, що вийшов з економічних причин лише у вересні 1917 р., ясно демонструє розчарування авторів підсумками революції. Найкраще це помітно в «Політичному огляді» Л. З. Слонімського, надрукованому з підзаголовками: «Сумні справи російської революції і їх політичні наслідки», «Партійна ворожнеча і внутрішня анархія», «Справа Корнілова і помилки Тимчасового уряду».

«Російська революція — за загальним визнанням, все більше спускається вниз і нестримно тягне за собою країну і народ в область безнадійної анархії. І найгірше, що вона спускається морально, ніби розгубивши всі свої початкові піднесені ідеали і поставивши на їх місце непримиренні інтереси і вимоги різних громадських організацій і груп.

Окремі партії та їх керівники борються між собою, можна сказати, на очах тріумфуючого ворога і в міру можливості влаштовують свої власні справи, не думаючи зовсім про благо і користь Росії» [4, с. 396].

«Політичний огляд» Л. З. Слонімського свідчить про те, що ліберальну громадськість все сильніше охоплювали розчарування, зневіра і апатія, знищували у інтелігентних, освічених людей усвідомлення будь-якої «єдності» перед обличчям загальнонаціональної кризи.

Діяльність Тимчасового уряду, на відміну від авторів, які писали в березні-травні 1917 р., Л. З. Слонімський також оцінював критично. Серед найбільших його помилок автор називав «відновлення смертної кари, адміністративного заслання і довільних насильств над друком», «усунення від справ краших генералів — Брусилова, Рузького, Алексеєва, Лечицького», а також необґрунтоване «покладання обов'язків верховного головнокомандувача на міністра-голови, який своєю минулою діяльністю не мав ніякого відношення до

військової справи» [4, с. 401—402]. І тут аналітик «Вестника Европы» відобразив зниження довіри ліберальної громадськості до О. Ф. Керенського, який в цей час був уже головою уряду і фактично диктатором Росії.

Л. З. Слонімський торкнувся і важкого стану справ на фронтах війни, про яку журнал в 1917 р. став писати набагато рідше: «Годі й говорити про те враження, яке справляють сумні справи нашої новонародженої Російської республіки за кордоном і особливо серед союзних з нами націй. Добровільне залишення Риги... прийнято було в західноєвропейській пресі як початок кінця Росії як великої держави» [4, с. 402].

Автор «Вестника Европы» **гостро відчув** корисливий підхід Великобританії і Франції до Росії, який все виразніше виявлявся у союзників по Антанті в міру наростання кризи в країні і розкладання російської армії. Він писав: «Серед союзних країн не проявляється вже зовнішніх ознак і проявів симпатії до російської революції і російської свободи; навпаки, все сильніше висловлюються абсолютно протилежні почуття, і в той же час все більшого поширення набуває погляд, що марно розраховувати на подальшу участь Росії у війні, що не слід уже надавати їй будь-яку підтримку або брати до уваги її інтереси, а треба надати Росію власній долі» [4, с. 403].

Всупереч очікуванням, повалення самодержавства не покращило, а тільки погіршило ситуацію в країні. Деморалізована армія зазнавала поразки і розбігалася. Престиж Росії серед її союзників впав, і питання ганебного виходу з війни шляхом капітуляції перед Німеччиною стало близькою реальністю. У країні наростала загальнонаціональна криза.

А. Б. Петрищев починає свою «Хроніку внутрішнього життя» з міркувань про причини падіння Тимчасового уряду, а разом з ним і провалу ліберальної ідеї в Росії. На думку публіциста, в країні запанувала стихія хаосу, на чолі якої стоять представники найбільш радикальних партій і течій, як праві — чорносотенці, так і ліві — більшовики. «Практично і більшовизм, і чорносотенство спираються на одні і ті ж темні низи і демагогічно використовують одні і ті ж темні інстинкти; різниця лише в тому, що більшовики розпалюють соціальний радикалізм низів, а чорносотенство апелює до їх політичного консерватизму». Такий розкол суспільства став можливим тому, «що «цензова Росія» не зуміла організувати скільки-небудь достатніх сил в ім'я позитивної державної ідеї» [5, с. 265].

На думку автора «Русского богатства», О. Ф. Керенський основну увагу звернув на державну оборону. У підсумку «О. Ф. Керенський виявився

ні в сих, і ні в оних. Його діяльність в цілях державної оборони була така, щоб задовольнити патріотів... І в той же час він виявився нестерпним для інтернаціоналістів... У травні багатьом здавалося, що військовий міністр О. Ф. Керенський — «кумир армії». У дні 3—5 липня одна частина армії виступала відкрито проти Керенського, інша захищала його. У жовтні на стороні верховного головнокомандувача Керенського не виявилось ні відданих воєначальників, ні вірних солдат... Озброюючи проти себе ворогів, він розтратив друзів. І секрет тут, повторюю, в об'єктивних умовах» [5, с. 268].

Стан країни до осені 1917 р. А. Б. Петрищев описував в катастрофічних тонах. «Розвал армії... вирішував багато. Уряд позбувся сили, необхідної для примусових дій там, де цього вимагають обставини. І вже тільки через це він став лише тінню державної влади, але не дійсною владою. Його декрети... зависли в повітрі. Він писав укази в порядку управління, але їх виконував лише той, хто хотів. Він загрожував репресіями, але його погрози викликали лише зневажливі посмішки. Найважливіші галузі державного ведення одна за одною приходили до катастрофічного стану. До катастрофи наближалася продовольча частина. Катастрофічно падав видобуток палива. До катастрофічних меж досяг стан транспорту. З тижня на тиждень доводилося чекати повної зупинки руху на багатьох залізницях. До катастрофічних висот піднімалася хвиля погромів. Катастрофічно йшла охорона особистої та майнової безпеки. І в містах, і в селах бешкетували натовпи дезертирів і просто розгнуданих солдатів... А уряд формально щось робив, як-то розпоряджався, але, по суті, він лише безсило проводив час, чекаючи Установчих Зборів» [5, с. 269].

Діяльність більшовиків у статті оцінюється у вкрай негативних тонах. Вони названі «переможцями», «самозванцями», шахраями, не здатними дати своїм прихильникам обіцяний мир з Німеччиною, «порушниками договору про неприпустимість сепаратного миру», які відмовилися платити царські борги, що «викреслило Росію зі числа тих країн, з якими можна зноситися довіриливо», «провокаторами» і т.п. «Єдине середовище, в якій лєнінці і спірідоновці можуть претендувати на вплив, — це натовп збройних, але втративших почуття державності солдатів, матросів і так званих червоногвардійців... Але вони не господарі злій стихії, яка їх підняла. Вони її полонені. Вони зіграли помітну роль в тому, щоб викликати цього нечистого духа. Але вони не владні ні приборкати його, ні прогнати назад в те пекло, звідки він викликаний... Леніни і Спірідонови зовсім не владні навіть серед тих збройних безчинників,

за допомогою яких вони тримаються. А з точки зору добропорядних громадян вони — перш за все демагоги, що заподіяли важкої шкоди російському народу, обвинувачені у вчинках, спрямованих проти самих основ народовладдя, проти завоювань революції, проти соціалізму» [5, с. 278].

З перемогою більшовиків А. Б. Петрищев пов'язував знищення завоювань революції. Після жовтня «відразу і різко змінилися правові умови. Зникла свобода слова. Зникла свобода зібрань... зникла свобода агітацій. Зникла і сама свобода виборів» [5, с. 280].

Журнал «Русская мысль» критикував Жовтневу революцію, поставивши під сумнів саме поняття «революція» по відношенню до подій кінця жовтня 1917 р. Характеризуючи діяльність більшовиків, І. Й. Левін наголошував на тому, що більшовики відрізняються від інших лівих партій тільки більшою ширістю і відвертістю при виказуванні своїх цілей. Він підкреслював, що укладання союзу меншовиків та інших подібних партій з більшовиками неможливе через те, що меншовицькі сили полягають тільки в промовах їх ораторів [6, с. 55]. Щодо загального стану речей, аналітик надав наступну оцінку: «створило сприятливий ґрунт для анархічно-більшовицького перевороту 25 жовтня, який є, таким чином, лише логічним продовженням першої так званої революції 27 лютого — 2 березня» [6, с. 56].

У тому ж випуску, доповнюючи думку І. Й. Левіна, П. Б. Струве у своїй статті назвав жовтневі події не революцією, а контрреволюцією по відношенню до Лютневої революції. «Якщо розглядати події 1917 р. незалежно від усієї попередньої епохи, то їм, звичайно, не можна дати поважного титулу революції. Це солдатський бунт «з політики» прийнятий інтелігенцією країни за революцію, в надії перетворити бунт в революцію. Надія ця не виправдалася, і бунт перетворився не у славу революцію, а в грандіозний і ганебний всеросійський погром» [7, с. 57].

Отже, розглянуті журнали пережили зиму 1917/1918 рр., але через виступи проти радянської влади були закриті в березні 1918 р. Доля їх в будь-якому випадку була б вирішена, тому що всі переживші репресії з політичних мотивів журнали незабаром повинні були припинити своє існування з економічних причин — через брак паперу. У будь-якому випадку світова війна і її вплив на життя країни на той час перестали бути у центрі уваги журналістів, будучи закриті подіями революції та громадянської війни. Радянська історіографія дуже сильно політизувала події 1917 р., ставлячи на перший план роль Жовтневої революції, ставлячи Лютневу революцію на другий план. При цьому відображення подій російськи-

ми часописами практично не бралось до уваги дослідниками. У сучасній історіографії російські журнали більш широко використовуються для дослідження впливу Лютневої та Жовтневої революцій на громадську думку суспільства.

Література

1. Вестник Европы. — 1917. — №2. — С. 1.
2. Овсяннико-Куликовский Д. М. Две февральские революции // Д. М. Овсяннико-Куликовский // Вестник Европы. — 1917. — №2. — С. 10—16.
3. Арсеньев К. К. На темы дня // К. К. Арсеньев // Вестник Европы. — 1917. — №2. — С. 359—372.
4. Слонимский Л. З. Политическое обозрение // Л. З. Слонимский // Вестник Европы. — 1917. — №4—6. — С. 395—414.
5. Петрищев А. Б. Хроника внутренней жизни // А. Б. Петрищев // Русское богатство. — 1917. — №11—12. — С. 259—282.
6. Левин И. О. Некоторые итоги // И. О. Левин // Русская мысль. — 1917. — №11—12. — С. 51—56.
7. Струве П. Б. В чём революция и контрреволюция? (Несколько замечаний по поводу статьи И. О. Левина) // П. Б. Струве // Русская мысль. — 1917. — №11—12. — С. 57—61.

Мартынов В. Л. Предпосылки, ход и последствия Февральской и Октябрьской революций на страницах русских журналов — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается публицистика российских журналов «Вестник Европы», «Русское богатство» и «Русская мысль» в 1917 г. Анализируется тематика и содержание статей, отношение ведущих публицистов журналов к краху российского самодержавия, Февральской и Октябрьской революциям и их последствиям. Главное внимание уделяется отражению на страницах журнала нарастающего экономического, социального и политического кризиса в России в предпоследний год Первой мировой войны. Делается вывод, что в этот период журналы резко критиковали царское правительство за отказ от социальных и политических реформ. Либеральные публицисты журналов приветствовали Февральскую революцию и создание Временного правительства, но их разочарование политикой либеральных и социалистических партий росло по мере нарастания кризиса. Это породило их критику Временного правительства и Октябрьской революции.

Ключевые слова: Февральская революция, Временное правительство, Октябрьская революция, общественное мнение, либерализм, русские журналы.

Martynov V. L. Preconditions, course and consequences of the February and October revolutions on the pages of Russian journals – Article.

Summary. The article deals with the journalism of the Russian journals «Vestnik Evropy», «Russkoe bogatstvo» and «Russkaja mysl'» in 1917. The subjects and content of the articles are analyzed, the attitude of the leading journalistic writers to the collapse of the Russian autocracy, the February and October revolutions and their consequences. The main attention is paid to reflecting the growing economic, social and political crisis in Russia

in the penultimate year of the First World War. It is concluded that during this period the journals sharply criticized the tsarist government for rejecting social and political reforms. Liberal magazine journalists welcomed the February Revolution and the creation of the Provisional Government, but their disappointment with the policy of liberal and socialist parties grew as the crisis grew. This gave rise to their criticism of the Provisional Government and the October Revolution.

Keywords: the February Revolution, the Provisional Government, the October Revolution, public opinion, liberalism, Russian journals.

*Поспелов А. С., Яговкін А. С.
викладачі кафедри нової та новітньої історії історичного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ВІЙНА ЗА ОГАДЕН. ВПЛИВ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ

Анотація. У статті розглядається питання створення сфер впливу в країнах Африки, зокрема в Ефіопії та Сомалі Радянським Союзом, Китайською Народною Республікою та Сполученими Штатами Америки за часів «холодної війни». Показані методи боротьби союзників і система впливу на них. Особливу увагу приділено опосередкованій участі зазначених країн в локальних конфліктах і наслідки протистояння двох країн соціалізму в період 1977-1978 рр.

Ключові слова: Огаден, «холодна війна», соціалізм, ідея «Великого Сомалі», агресія, збройний конфлікт.

За своїм географічним охопленням, задіяним силам і засобам, Ефіопо-еритрейський конфлікт 1977-1978 рр. цілком заслуговує на назву «тотальної соціалістичної війни». У ньому в тій чи іншій мірі з обох сторін взяли участь 11 держав, які вважали себе соціалістичними: Сомалі, Ефіопія, СРСР, КНР, Куба, НДРІ, НДР, ЧССР, Лівійська Джамахірія, СРВ, КНДР. Крім них причетними до конфлікту стали і країни так званого «вільного світу»: США, Ізраїль, Іран, а також ціла група арабських країн з вельме консервативними режимами (абсолютні монархії) — Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати тощо. Майже ніколи за часів «холодної війни» в локальному по суті конфлікті не зіткнулися інтереси настільки представницького кола учасників. Втім, участь майже всіх них в цьому конфлікті була здебільшого політичною і опосередкованою. Однак вплив трьох великих держав на цей конфлікт важко переоцінити.

Африканський Ріг до середини 1960-х рр. був традиційною сферою впливу країн Заходу. Великобританія й США з часів Другої світової війни активно співробітничали з Ефіопією (Абіссінією), довгий час чи не єдиною незалежною державою Африки. Вони ж на її користь вирішили й долю колишньої італійської колонії Еритреї, яка у 15.09.1952 р. була приєднана до цієї країни. Причина тут виключно в стратегічних міркуваннях — міцна Ефіопія буде такою лише маючи вихід до моря. А маючи чисельне населення, що керується монархічною владою імператора Хайле Селасіє, Ефіопія ставала проводарем інтересів Заходу в Східній Африці і в стратегічно важливій зоні

Червоного моря. Тому не дивно, що співробітництво як мінімум Вашингтону з Адіс-Абебою будувалося виключно на військово-стратегічних засадах. Про це свідчить хоча б військова допомога Ефіопії від Сполучених Штатів. Так за період з 1953 по 1974 рр. вона склала 2 мільярди 786 мільйонів доларів, тоді як допомога по економічній лінії — усього 35 мільйонів доларів [14, с. 67-68].

Саме тому, коли 12 вересня 1974 р. в країні відбувся військовий переворот і групою офіцерів з Координаційного комітету збройних сил (DERG) було скинуто імператора Хайле Селасіє, відносини між Вашингтоном і Адіс-Абебою не погіршилися суттєво. В першу чергу через тривалу майже з 1948 р. серію внутрішніх конфліктів в Еритреї, провінції Тіграй та в Огадені [13, р. 354]. Більше того, вони здавалось навіть були укріплені, так як скориставшись заколотом в Адіс-Абебі. 23 листопада 1974 р. еритрейські повстанці прорвали фронт і оточили біля Асмари (адміністративний центр Еритреї) майже усю ефіопську армію [4, с. 397].

В цій ситуації уряд DERG майже панічно шукав допомоги ззовні. Вже на початку 1975 р. революційне керівництво Ефіопії на чолі з генералом Тефері Бені почав майже відкрито зондувати ґрунт в різних країнах щодо отримання військово-технічної допомоги. Запитання щодо постачання зброї отримали не тільки США, а й і СРСР. Підставою для цього була активна підтримка еритрейських повстанців з боку Лівії та НДРІ, а через неї і з Іраку. В США цілком розуміли, що перемога про-соціалістично налаштованих еритрейців є прямою загрозою не тільки виключно інтересам США (як раз в Асмарі з 1953 р. знаходився американський пункт стратегічного зв'язку [7, с. 379]) а й інтересам Ізраїлю і його судноплавству по Червоному морю [6, с. 211]. Москва ж чикала на розвиток подій, хоча від співробітництва з новою Ефіопією, яка з кінця 1974 р. оголосила себе офіційно соціалістичною країною не відмовлялася. Лише в квітні 1976 р., коли керівництво Ефіопії оголосило програму «поглиблення національно-демократичної революції» і взяло орієнтацію на СРСР, Москва пішла на активне співробітництво з цією країною у військовій сфері і вже наприкінці року, по західним свідченням було укладено секретну угоду про військову співпрацю на 100 млн. доларів.

Слід зазначити, що в Вашингтоні неправильно розтлумачили сутність ефіопської революції. Американські дипломати, насамперед помічник держсекретаря в справах Африки Вільям Шофель вважав, що на Ефіопію можна тиснути саме в контексті військової співпраці. По контрактах кінця 1960-початку 1970-х рр. в Ефіопію продовжувало надходити американське озброєння, а її військові кадри готувалися саме офіцерами збройних сил США, які працювали там з ізраїльськими колегами [8, с. 5]. Більше того, в середині дипломатичного відомства США розгорнувся конфлікт між Африканським та Близькосхідним регіональними бюро, щодо «ефіопської політики». Окрім вирішення внутрішніх цілей, цей конфлікт поставив перед американським істеблішментом дилему — заради чого підтримувати Ефіопію. Зовнішньополітичні інтереси США диктували максимальне розширення союзу з Ізраїлем і для цього війна в Еритреї відповідала цілям Близькосхідного бюро. Однак, вплив Африканського бюро, співробітники якого прагнули зберегти американський стратегічний курс в регіоні, виявився пріоритетним.

По-перше, в союзі з активним просуванням Ізраїлю в країні «чорної Африки» він давав можливість Вашингтону мати на нові незалежні держави материка сильний вплив з боку Ефіопії. А по-друге, і це на наш погляд було головне — навіть слабо залежна від США Ефіопія — це якісний вплив на де-факто реального радянського союзника на Африканському Розі — Республіку Сомалі. Саме в ній, генерал Мохаммед Сіад Барре у 1969 р. оголосив себе (вперше в історії Африки) послідовником «наукового соціалізму», чим домігся від СРСР масштабної допомоги. Якраз в 1974 р. СРСР і Сомалі уклали договір про дружбу і співробітництво. В Сомалі прибули кілька тисяч радянських і кубинських цивільних і військових фахівців, розпочалися масштабні поставки зброї та військової техніки. У відповідь СРСР отримав можливість побудувати для своїх потреб ряд об'єктів в порту Бербера, насамперед пункт базування для атомних підводних човнів, військовий аеродром 1-го класу, вузли зв'язку і радіоелектронної розвідки [9, с. 11]. В умовах «холодної війни» це давало Москві отримати майже постійну військово-морську присутність в Індійському океані, що якісно впливало на стратегічний баланс між двома наддержавами на користь СРСР.

Між тим, 2 лютого 1977 р. владу в DERG захопив майор Менгісту Хайле Маріам, який оголосив прискорення будівництва соціалізму в Ефіопії по всіх лініях. Ї одним з перших його кроків стало припинення в травні 1977 р. співробітництва зі США. Підставою для цього була майже повна періорієнтація на СРСР, юридична база домов-

леностей з котрим на той момент складала вже 12 міждержавних угод.

Вже на наступний день після приходу до влади Менгісту Хайле Маріам отримав вітальну телеграму від лідера кубинської революції Фіделя Кастро Рус. Тоді ж, в лютому 1977 р., в Ефіопії вперше з'явилися кубинські генерали на чолі з Арнольдо Очоа, які прибули з Анголи для вивчення обстановки і визначення заходів щодо підвищення боєздатності ефіопської армії, яка ніяк не могла впоратися з партизанами в Еритреї. 14 березня 1977 р. в Ефіопію прилетів і сам Фідель Кастро. У тісному спілкуванні з Менгісту і його соратниками він обговорив розбіжності між Ефіопією, Еритреєю, Джібуті і Сомалі [13, р. 4]. Саме після цієї зустрічі Ефіопія отримує повну підтримку Куби, а з подачі Куби - і Радянського Союзу. Було вирішено створити «соціалістичну» федерацію, яка об'єднувала б Сомалі, Ефіопію, Джібуті і Південний Ємен (НДРЙ) [1, с.226-227].

Однак Мохаммед Сіад Барре не захотів брати участь у цьому заході. Сомалійський диктатор чудово розумів, що при владі в «федерації» залишиться тільки один і без сумнівів ним буде лідер найбільшої і найнаселенішої країни «федерації» - Менгісту Хайле Маріам. Тому замість входження в «федерацію» Сіад Барре задумав відібрати в слабкій поки Ефіопії район Огаден, де проживали племена ісса сомалійського походження, і тим самим частково реалізувати давно виношувану ідею створення «Великої Сомалі». Генерал Мохаммед Сіад Барре планував за два-три місяці розгромити ефіопську армію, вважаючи, що за такий короткий термін ніхто Ефіопії допомогти не в змозі.

Між тим, вже з травня 1977 р. розпочалися масштабні поставки зброї в Ефіопію з СРСР, ЧСРР і НДР. Радянські фахівці і радники направляються в Ефіопію на підставі розпорядження Ради Міністрів СРСР №1823 від 13 серпня 1977 р. Однак ще раніше наказами Міністра оборони СРСР і головнокомандуючих видів збройних сил СРСР в Ефіопію відряджаються радянські військові фахівці. Головним військовим радником призначається заступник командувача Повітряно-десантних військ (ПДВ) генерал-лейтенант П. Чаплигін. Факт призначення генерала ПДВ головним військовим радником знайшов своє відображення в темпі (виключно військово-транспортною авіацією) й номенклатурі поставок озброєння в Ефіопію. Зокрема, Ефіопія стала однією з небагатьох країн, куди поставлялися авіадесантної самохідні установки АСУ-57 і бойові машини десанту БМД-1 [9, с. 42].

В цих умовах генерал Барре ініціював 23 липня 1977 р. вторгнення в провінцію Огаден, де у 1964 р. сомалійська армія зазнала першої поразки від

вишколеної американцями армії імператорської Ефіопії. Тепер на користь сомалійцям грав фактор раптовості, повної мобілізації заради «ідеї Великого Сомалі» не тільки громадян Сомалі але й населення Огадену, а також фактор розпочатих структурних змін в ефіопській армії. Не останнім став і аспект вибору, який сомалійський диктатор намагався поставити як перед Москвою (кого з союзників підтримати — старого і надійного і стратегічно важливого Сомалі, чи нового і географічно більшого — Ефіопію) так і перед Вашингтоном (Ефіопія вже радянський союзник, Сомалі може бути союзником США з чудовою військово-морською базою в Бербері). А для того, що б цей аспект спрацював, в перший же день війни, Сіад Барре оголосив Огаден частиною Сомалі і звернувся за допомогою до всіх мусульманських країн (головним чином союзників США), і до КНР.

У ситуації, що виникла, в Москві чудово розуміли, що Сомалі цілком реально може потрапити у сферу впливу КНР, що в той час було навіть більш небезпечно ніж попадання країни під вплив США. Причому ні СРСР ні США ні при яких обставинах не могли втратити сферу впливу в Східній Африці. Саме через це, США, відразу ж після початку війни за Огаден і офіційної відмови Сіада Барре від марксизму політично підтримали Сомалі в боротьбі за національну ідею, а СРСР зробив ставку на Ефіопію, як країну, яка де-факто стала жертвою прямої агресії. Саме формулювання «Сомалійська агресія 1977-1978 рр. проти Ефіопії» стало офіційною класифікацією цього конфлікту в СРСР і дуже швидко знайшло своє закріплення в довідково-енциклопедичній літературі «для військових» [3, с. 691]. Така оперативність радянської офіційної історіографії характерна лише для цього конфлікту, що підтверджує вкрай важливу роль радянського вибору літа-осені 1977 р.

12 листопада 1977 р. в Москву з офіційним візитом прибув лідер Ефіопії Менгісту Хайле Маріам. Його вояж, що тривав майже 2 тижні носив характер ухвалення стратегічних угод майже по усьому спектру економічних і політичних відносин між двома країнами [2, с. 4-32]. Тобто мова йшла про домовленості вже мирного часу (так в офіційному джерелі, хоча насправді, Менгісту прибув за військовою допомогою з боку СРСР та інших країн соціалізму, однак точні данні як про ці перемовини «спеціального» характеру, так і про реально ухвалені обсяги допомоги Москви й досі не відомі).

Розуміючи те, що Москва і де-факто і де-юре відмовилася від підтримки Сомалі, 13 листопада 1977 р. Сіад Барре оголосив всіх радянських і кубинських громадян на теренах країни персонами *non grata*. Причому урядом країни було відпущено

лише тиждень на евакуацію представників СРСР і Куби, а всі їх матеріальні цінності оголошені конфіскованими. Цим кроком сомалійський керівник намагався зберегти інфраструктуру бази в Бербері як ключовий елемент в дипломатичній «грі» з американцями. Однак 20 листопада в гавань столиці Сомалі Могадішо увійшов великий десантний корабель Тихоокеанського флоту проекту 775 «50 шефства років ВЛКСМ» і висадив десант 55-ї дивізії морської піхоти. Радянські бійці не тільки змогли швидко евакуювати громадян соціалістичних країн з Сомалі, а й ліквідувати всю стратегічну інфраструктуру бази Бербера. Одночасно кораблі 8-ї оперативної ескадри ВМФ СРСР заблокували узбережжя країни і не дали інтернаціоналізувати конфлікт ані країнам заходу, ані мусульманським державам [10].

Саме цими кроками війна за Огаден політично була виграна СРСР. Розгром сомалійської армії був лише справою часу, яку прискорила активна військово-технічна допомога Москви [11, с. 169]. Вона виявилась абсолютно неочікуваною на Заході, рівно як і героїзм та професіоналізм кубинських воїнів-інтернаціоналістів, що зробили основну «погоду в цій війні».

Як наслідок, програвавши війну Республіка Сомалі без бази в Бербері, виявилась не потрібною США. І хоча територія країни і увійшла у склад Центрального командування збройних сил США, це не розширило сферу впливу Вашингтону в Африці [6, с. 64, 67]. Що ж до КНР, то лише постачанням військової техніки китайського виробництва, але радянських зразків, Пекін намагався за рахунок Сомалі отримати свою сферу впливу в Східній Африці. Однак марно — КНР в той час вимушена була продавати зброю, а у Сомалі коштів вистачило максимум на полк китайських винищувачів J-6 (МиГ-19С) [12, с. 14-15] і невеликий арсенал наземної техніки.

Література

1. Бальфур С. Фидель Кастро: Пер. с англ. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1997.
2. Визит Менгісту Хайле Маріама в СССР 12-26 ноября 1977 года. Документы и материалы. — М.: Политиздат, 1977.
3. Военный энциклопедический словарь / Под. Ред. Н.В. Огаркова. — М.: Военное издательство, 1984.
4. Войны второй половины XX века / под ред. А. Гордиенко. — Минск: Литература, 1998.
5. Горносталев А. Объекты инфраструктуры в интересах Объединённого Центрального командования США // Зарубежное военное обозрение. — 1989. — № 11. — С. 64-72.
6. Кальвокоресси П. Мировая политика 1945-2000. — М.: Международные отношения, 2003. — Книга 2.
7. Лавренов С.Я., Попов И.М. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах. — М.: АСТ, 2003.
8. Машин В. Персидский залив в планах и политике Запада. — М.: Международные отношения, 1985.

9. Мураховский В.И. Война между Эфиопией и Сомали / Под ред. Г.В. Шубина. М.: Центр стратегической конъюнктуры, 2016.
10. Независимое военное обозрение. — 1997. — № 43.
11. Россия (СССР) в локальных войнах и военных конфликтах второй половины XX века / Под ред. В. А. Золотарёва. — М.: Кучково поле, 2000.
12. Федорченко А. Котлобовский А., Хаустов А. Непризнанный в своём отечестве // Авиация и время. — 1995. - № 5. — С. 2-15.
13. Fred Halliday Maxine Molyneux «Ethiopia's Revolution from Above» in MERIP Reports No. 106 Horn of Africa: The Coming Storm. (Jun. 1982).
14. Gebru Tareke «The Ethiopia-Somalia War». — L., 2005.

Поспелов А.С., Яговкин А.С. Война за Огаден. Влияние великих держав — Статья.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос создания сфер влияния в странах Африки, в частности в Эфиопии и Сомали Советским Союзом, Китайской Народной Республикой, Северной Кореей, Кубы и Соединенными Штатами Америки во времена «холодной войны». Показаны методы борьбы союзников и система воздействия на них. Особое внимание уделено опосредованному участию указанных стран в локальных конфликтах и последствия противостояния двух стран социализма в период 1977-1978 гг.

Ключевые слова: Огаден, Советский Союз, «холодная война», социализм, идея «Великого Сомали».

Pospielov A. Yagovkin A. Ogaden War. The influence of great powers — Article.

Summary. The issue of creating a sphere of influence in African countries, especially in Ethiopia and Somali by the USSR, The People's Republic of China, North Korea, Cuba, and the USA in the "Cold War" time is treated in the article. The methods of struggle among alliance partners and the system of influencing on them are shown. More attention is paid on participation of the given countries in local conflicts and on consequences of two socialistic countries political stand of in period between 1977-1978.

Keywords: Ogaden, Soviet Union, "Cold War", socialism, idea of the "Great Somali".

*Широколава М. В.,
викладач кафедри соціально-економічних дисциплін Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради*

УЧАСТЬ КУПЕЦТВА В ГРОМАДСЬКОМУ РУСІ ЗА ПОЧАТКОВУ НАРОДНУ ОСВІТУ В ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. У статті розглянуто участь представників купецького стану у громадському русі за початкову народну освіту в Харківській губернії у другій половині ХІХ — на початку ХХ століть. Досліджено роль купецтва у освітній діяльності органів місцевого самоврядування. Визначено форми приватної ініціативи представників купецтва у розбудові початкової освіти у Харківській губернії.

Ключові слова: початкова освіта, громадський рух, купецтво, місцеве самоврядування, благодійництво.

Постановка проблеми. Діяльність представників окремих станів Слобожанщини у розбудові початкової народної освіти на даний момент досліджена далеко не повністю. Найбільший науковий інтерес представляє участь купецтва Харківської губернії в громадському русі за початкову народну освіту. У наявних на даний момент працях діяльність купецтва в сфері освіти найчастіше розглядають, як частину благодійництва, випускаючи з поля зору інші види і форми діяльності купецтва в цій галузі.

Аналіз актуальності дослідження. Діяльність купецтва в сфері розбудови початкової освіти можна простежити в дореволюційних працях, які присвячені дослідженню розвитку благодійництва у пореформений період [1, 2, 3]. Особистий внесок окремих представників харківського купецтва висвітлили у своїй праці Д. Багалій та Д. Міллер [4, с. 731-734]. Діяльність харківського міського самоврядування в сфері початкової народної освіти, вплив на її результати боротьби «купецької» та «дворянської» партій розглядав у своїй статті О. Головка [5]. Дослідження О. М. Доніка дозволяє простежити зміни чисельності представників купецького стану в Міській думі Харкова, але автор зосередив свою увагу виключно на участі купецтва у діяльності органів місцевого самоврядування [6]. Дослідженню благодійництва в сфері початкової освіти, в тому числі і представників харківського купецтва, присвячена стаття В. Н. Корниенко [7]. Важливі дані стосовно розвитку промисловості й торгівлі у Харкові та міс-

тах Харківської губернії, формування міських бюджетів і витрат міських органів самоврядування на народну освіту, протистояння міських дум та земств стосовно розподілу коштів містить монографія Д. М. Чорного [8, с. 94-97, с. 99, с. 120-123, с. 165-182].

Джерельною базою статті є нормативні акти [9, 10], періодичні видання [11] видання органів місцевого самоврядування [12, 13] та матеріали Державного архіву Харківської області [14, 15].

Мета статті. Метою статті є встановлення обсягів участі купецтва у діяльності органів місцевого самоврядування і у громадському русі за початкову народну освіту на Слобожанщині, встановлення форм і видів діяльності представників купецького стану, а також мотивації їх діяльності в сфері початкової народної освіти.

Виклад основного матеріалу. Торгівля відіграла важливу роль в житті Харкова мало не з моменту заснування самого міста. Завдяки своєму географічному розташуванню Харків одразу став важливим торгівельним центром. Через місто проходили потоки товарів з України до Росії і в зворотному напрямку. На 1897 р. торгівельний оборот Харкова становив 81,1 млн. рублів, що становило 1/5 торгівельного обороту усієї Лівобережної України. На 1900 р. у Харкові було понад 2,6 тис. торгових точок. У губернському центрі були розташовані 28% закладів торгової мережі Харківської губернії [8, с. 120-121].

За таких обставин цілком природним було те, що купецтво почало відігравати значну роль в житті міста, а згодом і усього краю. Маючи значні кошти і перебуваючи на вершині соціальної структури міського населення, представники купецтва впевнено посіли провідні позиції у всіх сферах міського життя. Майновий ценз перешкоджав переважній більшості міщан і цехових отримати право голосу у міських зборах і в першу чергу це стосувалось Харкова. У дореформений період купці фактично повністю контролювали громадське управління. Це підтверджують наступні дані — у зборах Харківської міської громади, які відбулись 10 липня 1864 року брали участь 11 цехових, 5 міщан і 80 купців. Напередодні міської реформи

1870 року фактично неможливо було відрізнити міські збори від станових купецьких [6, с.64].

У інших містах Харківської губернії чисельність представників купецтва була значно меншою ніж у губернському центрі. В структурі населення цих міст переважали міщани і саме вони становили більшість учасників міських зборів. Проте і тут завдяки міцним економічним позиціям купці залишались досить впливовою соціальною групою.

Згідно діючої у дореформеній час «Жалуваної грамоти містам» від 21 квітня 1785 року головним органом міського управління мала бути міська дума, яка складалась з розпорядчої загальної думи і шестигласної виконавчої. Купецтво було невід'ємною частиною міської громади, яка користувалась відносним самоврядуванням і відала адміністративно-господарськими питаннями свого поселення [9].

Проте у більшості міст думи діяли як виконавчі органи, а первинними органами управління були загальні збори городян. Участь у них могли брати чоловіки старше 25 років, які були приписані до даного міста або займались в цьому населеному пункті торгівлею чи промисловою діяльністю. Обов'язковою умовою для участі у міських зборах було володіння капіталом, відсотки з якого становили не менше 15 рублів сріблом. Збори вирішували усі важливі питання життя міської громади і на три роки обирали посадових осіб.

До такого стану речей представники купецтва ставились далеко не однозначно. Багато представників купецького стану сприймало «службу по виборах» не в якості політичного права чи привілею, а як обтяжливу повинність. У той час в середовищі купецтва панувало переконання, що «громадськими справами займаються лише ті, у кого погано йдуть власні»[6, с.64].

Ситуація змінилась після запровадження в дію Міської реформи від 16 квітня 1870 року. Головна відмінність нового нормативного акту від попередніх документів полягала у переході до формування міських органів самоврядування на основі залучення до них представників усіх станів міського населення. Такий підхід мав на меті вдосконалення міського самоврядування і перетворення його на ефективний суспільний інститут.

В Харкові міське положення вступило в дію у 1871 р., коли було проведено перші вибори. В інших містах вибори відповідно до нового положення проходили протягом 1875—1878 рр. Міське купецтво зберегло позиції самостійної суспільної сили і навіть посилило свої позиції у громадському житті. У повітових та позаштатних містах Харківської губернії ситуація була дещо іншою. З обраних протягом 1875—1878 років 710 гласних 169 (23,8%) були представниками купецтва, ви-

передивши дворян і чиновників(21,5%) і поступившись представникам «податних» станів (54,6%). У губернському центрі купецтво мало значно більшу підтримку виборців — з 72-х гласних, обраних у 1875 р., 34 були купцями і почесними громадянами із купців, а представниками привілейованих станів були 35 гласних. На середину 80-х років XIX ст. з 72-х гласних Харківської міської думи представниками купців і почесних громадян із купецького стану було 39 чоловік або 54,1% [6, с. 65, 66]. Така ситуація була характерна для всіх торгових центрів України.

Оскільки саме в губернському центрі домінуюча роль купецтва у міському самоврядуванні була незаперечною, то саме на діяльності торгівельних кіл Харкова зосереджено основну увагу даної статті.

В наслідок того, що більшість представників міщанства та цехових відверто нехтували своїм виборчим правом та ігнорували вибори до місцевих дум провідну роль відігравали представники вищих верств міського населення — дворяни, чиновники, купці та почесні громадяни з купців. В Харківській думі вони утворили дві своєрідні партії — «дворянську», яка об'єднала представників інтелігенції та «купецьку», до складу якої увійшли представники торгівельно-промислових кіл. Д. Багалій та Д. Міллер пов'язували недоліки міського самоврядування, в тому числі і низький рівень розвитку народної освіти, саме із засиллям в ньому купців[4, с. 292—336]. Проте факти свідчать про невідповідність такого твердження реальності.

Міська дума Харкова, обрана у 1871 р., мала амбіційні плани щодо розвитку початкової народної освіти в місті, але дійсність змусила їх переглянути. За 22 роки дії Міського положення від 1870 р. у Харкові міське самоврядування відкрило тільки 7 початкових училищ, причому з 1884 по 1893 рр. лише одне нове училище, створення якого профінансували жертводавці [5, с. 3]. Головною причиною такого становища став незадовільний стан міського господарства. На межі 80—90-х рр. XIX ст. фінансова ситуація у Харкові набрала катастрофічного характеру — борги міського самоврядування перевищили вартість майна, яке перебувало у розпорядженні Міської думи більш ніж на 500 тис. рублів [6, с.69]. У 1891 році був обраний новий, «інтелігентський» склад думи, але у 1892 році було прийняте нове, більш консервативне Міське положення. Хоча повноваження діючої думи були дійсними до 1896 р. харківський губернатор О. Петров наказав почати підготовку до виборів відповідно до нового Положення[Харьковские губернские ведомости. 1893. 19 февраля.]. Кількість виборців зменшилась

з 2292 чол. до 1813 чол. [11, 1893 — 1 января.]. З них на вибори у 1893 р. з'явилось лише 294 чол. і вони обрали 80 гласних [11, 1893 — 19 февраля, 26 февраля, 12 марта]. Серед них представники купецтва отримали 57 місць, що становило 71,3% від загальної кількості гласних. В Україні це був найвищий показник представництва купецького стану в органах місцевого самоврядування [6, с.68]. Міським головою став І. Т. Голеніщев-Кутузов, член правління Харківського земельного банку, послідовний прихильник прагматизму в діяльності органів міського самоврядування.

Діяльність «купецької» Міської думи була спрямована, в першу чергу, на поліпшення економічного стану міського господарства. Завдяки великому досвіду економічної діяльності більшості гласних Міської думи це завдання вдалось вирішити.

Коли вдалось запобігти фінансового краху міста, міське самоврядування повернулось до вирішення інших потреб населення Харкова, зокрема й освітніх. 27 червня 1896 р. відбулось засідання Міської думи, на яке запросили вчителів та попечителів народних училищ. Була створена спеціальна підкомісія для визначення розташування нових початкових шкіл та розрахунку кошторисів на їх будівництво. До кінця повноважень даної Міської думи витрати на початкову освіту зросли на 63,35%, було відкрито 6 нових училищ, з яких 2 (Журавлівське та імені І. С. Тургенева) у нових, спеціально побудованих приміщеннях [5, с. 4].

У 1897 р. на виборах до Міської думи представники «дворянської» партії дещо потіснили харківських підприємців, але останні зберегли більшість у Міській думі. З 64 обраних гласних до «купецької» партії належали 37, що становило 57,8% складу думи [6, с.68]. Міським головою залишився І. Т. Голеніщев-Кутузов.

Ця дума також досить продуктивно діяла в сфері розвитку початкової народної освіти — була створена комісія із запровадження загальної початкової освіти у Харкові на чолі з професором М. Сумцовим, у 1902 р. було відкрито училище імені О. С. Пушкіна на 900 учнів, започатковано створення бібліотек при початкових училищах. Для більшої ефективності в розбудові початкової освіти в місті були порушені клопотання про створення у Харкові міської училищної ради та запровадження посади інспектора міських народних училищ. Внаслідок тривалої бюрократичної тяганини ці клопотання були задоволені лише у 1904 р. [5, с. 5-6].

Вирішити усі проблеми, пов'язані із запровадженням загальної початкової освіти в Харкові, Міська дума у цей час не змогла. На заваді цьому стали об'єктивні причини — обмежені фінансові

можливості міського самоврядування, дріб'язкова опіка з боку державних установ, наростання протиріч із земством. Соціальний склад думи, а саме більшість купців серед гласних, не мав вирішального впливу на діяльність Міської думи в сфері початкової освіти.

В складі наступної думи харківське купецтво втратило більшість. З початку ХХ ст. кількість представників купецького стану у Міській думі Харкова невпинно зменшувалась [5, с.68, 70; 13, с. 101]. «Купецькі» думи залишились у минулому. Відтепер освітня діяльність міського самоврядування залежала від представників інших суспільних станів.

Для представників купецького стану були відкриті найрізноманітніші шляхи участі в розвитку освіти. У суспільстві в цей час утвердилось переконання, що «треба припинити роздавати харчі та гроші й почати роздавати знання та вміння» [4, с. 63].

Перебуваючи поза межами органів місцевого самоврядування купці вдавались до благодійництва в галузі початкової освіти, ставали попечителями народних початкових училищ, створювали іменні стипендії для учнів. Приведемо декілька прикладів діяльності купців в сфері початкової народної освіти.

У 1874 році харківський купець С. А. Клеменов подарував місту побудоване на власні кошти шкільне приміщення із земельною ділянкою, додавши прохання відкрити у подарованому приміщенні школу, що носила б ім'я його покійної доньки, яка «гаряче співчувала справі народної освіти». Міська управа прийняла пожертву і у подарованому приміщенні було відкрито 3-є міське початкове училище. Сам Клеменов став його почесним попечителем і залишив за заповітом 3000 рублів недоторканого капіталу на придбання за відсотки з нього взуття та одягу дітям, що потребують, на свята Різдва та Великодня. Після смерті С. А. Клеменова попечителем училища став його син, який гідно продовжував справу свого батька. Інший представник харківського купецтва, М. І. Ільїн, заповів міському самоврядуванню Харкова 25 тис. рублів, обумовивши мету пожертви — Міська управа має відкрити жіноче початкове училище з навчанням рукоділля. Відкриття училища відбулось 9 вересня 1890 року. З пожертвуваних коштів 12 000 рублів було витрачено на побудову приміщення, а відсотки з інших 13 000 витрачались на утримання училища. Благодійництвом в сфері початкової освіти також відзначився купець І. А. Сергеев. Він за власні кошти побудував приміщення для школи з двома класними кімнатами та квартирою для вчителя. Даруючи приміщення місту в 1900 році він подав

прохання перевести в нього приватне початкове училище вчительки Є. Є. Ткаченко, яке до цього працювало у приміщенні доглядача Кирило-Мефодієвського цвинтаря. Прохання задовольнили, навчальний заклад перейшов у відання Міської думи і отримав назву «6-те початкове училище». І. А. Сергеев став попечителем училища. Його зусиллями училище розширили до трьох відділень, а кількість учнів у 1903 році досягла 160 чоловік [4, с. 731-734].

Купець Ф. С. Карпов у 1869 році пожертвував Харківському товариству грамотності земельну ділянку для побудови 1-ї школи і щороку виділяв 150 рублів на її потреби. У 1891 році він надав Товариству недоторканий капітал в сумі 10 тис. рублів, відсотки з якого мали йти на утримання цієї школи. Також Ф. С. Карпов заповів Товариству грамотності 187 тис. рублів [7, с. 188.].

Купець Галицький заповів певну суму в розпорядження Міської думи. З відсотків цієї суми були створені дві стипендії у жіночій школі Благодійницького товариства [14, арк. 2-3.]. Міська дума прийняла пожертвувані по заповіту кошти на зазначених умовах, враховуючи той факт, що Благодійне товариство надавало своїм вихованцям початкову освіту.

Міський голова Харкова І. Т. Голенішев-Кутузов, визнаний лідер прагматиків з «купецької» партії, виявив готовність понести особисті витрати на користь початкової народної освіти. Для подолання різниці у оплаті праці вчителів міських початкових училищ він запропонував щорічно відраховувати 2 тис. рублів з власного посадового окладу. Гласні віддали належне шляхетності міського голови, але відхилили його пропозицію, переглянувши натомість міський бюджет [5, с. 6].

Службовці Харківського головного агентства Першого Російського страхового товариства звернулись у Міську думу Харкова 31 березня 1911 року. Вони подали пропозицію створити в початковому училищі імені І. С. Тургенева стипендію імені спадкового почесного громадянина Харкова Сергія Миколайовича Жевержеєва «з тим, щоб така стипендія надавалась найбільшому з вихованців на розсуд попечителя вищевказаного училища». До пропозиції додавалась сума у 1000 рублів. Міська дума прийняла пожертву і постановила створити іменну стипендію на зазначених умовах. Агентство страхового товариства отримало повідомлення про виконання пропозиції з висловленням подяки від Міської думи [15, арк. 1-5]. С. М. Жевержеєв з 1900 р. виконував обов'язки головного агента Першого Російського страхового товариства і очолював його харківське відділення до своєї смерті [16, с. 29]. клопотання підлеглих Сергія Миколайовича про створення стипендії його іме-

ні було свідченням їх глибокої поваги до представника харківської купецької династії. Також С. М. Жевержеєв був попечителем 8-го початкового училища імені І. С. Тургенева [12, с. 22].

Батько С. М. Жевержеєва, Микола Олексійович, був засновником сімейного підприємства, який наполегливою працею здобув статок і перейшов з міщанського стану до купецтва, а згодом – до стану спадкових почесних громадян [16, с. 19, 25]. Він був гласним Харківської міської думи з 1875 по 1893 рр. і одним з лідерів «купецької» партії.

Педагогічна діяльність Харківської міської думи була відзначена на загально державному рівні. У 1903 році Харківське міське управління брало участь у міжнародній науково педагогічній виставці «Дитячий світ» у Санкт-Петербурзі. Досягнення міського самоврядування Харкова були відзначені срібною медаллю [17, с.138]. Не підлягає сумніву, що висока нагорода була заслугою усіх членів Міської думи, в тому числі і представників купецтва. Значним внеском у здобуття високої нагороди була також благодійницька та попечительська діяльність представників купецького стану. Їх співпраця з місцевим самоврядуванням сприяла тому, що Харків став одним з лідерів розвитку початкової народної освіти.

Отже, діяльність харківського купецтва у розвитку початкової народної освіти мала позитивні наслідки. Діяльність купецтва в складі міської думи Харкова мала неоднозначний характер, але, водночас, позицію купецтва стосовно розвитку міста не можна розглядати як ретроградство або консерватизм. Це був прагматизм, який базувався на глибокому усвідомленні реального економічного стану міського господарства. Прагматичний підхід до проблем міста і надання пріоритету господарчим проблемам перед суспільними не применшує роль купецтва у громадському русі за початкову народну освіту. І якщо діяльність купецтва у сфері освіти як верстви міського населення може оцінюватись неоднозначно, то діяльність представників купецького стану як благодійників, меценатів і попечителів була однозначно вагомим внеском в розбудову початкової народної освіти в Харкові.

Формування громадянського суспільства в наслідок Великих реформ середини XIX ст. призвело до значних змін у ставленні до громадської діяльності. Не оминули ці зміни і купецький стан Харківщини. Наслідком цих змін стала широка участь представників купецтва розбудові початкової народної освіти. Дослідження історії становлення та розвитку громадського руху за початкову народну освіту є важливою складовою вивчення вітчизняної історії. Участь представників окремих верств населення у даному русі відповідно до їх

станової приналежності мала певну специфіку. Представник купецтва у пореформений період окрім важливої економічної ролі відгравали також важливу роль у громадському житті. Тому вивчення громадської діяльності представників купецького стану, зокрема і у сфері розвитку народної освіти, є перспективним напрямком для наукових досліджень.

Література

1. Максимов Е. Д. Очерк истории развития и современное положение общественного призрения в России. // Общественное и частное призрение в России. — СПб.: Тип. импер. акад. наук., 1907. — С. 1 — 68
2. Максимов Е. Д. Происхождение нищенства и меры борьбы с ним. — СПб.: Тип. Киришбаума, 1901. — 136 с.
3. Савицкий Н. П., Евстратов П. А. Краткий очерк возникновения и деятельности благотворительных учреждений Харьковской губернии. — Х.; Тип. Зильберга. — 1896. — 160 с.
4. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования 1655 — 1905. Харьков, 1905 — 1912. — Т.2
5. Головки О. Справа народної освіти в діяльності харківського міського самоврядування / О. Головки // Збірник харківського історико-філологічного товариства. — Х., 1994. — С. 3—10
6. Донік О. М. Участь купецтва України в органах міського самоврядування (1870-1918 рр.) / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX-XX ст. — Вип. XIV. — с. 63—76
7. Корниенко В. Н. Благотворительность в сфере образования: Харьковская губерния во второй половине XIX в. / В. Н. Корниенко // Вчені записки ХГІ «НУА» — 1999. — Т.5. — С.184 — 190
8. Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX — початок XX ст.) / Д. М. Чорний. — Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. — 304 с.
9. Грамота на права и выгоды городам Российской империи // Российское законодательство X—XX веков: В 9-ти т. — Т. 5: Законодательство периода абсолютизма. — М., 1987. — С. 68—128
10. Городовое положение 16 июня 1870 года // Полное собрание законов Российской империи. — СПб.: тип. II отд. Е. И. В. канцелярии, 1873. — Собр. 2. — Т. 45, Отд. 1, № 448498. — С. 821-839
11. Харьковские губернские ведомости. — 1893.
12. Отчёт о деятельности Харьковского городского общественного управления по народному образованию за 1914-1915 учебный год. — Х., Тип. И. М. Аничкина. — 1917. — 60 с.
13. Г. Харьков. Справочник по городскому общественному управлению Харькова. — Харьков, 1913 р. — 103 с.
14. Державний архів Харківської області. — Ф. 45. — Харківська міська управа, 1871—1917рр., Оп. 1, Спр. 3188 — «Призначення міських стипендіатів у Олександрівський притулок і жіночу школу благодійного товариства» — арк. 2-3
15. Державний архів Харківської області. — Ф. 45. — Харківська міська управа, 1871—1917рр., Оп. 1, Спр. 3415 — «Порядок призначення міських стипендіатів. Створення стипендій при Ольгинському притулку, Олександрівській школі та училищі сліпих» — арк. 1-5
16. Беликов Ю. Купеческая династия Жевержеевых: портрет двух поколений предпринимателей пореформенного Харькова / Ю. Беликов // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія, 2014 — №1134. — Вип. 49. — с. 18-39
17. Кравченко Т. М. Початкова освіта Харківщини у другій половині XIX — на початку XX століть: здобутки та проблеми. / Т. М. Кравченко // Збірник наукових праць ХДПУ ім. Г. С. Сковороди; Серія «Історія та географія». — Харків, 2001. — Вип.1. — с. 137-141

Широколава М. В. Участие купечества в общественном движении за начальное народное образование в Харьковской губернии во второй половине XIX — в начале XX века — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрено участие представителей купеческого сословия в общественном движении за начальное народное образование в Харьковской губернии во второй половине XIX — в начале XX веков. Исследована роль купечества в образовательной деятельности органов местного самоуправления. Определены формы частной инициативы представителей купечества в развитии начального образования в Харьковской губернии.

Ключевые слова: начальное образование, общественное движение, купечество, местное самоуправление, благотворительность.

Shyrokolava M. V. Participation of merchants in the public movement for elementary education in Kharkiv province in the second half of the 19th century — at the beginning of the 20th century — Article.

Summary. This article considers participation of the merchants' representatives in the social movement for primary people's education in Kharkiv province at the second of the 19th century — at the beginning of the 20th century. The merchants' role at educational activity of the local government's organs were investigated. The forms of private initiative of the development of primary education in Kharkiv province were determined.

Keywords: primary education, social movement, the merchants, local government, charity.

ФІЛОСОФІЯ

*Бондар Т.І.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Київського університету ім. Бориса Грінченка*

РИТОРИКА ЯК ЗНАРЯДДЯ ВЛАДИ

Анотація. Феномен влади відіграє в житті будь-якого суспільства визначну роль. Будтя людини як соціального суб'єкта невіддільне від буття інших членів соціуму. У соціальному вимірі влада представляє силове відношення, яке виражає будь-яку перевагу і домінування. Психологічний вимір влади фіксує ставлення лідерства. В сучасній соціокультурній ситуації особливої актуальності набуває дослідження ролі риторики у реалізації влади.

Мета статті -проаналізувати роль риторики в реалізації владних відносин за допомогою словесного впливу на інтелектуальну і емоційно-психологічну та вольову природу людини.

Успішна комунікація влади може здійснюватися через переконання, важливу роль в якому відіграє мова. Вплив на свідомість інших засобами мови здійснюється за допомогою ораторського мистецтва, теоретичною основою якого ще з часів Аристотеля є риторика.

Ключові слова: влада, комунікація, риторика, воля, примус, опір, мова, переконання.

Феномен влади відіграє в житті будь-якого суспільства визначну роль, і тому проблема дослідження влади залишатиметься актуальною доти, доки існує людське суспільство. Будучи явищем багатограним, влада постійно привертає увагу дослідників в галузі філософії, соціології, політики, психології та ін. Різноманіття підходів до вивчення феномену влади з необхідністю породжує і різноманітні трактування цього складного поняття.

Людина — істота суспільна і її буття як соціального суб'єкта невіддільне від буття інших членів соціуму. Результат життєдіяльності того чи іншого суспільного організму завжди є результатом взаємодії його членів, є рівно-векторною величиною реалізації волі кожного з них, устремлінь, прагнень, бажань, результатів втілення творчої енергії кожного з членів суспільства і т. ін. Тому проблема влади, владних відносин та способів і засобів їх реалізації завжди будуть притягувати увагу представників соціальних та гуманітарних наукових кіл. Проблеми моральних засад влади, її ціннісних джерел, сила влади стосовно закону і особистості, проблеми обов'язку та особистої свободи, егоїзму носіїв влади раз у раз з'являються в полі зору досліджень науковців.

Поняття «влада» в повсякденному житті і в науковій літературі вживається в різних сенсах. При глибокому розгляді питання виявляється, що зміст його не може бути повністю розкритий лише з точки зору економіки і політики, права і моралі, які представляють окремі аспекти такого багатозарового і в той же час цілісного феномена, яким є влада. Для цього необхідно дослідження влади на найрізноманітніших рівнях її функціонування в суспільстві, історії та культурі.

Основні підходи до вивчення інституту влади сформувались **вже в контексті античної інтелектуальної традиції**, яка узагальнювала соціально-політичний досвід **інтелектуальної традиції Давньої Греції та Риму**. Визначні представники античної філософії — Платон та Аристотель розробили класифікацію видів влади, проаналізували вплив влади на особистість та суспільство, виявили схеми її функціонування. Але вони не намагалися розкрити її сутнісний смисл, знайти те інваріантне, що представляє владу як таку. У Платона і Аристотеля зустрічаються лише окремі висловлювання щодо цього. Так, для Платона влада — це перш за все відносини панування та підкорення, які повинні твердо спиратися на принципи обов'язку та справедливості. Для Аристотеля влада є законом, принципом космосу, що впорядковує всі елементи буття всесвіту [1, с. 382]. Однак категоріального статусу дане поняття не мало. Один із дослідників влади В. Г. Ледяев справедливо зауважував, що мислителі «не вдавались в детальний аналіз поняття влади, вважаючи само собою зрозумілими такі ключові терміни як «влада», «вплив», «авторитет», «правління». Вони не потребують розробки, оскільки значення цих слів зрозуміло кожній людині із здоровим глуздом» [5, с. 25].

В ХХ столітті до аналізу влади звертались такі теоретики як Х. Арндт, Р. Арон, Б. Беррі, М. Вебер, Э. Гидденс, Р. Даль, Х. Лассуелл, С. Льюке, О. Массінг, Ч. Мерріам, Т. Парсонс, Б. Рассел, М. Фуко та ін. Сучасні дослідження феномену влади представлені в працях ряду науковців, таких як Байрачна Л. К., Батлер Д., Бібіхін В. В., Боровий А. А., Єлеманова А. М., Осадчий Н. И. Однак як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі на передній план сучасних політико-владних досліджень все більш виступають проблеми легітимності та законності.

Не зважаючи на широкий інтерес до проблем влади, більшість досліджень ведеться саме в площині політичної влади, а не феномену влади як такої. Але ми живемо в культурі, в якій всі проблеми, по суті, розглядаються як проблеми комунікації. Тобто комунікація сприймається як єдиний реальний зв'язок, що може поєднувати, утримувати в цілісності різноманітне сучасне суспільство [7, с.47]. І тому в сучасній соціокультурній ситуації значно зросла увага до такого соціального феномена, як комунікація, яка стає об'єктом аналізу на різних рівнях і в різних контекстах. Отже, особливої актуальності набуває дослідження ролі комунікації у реалізації влади, дослідження її комунікативної природи.

Відповідно до класичної філософської та соціологічної парадигми влада представляє собою особливе вольове відношення між людьми, коли одні люди впливають на інших, примушуючи діяти певним чином. Це — здатність людських волевиявлень, які реалізуються в контексті заданих відносин спонукання і примусу, управління і контролю, підпорядкування, координації і субординації, залежності та незалежності, тобто всього того, що явно або неявно лежить в основі людських комунікацій. Воля, нав'язування волі виступають в якості передавального механізму в здійсненні влади.

У соціальному вимірі влада представляє силове відношення, яке виражає будь-яку перевагу і домінування. Психологічний вимір влади фіксує ставлення лідерства. Відносини влади мають універсальний характер, проникаючи в усі сфери життя і діяльності, і отже проблема пошуку засобів реалізації владних відносин завжди залишається актуальною.

Мета статті — проаналізувати роль риторики в реалізації відносин влади за допомогою словесного впливу на інтелектуальну і емоційно-психологічну та вольову природу людини.

Людина - це мисляча істота, для якої природним є вплив на раціональну, логічну, а не силову природу свідомості. Для того, щоб один суб'єкт зміг підпорядкувати собі волю інших суб'єктів, він повинен мати інтелектуальний пріоритет над мислячими, розумними людьми, що чинять інтелектуальний спротив. Тому формою мовної комунікації, безумовно, є переконання одних людей іншими в необхідності чогось, чи то у адекватності власного світосприйняття, чи необхідності певної дії, в правоті своїх ідей, поглядів і таке інше. Вміти переконувати — це значить мати інтелектуальну, логічну перевагу над розумними, мислячими, але виявляючими інтелектуальний спротив тим чи іншим ідеям людьми.

Суб'єкт влади є своєрідним вогнищем опору владі згідно її власній логіці, що виявляється можливим тільки шляхом оволодіння ресурсами тієї чи

іншої культури. При цьому сам факт заперечення влади може виходити тільки від особистості, яка з тих чи інших причин прийшла до неприйняття власного соціального статусу, ціннісного укладу суспільства, його моральних норм і т.ін.

Коли в комунікацію з певним суб'єктом входить інший суб'єкт, що має іншу, відмінну систему переконань, то на початковому етапі комунікації інтелект цього суб'єкта опирається можливим змінам, спробам вплинути на попередню систему його поглядів та переконань. І це цілком природно, адже людина сформувала цю систему, має її внутрішню аргументацію. Тому першим кроком впливу на інтелект іншої людини є подолання цього опору.

Являючи собою сукупність правил і приписів, які направляють і коректують поведінку конкретних індивідів, та чи інша влада (політична, батьківська, влада колективу, соціуму в цілому та ін.) спонукає їх здійснювати дію у відповідь на деякі інші дії відповідно до цілком певної моделі «вплив/протистояння». В даному випадку, суб'єкт вже не просто пристосовується до ситуації, як це раніше передбачалося в рамках традиційної моделі панування/підпорядкування, а формується як свого роду осередок опору, який здійснює дію лише в його відношенні до іншої, вже здійсненої дії. Практична реалізація подібного механізму взаємного спонукання і боротьби дозволяє охарактеризувати чинного суб'єкта як сукупність сил, що чинять опір, а владу — як диспозицію, тобто певну систему стратегічного цілепокладання, яка відтворює і підтримує певний тип владних відносин і, в свою чергу, відтворюється і підтримується ним.

Змусити людину до тієї чи іншої дії можна, впливаючи на два потужних стимули, властивих свідомості людини — це страх і вигода. Людину можна підкупити чи залякати. Потреба у досягненні внутрішньої психологічної мети може призвести до того, що людина буде виконувати ті дії, які ніколи не збиралась і не хотіла [3].

Умовою успішності і стійкості влади є добровільне, свідоме бажання людей підкорятися. Якщо категорія примусу розглядається як негативна форма діяльності людини, бо результат досягається шляхом придушення чужої волі, то переконання визнається осмисленим, розумним і позитивним актом, оскільки впливає на вільну волю людини, і воля до влади реалізується через переконання.

Переконання — це успішний інтелектуальний вплив на свідомість людини, в результаті якого вона сама приходиться до думки, що вчинок, якого від неї вимагають, є необхідним. Якщо в імперативі (імперативній ситуації) вона діє всупереч власній волі, то переконанням її волю формують, тобто здійснюють дещо більш вишукане і хитре, ніж залякування та підкуп. Людина діє відповідно

волі іншого, вважаючи, що чинить так згідно з власними переконаннями [3, с. 86].

Переконуюча дія — це процес соціального впливу на особистість з прямим використанням логічної аргументації, що має на меті зміну думок і позицій особистості. **Переконуючий вплив** традиційно є основним методом процесу інформаційної взаємодії між людьми, включаючи педагогічне спілкування, пропаганду, ідеологічну діяльність, ділове спілкування, повсякденну міжособистісну комунікацію та процес управління людьми як реалізацію владних відносин.

Механізм переконання передбачає своїм першим етапом, як уже зазначалося вище, витіснення іншої точки зору мовного опонента, спростування її. І лише тоді, коли утворюється в свідомості людини певний вакуум щодо тієї чи іншої проблеми, ситуації та ін. в дію вступає процедура заміщення його іншою концепцією. Без спеціальної підготовки люди рідко спроможні це ефективно виконувати. Витіснення та заміщення — це різні процедури процесу переконання, що можуть здійснюватися лише послідовно [8].

Будучи способом впливу на свідомість людини, переконання характеризується засобами впливу, механізмами впливу, функціями, які виконує даний спосіб впливу. Основним засобом, за допомогою якого здійснюється переконуючий вплив одного суб'єкта на інших, є мова. Влада здійснюється за допомогою мови і проявляється в мові. Мова впливає на світовідчуття і світорозуміння людини та реалізацію владних відносин. Оскільки в основі будь-яких відносин влади лежить комунікація, взаємодія, спілкування в тій чи іншій площині суб'єкта влади і її об'єкта, то необхідно звернути особливу увагу на мову як інструмент влади та дослідити той базис, що робить її важливим знаряддям влади. Бажаючи змусити людину щось зробити, часто використовують вишукані мовні прийоми. Вплив на свідомість інших засобами мови здійснюється за допомогою ораторського мистецтва, теоретичною основою якого ще з часів Аристотеля є риторика.

В умовах розвитку давньогрецької демократії закономірно відбувається усвідомлення мови як механізму завоювання і утримання влади. Протагор, що заговорив про слово як про «великого володаря», піднімає одну з найбільш актуальних на сьогоднішній день проблему — проблему Мови і Влади.

У творі «Enkomium of Helen» Горгій розвиває цю ідею. «Слово є великий володар, який, володіючи дуже малим і зовсім непомітним тілом, робить пречудові справи. Бо воно може і страх вигнати, і сум знищити, і радість вселити, і співчуття пробудити» [Цит. по 4, с.127]. Формулюючи цю тезу, Горгій показує, що мова здатна вплинути

на психіку людини, саме вона створює дійсність, існування, ілюзію. Щось існує, так як ми говоримо про це як про вже наявне.

Наукою, яка вивчає людину, що діє за допомогою доцільної і переконливої мови і рекомендує правила її є риторика, яка у минулому належала до семи вільних мистецтв і разом з граматикою і діалектикою становила освітній тривіум.

Риторика зародилася в грецькій античності. Становлення європейської риторичної традиції пов'язане з виникненням грецького полісу. З'явилися нові соціальні структури і нова соціальна свідомість. В тій політичній ситуації, коли супротивні сторони рівні, перемагає той, чий аргументи будуть переконливішими з точки зору аудиторії. Риторика, починаючи з цього моменту, стає не лише одним з основних елементів грецької освіти і виховання, але нарівні з філософією проголошує себе принципом культури [6].

Вище вже було сказано про те, що переконання є необхідною умовою цілепокладання та діяльності людини. Сформувані їх — значить спонукати людину до тих чи інших дій, до певної лінії поведінки, до захисту і відстоювання певних принципів чи певних інтересів. Переконання як процес — це ефективна передача своєї точки зору іншому. Для переконання використовують як логіку, так і емоції, в залежності від виду переконань та ситуації, в якій відбувається їх формування. Як емоційна, а не лише раціональна істота людина потребує емоційного слова. Тому суттєвою характеристикою переконань є їх емоційна навантаженість.

Емоційне навантаження думки зумовлене значною мірою належністю об'єкта цієї думки до системи цінностей людини, із зв'язком цієї думки з моральними орієнтирами, естетичними ідеалами. Отже характерною рисою переконання є не лише впевненість у істинності чи доцільності того чи іншого положення, ідеї, але й емоційне ставлення до них (впевненість, віра, готовність захищати певні погляди і т.ін.). Звернення до образів і метафор, до повного набору знарядь риторики і артистичної мови слугує полегшенню осягнення раціональної істини.

Сама суть переконання як феномена складного і багатоаспектного визначає роль і значення кожного структурного елемента риторичної взаємодії. Одним з найважливіших елементів цієї взаємодії є роль ораторського образу в процесі переконуючої комунікації. Образ оратора — це форма відображення його особистості у свідомості аудиторії. Це — ораторська маска, перший шар того змісту, який зчитується аудиторією. Основною метою творення ораторського образу є його здатність викликати довіру слухачів.

Об'єктивними чинниками, що зумовлюють необхідність довіри в процесі формування переконань, є:

— наявність психологічного опору аудиторії переконуючому впливу оратора;

— обмеженість пізнання і практики, що призводить до неможливості раціонального обґрунтування тих чи інших ідей;

— вірогідність висновків, здобутих за допомогою індуктивної та аналогічної демонстрацій.

Наявність довіри до оратора — це той необхідний чинник, який сприяє зменшенню психологічного опору чи й нейтралізує його остаточно.

Довіра завжди має емоційне забарвлення, а тому оратор повинен пробуджувати у слухачів певні почуття, на основі комплексу яких і формується саме ставлення аудиторії до оратора. Ці почуття дають підставу аудиторії наділяти оратора певними рисами характеру і поведінки, гармонійне поєднання яких і створює ораторський образ. Цінні вказівки щодо способів творення ораторського образу шляхом впливу на почуття аудиторії ми знаходимо в «Риториці» Аристотеля. Він відзначає три основні якості оратора, завдяки яким той здатний викликати довіру аудиторії: «Є три причини, що викликають довіру до того, хто говорить, тому що є саме стільки речей, завдяки яким ми віримо без доведення, - це розум, добродетельність і прихильність; люди помиляються в тому, що говорять або радять, або через усі ці причини сукупно, або з однієї з них зокрема, а саме: вони або невірно міркують завдяки своєму нерозумінню, або ж, вірно розмірковуючи, вони через свою моральну недосконалість, говорять не те, що думають, або, нарешті, вони розумні і чесні, але не прихильні, тому можуть не давати найкращої поради, хоча і знають, в чому вона полягає. Крім цих трьох причин немає ніяких інших. Якщо таким чином слухачам здається, що оратор володіє всіма цими якостями, вони обов'язково відчують до нього довіру» [2, с.844].

Друга риса ораторського образу — добродетельність — проявляється в промові чи створюється оратором шляхом впливу на пристрасті аудиторії, тобто її емоційний стан. Довіру завоює той оратор, який викликатиме у аудиторії одні почуття і уникатиме всього того, що може викликати інші.

Емоції, які здатна викликати та чи інша промова, можна розділити на кілька основних типів. Це — гнів, страх, любов та задоволення. Треба уникати всього того, що може викликати гнів аудиторії по відношенню до оратора, страх перед ним, і треба використати все те, що викликає любов і задоволення. Гнів аудиторії здатний спровокувати той оратор, який насміхається над слухачами, ганьбить їх, своїми словами чи вчинками виказує зневагу. Зневажають те, що на їхню

думку не має ніякої вартості. Якщо оратор вважає думки і переконання аудиторії не вартими уваги, хибними, примітивними і відкрито, безапеляційно заявляє про це, якщо він презирливо ставиться до речей, яким слухачі надають великого значення (певна система ціннісних установок і орієнтацій), то тим самим він виражає своє зневажливе ставлення до них, принижує їхню гідність. Це завжди викликає гнів аудиторії, а отже сподіватися на довіру до такого оратора неможливо. Таким прикладом можуть стати ті, хто намагається переконати релігійну людину у хибності її поглядів і вірувань насміхаючись над ними. Цим завжди досягається зворотній ефект.

Оратор повинен уникати усього того, що може викликати страх аудиторії перед ним особисто. Особливо це стосується політиків і педагогів. Не може завоювати довіри, а отже і переконати в тому чи іншому політик, який викликає страх громадян, і педагог, якого бояться учні, студенти. Емоція страху перед оратором виникає тоді, коли з'являється сумнів у справедливості оратора, його чесності, або є впевненість у його протилежних якостях. Однак страх по відношенню до інших людей чи обставин буває необхідним для активізації їхніх думок чи ідей.

Демонстрація оратором своїх моральних чеснот є аргументом до етосу. Оратор має бути цілісною особистістю, уникати подвійних стандартів, а це означає, що слова його мають узгоджуватися з його вчинками. Цільова установка оратора повинна мати моральний підтекст, тобто бути спрямованою на добро, виключати обдурення, дезінформацію.

На думку Платона, красномовство є мистецтвом управляти умами, і ті, хто опанував це мистецтво, можуть досягти влади і використовувати слово як механізм її здійснення. Адже мова не тільки відображає свідомість, а й активно на неї впливає. І коли метою політики ставала не культура, а влада сама по собі, утримання влади, найсильнішим засобом маніпуляції ставала антириторика, тобто риторика, позбавлена етосу.

Проблема використання риторики як знаряддя впливу на розум та волю інших і відповідно реалізації волі до влади і відносин влади складна і багатоаспектна. Дослідження її не може обмежитися рамками однієї статті, тим більше, що нові умови суспільного життя несуть і новий стиль. Інформаційне суспільство вимагає нової риторики, яка була б оперативною, забезпечувала б вміння орієнтуватися в потоках інформації, допомагала б тонко розуміти можливі смисли висловлювань, привчала б до моментального реагування. Сучасна риторика більш спрямована на імпровізацію, вона діалогічна, ситуативна. Інтерес до риторики в сучасному світі, в зв'язку з бурхливим розвитком

засобів масової інформації та комунікації, різко зростає. Ораторське мистецтво стає найдієвішим інструментом державної ідеології, маніпуляції громадською думкою і настроєм, а також процесом формування світогляду кожної особистості. Подальших досліджень потребує проблема використання риторики з метою маніпуляцій свідомістю мас в інформаційних війнах.

Результати аналізу ролі риторики в реалізації відносин влади, викладені в даній статті, можуть бути використані в ідеологічній роботі, пропаганді, педагогічній діяльності та подальших дослідженнях проблем комунікації.

Література:

1. Аристотель. Политика // Аристотель.- Сочинения в 4-х томах. Т. 4: Пер. с древнегреч. — М.: Мысль, 1984. - с. 375-645.
2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. // Аристотель.— Минск: Литература, 1998. — 1329 с.
3. Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. / Е.Н.Зарецкая. — М.: Дело, 2002. — 480 с.
4. Краснопольская А.П. Эстетические аспекты софистической аргументации. //А.П.Краснопольская. — Мысль. Ежегодник С.-Петербургского философского общества. 2006. №6. — с. 121-132.
5. Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ. / В.Г.Ледяев.— М.: Росспэн, 2001. — 384 с.
6. Рождественский Ю.В. Теория риторики // Ю.В.Рождественский. — М.: Добросвет. 1999. — 482 с.
7. Романовская, Е. Власть в системе коммуникации // Е.Романовская. //Власть. - 2009. -№6. — с. 44-47.
8. Трипольский В.С. Психологический анализ сопротивления убеждающему воздействию: автореф. дис. ... кандидата психологических наук : 19.00.07 // В. С. Трипольский ; АПН СССР. НИИ общ. и пед. психологии. — Москва, 1989. — 18 с.

Бондарь Т.И. Риторика как орудие власти. — Статья.

Аннотация. Феномен власти играет в жизни любого общества значительную роль. Бытие человека как социального субъекта неотделимо от бытия других членов социума. В социальном измерении власть представляет силовое отношение, которое выражает любое преимущество и доминирование. Психологическое измерение власти фиксирует отношение лидерства.

В современной социокультурной ситуации особую актуальность приобретает исследование роли риторики в реализации власти.

Цель статьи — проанализировать роль риторки в реализации властных отношений посредством словесного воздействия на интеллектуальную, эмоционально-психологическую и волевую природу человека.

Успешная коммуникация власти может осуществляться через убеждение, важную роль в котором играет речь. Воздействие на сознание других средствами языка осуществляется с по-

мощью ораторского искусства, теоретической основой которого еще со времен Аристотеля была риторика.

Ключевые слова: власть, коммуникация, риторика, воля, принуждение, сопротивление, язык, убеждение.

Bondar T.I. Rhetoric as an instrument of power. — Article.

Summary. The phenomenon of power plays a significant role in the life of any society, and therefore the problem of research of power will remain relevant until there is a human society.

Being a person as a social subject is inseparable from the existence of other members of society. The result of the life of this or that social organism is always the result of the interaction of its members, is the equilateral vector of the realization of the will of each of them, aspirations, aspirations, desires, results of the embodiment of the creative energy of each member of society, etc. Therefore, the problem of power, power relations and ways and means of their realization will always attract the attention of representatives of social and humanitarian sciences.

In the social dimension, power represents a power relation that expresses any preference and domination. The psychological dimension of government fixes the attitude of leadership. Will, the imposition of will act as a transfer mechanism in the exercise of power. Relationships of the authorities are universal in nature, penetrating into all spheres of life and activity, and therefore the problem of finding means of realizing power relations always remains relevant.

The purpose of the article is to analyze the role of rhetoric in the realization of power relations through verbal influence on the intellectual, emotional and psychological and volitional nature of man.

The condition for the success and sustainability of power is the voluntary, conscious desire of people to obey. The most effective way to subjugate the will of others is to convince them.

Persuasion is a successful intellectual influence on the human consciousness, as a result of which it itself comes to the thought that the act which it requires is necessary. The main means by which the persuasive influence of one subject is exercised on the other is the language. Language affects the attitude and understanding of man and the realization of power relations. Influence on the consciousness of other means of speech is carried out with the help of oratory, whose theoretical basis has been rhetoric since Aristotle's time.

Keywords: power, communication, rhetoric, will, coercion, resistance, language, persuasion.

*Готьян-Журавлева В.В.,
кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии и методологии познания
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,*

СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ Н. КЕМПБЭЛЛА И С. С. СТИВЕНСА

Аннотация. В статье проанализировано определение процедуры измерения, предложенные Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом, в рамках другого подхода — системно-параметрической общей теории систем. Определение понятия «измерение» можно представить в качестве системной модели. Системная модель, построенная на основе определения понятия «измерения», предложенного Н. Кемпбэллом, является системной моделью с реляционным концептом и атрибутивной структурой. Системная модель, построенная на основе представлений, изложенных в концепции С. С. Стивенса, является системной моделью с атрибутивным концептом и реляционной структурой. Две системные модели являются дополнительными. Дополнительными также являются и системные модели, построенные на основе определений понятия «измерение», предложенных Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом.

Ключевые слова: измерение, концепт, структура, субстрат.

Постановка проблемы. С необходимостью измерять человечество столкнулась на ранних этапах своего развития. Если в жизни кочевых племен достаточно было умения считать, то с возникновением оседлого образа жизни возникла потребность в строительстве домов, храмов, дворцов, городских укреплений, акведуков и т.д. А для этого необходима точная техника измерений. Своеобразными эталонами для вычисления размеров налогов, расчетов между людьми становятся деньги. В старину у многих народов мера веса часто совпадала с мерой стоимости товара, так как деньги выражались в весе серебра и золота как, например, гривны, золотник, фунт, щекель. Деньги стали своеобразными эталонами для измерения размера налога, расчета между людьми. До создания системы мер и весов единицы измерения не были фиксированными. Для измерения использовали в прямом смысле слова «подручные» средства. Так древние римляне измеряли расстояние шагами. Кроме этого использовались такие единицы измерения как пядь, локоть, дюйм, фут.

По настоящему четкие стандарты измерения вместе с фиксированными единицами измерения

были созданы в период французской революции. Метрическая система мер была принята во Франции 22 декабря 1795 года. Свое название она получила благодаря метру. Основу метрической системы составляли всего лишь две единицы измерения: единица длины — метр и единица массы — килограмм. Но с развитием науки и техники возникла необходимость установить ряд эталонов физических единиц, в первую очередь, для электрических и магнитных величин. Позже возникла необходимость определить единицы для тепловых, акустических и световых величин.

Но во второй половине XX века ученые столкнулись с другой проблемой, которая была связана не с уточнением существующих эталонов, а с отсутствием эталонов для измерения. В первую очередь это касалось общественно-гуманитарных наук. Возникла необходимость переосмысления природы измерения в общественно-гуманитарных науках, в которых часто не предполагается наличие единиц измерения.

Анализ последних исследований. Анализ истории становления процедуры измерения, осознания необходимости формирования понятия «эталон», порядок усовершенствования эталонов и усовершенствования самой процедуры измерения, создание новой теории измерения для общественно-гуманитарных наук рассмотрено такими авторами как А. Азимов, А. М. Гусев, Л. Д. Ландау, А. И. Китайгородский, А. Лебег, С. С. Стивенс, Н. Кемпбэлл, Н. Г. Назаров, А. И. Панченко, П. П. Орнатский, А. А. Мельников, И. С. Уточкин, А. И. Уёмов, Г. Я. Портнов, Ю. Н. Толстова. Нас интересует не только становление процедуры измерения в естественных науках, поиск, создание, усовершенствования эталонов измеряемых величин, но и осознание невозможности безграничного распространения стандартной теории измерений. Особого внимания заслуживает тот факт, что четкая и логически выверенная теория эталонного измерения, по сути, имеет ограниченную область применения в общественно-гуманитарных науках. Новый подход был сформулирован и разработан Н. Кемпбэлл. Несколько иной подход предложил С. С. Стивенс. Оба эти подхода значительно

расширили сам смысл и границы применения понятия «измерение».

Целью данной статьи является анализ концепций, предложенных Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом в рамках философских концепции — параметрической общей теории систем. Данный анализ позволит представить оба подхода в виде системных моделей, проверить дополненность обеих системных моделей.

Новый подход разработал и сформулировал Н. Кемпбэллом. Причем вначале он выдвинул предположение о возможности приписывания измеряемым объектам чисел согласно определенным правилам, которые несвязаны с использованием единиц измерения. Так Н. Кемпбэлл определил измерение как: «приписывание чисел для представления свойств в соответствии с законами науки» [цит. по 1, с. 10]. Причем «приписывание чисел должно идти таким образом, чтобы порядку свойств объекта соответствовал естественный порядок чисел, а процессу объединения свойств должен соответствовать определенный порядок сложения чисел» [1, с. 10]. Таким образом, числовой результат измерения представляет собой существенные характеристики объекта измерения, а измерение позволяет сделать осмысленные выводы о свойствах объекта. Такое определение понятия «измерение» применялось к аддитивным признакам, то есть к признакам величин, значение которых соответствует целому объекту, и которое получается в результате сложения значений величин отдельных его частей. По мнению многих методологов науки, такое определение понятия «измерение» является слишком широким.

Н. Кемпбэлл ввел понятие физического числа (**number**), математического числа (**Number**) и цифры или числовой формы (**numeral**). Физическое число связано с единицей измерения или счётом. Физическое число — это обязательно число чего-то. Именно физическое число может быть установлено в результате эксперимента. Математическое число — это абстрактные объекты, которые соответствуют определенным аксиомам. Числовая форма — это символ для обозначения числа.

Использование чисел не всегда непосредственно связано со счётом, то есть существует возможность приписывания эмпирическим свойствам не только чисел, но и числовых форм, то есть приписывание математических объектов, которые чем-то схожи с числами, но, строго говоря, числами не являются. Кроме того, существует возможность приписывания числовых форм без использования условия соответствия этих форм эмпирическому порядку и эмпирической операции сложения. Это существенный шаг в сторону

значительного расширения понятия «измерения», так скажем, «гуманитаризации» этого понятия — распространения его на сферу общественно-гуманитарных наук.

Возможность приписывания чисел эмпирическим объектам по определенным правилам, которые не должны включать в себя сохранение эмпирического порядка, рассматривалось и другими авторами. Так Б. Рассел отмечает, что измерением величины «в самом широком смысле любой метод, благодаря которому можно установить соответствие между всеми или некоторыми величинами всеми или некоторыми числами» [2, с. 170]. По мнению Ю. Н. Толстовой, Б. Рассел указывал на измерение, а Н. Кемпбэлл использовал термин «измерение» только к аддитивным величинам.

Ю. Н. Толстова отмечает, что «хотя Кемпбэлл и Рассел предположили возможность приписывания чисел объектам по правилам, не связанным с использованием единиц измерения, но «насмелились» назвать эту операцию измерением только в том случае, когда оно соответствует классическому подходу» [2, с. 170-171]. Далее автор отмечает, что «в других ситуациях само представление о приписывании чисел объектам на протяжении долгого времени имело довольно неконструктивный характер, и речи бытию не могло о возможности использования в качестве результата измерения математических конструктов, которые не были бы числами» [2, с. 172].

Несколько иной подход был предложен С. С. Стивенсом. Измерение, возможно, прежде всего, только потому, что существует некоторого рода изоморфизм эмпирических отношений между объектами и событиями с одной стороны, и с другой — свойств формальной «игры», в которой числовые формы являются «пешками», а операции — «ходами». И если это соответствие «между формальной моделью и эмпирическим объектом, который она репрезентирует, оказывается строгим и точным, то мы можем раскрыть истину относительно самого предмета изучения, исследуя, лишь его модель» [3, с. 20]. С. С. Стивенс считал, что числа являются результатом моделирования действительности. Он подчеркивал, что существует изоморфизм между свойствами числовых рядов и эмпирическими операциями, происходящими с числами. Поэтому измерения для С. С. Стивенса включает в себя «процесс установления связи формальной модели, называемой числовой системой, с некоторыми, выделяемыми в ходе исследования аспектами объектов или событий» [3, с. 49]. Или же измерением считается определение совокупности чисел, которые отображают определенные свойства и которые можно складывать, сравнивать, т. д. Изоморфизм же представляет

собой соответствие между эмпирическими и числовыми системами и их отношениями. В рамках этого подхода считалось, что измеряемые объекты не имеют никаких числовых свойств, а *в процессе измерения этим объектам приписываются* числовые свойства и приписываются числа. То есть измерением считается метод сравнения величин, соотнесения, упорядочивания их отношений с какой-то другой величиной. Поэтому при измерении свойств объекта мы измеряем и отображаемые отношения. С. С. Стивенс выдвинул положение о том, что система арифметических отношений между объектами, которые отображаются этими числами.

Теперь сравним оба подхода в рамках параметрической общей теории систем (параметрической ОТС), разработанной ак. А. И. Уёмовым и его школой. В рамках параметрической ОТС любой объект может быть представлен в качестве системной модели, которая характеризуется тремя системными параметрами — концептом, структурой и субстратом. Концепт системы — это смысл данной системы, то ради чего задумывается и создается системная модель. Он играет роль некоторой условной системы отсчета, которая известна еще до создания системы.

Структура системы представляет собой отношения, которые возникают между элементами системы, её субстратом. Среди многих отношений, которые существуют между элементами, выбирают одно — то, которое соответствует заданному концепту. Субстрат, то есть набор элементов, необходимо выбрать таким, чтоб на этом наборе элементов можно было бы реализовать структуру, четко соответствующую заранее определенному концепту. Структура системы и субстрат подчинены концепту.

Концепт может быть атрибутивным или реляционным. Атрибутивный концепт — это заранее заданное свойство, которому должно соответствовать отношение в системе, то есть «концепт системы определяет собой целый класс отношений в системе, удовлетворяющих свойству, выраженному этим концептом» [4, с. 37]. Причем следует отметить, что каждое из отношений этого класса будет «системообразующим в том смысле, что, будучи абстрагированными от некоторых объектов, оно образует из этих объектов систему» [4, с. 37]. Неопределенное отношение, удовлетворяющее этому свойству, называется реляционной структурой. Понятие структуры в узком смысле этого слова можно отождествить с понятием «системообразующего отношения». В широком смысле «под структурой иногда понимается вся совокупность отношений между элементами, а не только системообразующие» отношения [4, с. 127].

Сам объект, на котором реализуется структура, называется субстратом системы.

Если концепт системы является заранее определенным отношением, то он будет называться реляционным концептом. Данное системообразующее отношение реализуется «не непосредственно между элементами субстрата, а между свойствами, которые характеризуют объект исследования» [4, с. 129]. Системообразующее отношение реализуется на наборе «некоторых» неопределенных свойств, которые образуют атрибутивную структуру, то есть представляют собой «набор свойств (или одно свойство), соответствующее реляционному концепту» [5, с. 63]. Субстратом системы в таком случае будет тот объект, на котором реализуется атрибутивная структура.

Понятию система можно дать два определения. Проанализируем одно из определений: «Любой объект является системой по определению, если на этом объекте реализуется отношение, соответствующее определенному свойству» [6, с. 37]. То есть в данном определении подразумевается одно заранее заданное системообразующее свойство — атрибутивный концепт, на котором реализуется «какое-то», неопределенное, отношение — реляционная структура. Такое определение системы называется определением системы с атрибутивным концептом и реляционной структурой.

Другое определение понятия «система» мы получим благодаря принципу двойственности: «любой объект является системой по определению, если на этом объекте реализуются некоторые свойства, которые находятся в заранее заданном отношении» [6, с. 42]. В данном определении концептом является заранее заданное системообразующее отношение (реляционный концепт), которое реализуется на наборе «некоторых» неопределенных свойств, которые образуют атрибутивную структуру. Субстратом системы будет тот объект, на котором реализуется атрибутивная структура.

Представим в качестве системной модели определения понятия «измерение», предложенные Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом.

Итак, согласно представлениям Н. Кемпбэлла измерение — есть приписывание чисел, которое должно идти таким образом, чтобы порядку свойств объекта соответствовал естественный порядок чисел, а процессу объединения свойств должен соответствовать определённый порядок сложения чисел» [1, с. 10]. Представим «измерение» как системную модель с реляционным концептом и атрибутивной структурой. Концептом данной системной модели будет некоторое отношение — приписывание чисел. Атрибутивной структурой — определенный порядок

приписывания свойств. Субстратом данной системной модели будут числовые формы и объекты.

Поскольку измерение для С. С. Стивенса включает в себя «процесс установления связи формальной модели, называемой числовой системой, с некоторыми, выделяемыми в ходе исследования аспектами объектов или событий» [3, с. 49]. На наш взгляд, данное определение понятия «измерение» может быть рассмотрено как системная модель с атрибутивным концептом и реляционной структурой. Атрибутивным концептом данной системной модели будет свойство изоморфизма, установления связи между числовой моделью и некоторыми аспектами объектов или событий. Реляционной структурой будет некоторое отношение, устанавливающее порядок чисел и объектов. Субстратом данной системной модели будут числовые формы и измеряемые объекты.

В философской литературе понятия «дополнительность» и «дополнительный» встречаются применительно к большому количеству понятий, в том числе и такими как концепт, метод, описание, объект, закон и т.д. По мнению авторов работы «Дополнительность. Концепция, отношение, принцип?» «все это разнообразие с логической точки зрения может быть сведено к трем понятиям: вещь, свойство и отношение» [7, с. 92]. В философской и физической литературе часто один более или менее конкретный способ выражения дополнительной рассматривается как причина другого конкретного способа, логически равноправного. Все, что понимается как дополнительность, можно свести к нескольким положениям, рассмотренным в работе [7]:

1. Дополнительные понятия исключают друг друга.

2. Дополнительные понятия предполагают друг друга. Каждое из них теряет свой смысл дополнительного без другого.

3. Дополнительные понятия отражают разные стороны или аспекты исследуемых объектов, которые выделяются в результате несовместимости эмпирических условий познания.

4. Каждое из дополнительных понятий образует основу для соответствующего способа описания исследованного объекта, описания с помощью дополнительных понятий эквивалентны и оба необходимы для отображения целостной картины поведения исследуемого явления. Существует мнение, что дополнительность относится не только к понятиям, а к целым теориям, их языкам.

В работе «Дополнительность. Концепция, отношение, принцип?» была проанализирована возможность дополнительной двух определений понятия «система» и подчеркнута, что для полного выявления системных свойств необходимо один

способ описания дополнять другим. Поскольку любой объект, который является системой по одному определению, будет системной и по другому из определений, то возникает вопрос: будут ли системные модели, построенные на основе определений понятия «измерение», данных Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом, дополнительными?

Итак, дополнительные понятия должны исключать друг друга. Мы придерживаемся этого положения. Измеряя объект, исследователь будет использовать выбранное заранее определение, выбирая тем самым не только определение процедуры измерения, но и сам механизм измерения, и не станет менять механизм измерения в процессе самого измерения.

Вторым следует утверждение, что дополнительные понятия предполагают друг друга и каждое из них теряет свой смысл дополнительного без другого. Итак, напомним, Н. Кемпбэлл определил измерение как приписывание чисел, которое должно идти таким образом, чтобы порядку свойств объекта соответствовал естественный порядок чисел, а процессу объединения свойств должен соответствовать определённый порядок сложения чисел. С. С. Стивенс не просто предложил другой подход, а, по сути, углублял и совершенствовал саму идею приписывания свойствам чисел, идею взаимосвязи свойств измеряемого объекта и числового порядка. Измерение для С. С. Стивенса включает в себя процесс установления связи формальной модели, называемой числовой системой, с некоторыми, выделяемыми в ходе исследования аспектами объектов.

Дополнительные понятия рассматривают разные стороны и аспекты исследуемых объектов. Следует вспомнить, что процесс измерения в представлениях Н. Кемпбэлла включает в себя приписывание чисел уже существующим свойствам, которые измеряются исследователем. С. С. Стивенс подчеркивал, что измеряемые объекты не имеют никаких числовых свойств, а в процессе измерения измеряемым объектам даются числовые свойства и приписываются числа. При измерении свойств исследуемых объектов, мы измеряем не столько свойства, а отображающие их отношения.

Каждое из дополнительных понятий образует основу для соответствующего способа описания исследуемого явления. Представления об измерении, предложенные Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом послужили основой для новых подходов в понимании и применения процедуры измерения в общественно-гуманитарных науках.

Таким образом, мы проанализировали представления о процедуре измерения, предложенные Н. Кемпбэллом и С. С. Стивенсом, в рамках другого подхода — системно-параметрической общей

теории систем. Определение, описывающее процедуру измерения, в каждом из подходов, можно представить в качестве системной модели. Системная модель, построенная на основе определения понятия «измерения», предложенного Н. Кемпбеллом, является системной моделью с реляционным концептом и атрибутивной структурой. Системная модель, построенная на основе представлений об измерении, изложенных в концепции С. С. Стивенса, является системной моделью с атрибутивным концептом и реляционной структурой. Две системные модели с атрибутивным концептом и реляционной структурой и реляционным концептом и атрибутивной структурой являются дополнительными. Дополнительными также являются и системные представления, построенные на основе определений понятия «измерение», предложенные Н. Кемпбеллом и С. С. Стивенсом. Перспективу дальнейших исследований в этой области подробный анализ двух данных системных моделей атрибутивными и реляционными системными параметрами и поиск возможных системных закономерностей.

Литература:

1. Кулаков А.П. Измерение в социологии: учеб. пособие / А.П. Кулаков: Новосиб. гос. архитектур.-строит. ун-т. — Новосибирск: НГАСУ (Сибстрин), 2005. — 124с.
2. Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: учебное пособие/ Ю.Н. Толстова. — М.: КДУ, 2007. — 288 с.
3. Стивенс С. С. Экспериментальная психология / С. С. Стивенс; [пер.с. англ. Е. Попова]. — М.: Изд-во иностр. литературы, 1960. — 686с.
4. Уёмов А.И. Системные аспекты философского знания / А.И. Уёмов. — Одесса: Студия «Негоциант», 2000. — 160с.
5. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев. Учебное пособие под общей ред. А.И. Уёмова/ Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. - Wydawnictwo "Universitas Rediviva", 2001. — 276 с.
6. Уёмов А.И. Системный подход и общая теория систем / А.И.Уёмов. — М.: Мысль, 1978. — 272 с.
7. Комарчев В.А., Кошарский Б.Д., Поликарпов Г.А., Уёмов А.И. Дополнительность. Концепции, отношения принцип? // Принцип дополнительности и материалистическая диалектика. — М.: Наука, 1976. — С. 92-101.

Готинян-Журавльова В.В. Системно-параметричний аналіз концепцій Н. Кемпбелла і С. С. Стівенса — Стаття.

Анотація. В статті проаналізовано визначення процедури вимірювання, які були надані Н. Кемпбеллом і С. С. Стівенсом, в межах іншого підходу — системно-параметричної загальної теорії систем. Визначення поняття «вимірювання» можна представити як системну модель. Системна модель, яка створена на базі визначення поняття «вимірювання», що запропоновано Н. Кемпбеллом,

є системною моделлю з реляційним концептом і атрибутивною структурою. Системна модель, яка була створена на базі визначення поняття «вимірювання», що запропоновано С. С. Стівенсом, є системною моделлю з атрибутивним концептом і реляційною структурою. Дві системні моделі є додатковими. Додатковими є також і системні моделі, були створені на базі визначення поняття «вимірювання», що були запропоновані Н. Кемпбеллом і С. С. Стівенсом.

Ключові слова: вимірювання, концепт, структура, субстрат.

Gotynyan-Zhuravlyova V.V. The system-parametric analysis of the concepts N. Kempbell and S. S. Stivens. — Article.

Summary. In the article the definitions of the measurement procedure proposed by N. Kempbell and S. S. Stivens are analyzed in framework of another approach — the system-parametric general theory of systems. The definition of concept of measurement can be represented as a system model. The system model, created on the definition of the measurement concept proposed by N. Kempbell, is a system model with a relation concept and attributive structure. The system model, created on the definition of the measurement concept proposed by S. S. Stivens, is a system model with the attributive concept and relation structure. The two system models are additional. The system models based on definitions of the measurements concept proposed to N. Kempbell and S. S. Stivens are additional.

Keywords: measurement, concept, structure, substratum.

Завідняк Б. Т.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Українського католицького університету (м. Львів)

АЛЕГОРИЗМ ЯК МЕТОД У ФІЛОНА ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО

Анотація. В дослідженні характеризується алегоричний метод Філона, як метод інтерпретації Тори. Інтерпретується відношення Філона до алегоризму на матеріалі праць у філоністиці. Підкреслюється, що від розуміння важливості застосування алегоричного методу юдейським мислителем залежить розуміння проблеми трансценденталізму в цілому, яку той обґрунтовує у своїх трактатах.

Ключові слова: алегорія, символ, трансцендентальний, трансцендентний, трансцендент, контемпляція, Олександрійська школа.

Перш ніж приступити до з'ясування сутності концепції трансцендентної реальності у Філона Олександрійського, слід обґрунтувати суть алегоричного методу як такого, оскільки мисленник прямо ставить у відношення споглядання і алегорію (*Plant.* II 36): "Ті, що люблять споглядати люблять алегорію". А споглядання Бога, хоч і трансцендентного — це частина духовної злуки з Найвищим Сущим у споглядальній молитві. Що таке споглядання? — погляд, звернений до Бога, вдивляння в глибини свого Я, а свідчень-зізнань про це у творчій мислительній спадщині Філона подостатком [2, с. 14]. Мисленник Ганс Урс фон Бальтазар проаналізував феномен споглядального життя як християнин. Те, що має відношення до нашої теми, так це роль Біблії як об'єкту споглядання, до чого має пряме відношення екзегет Філон Олександрійський. "Св. Письмо — це не якась система мудрості, а свідчення про зустріч Бога з людьми... Св. Письмо — це історія і цівка подій, подібно до того як життя кожного з нас перед Богом і разом з Ним — теж історія і теж цівка подій... Споглядання Св. Письма — школа досконалого слухання і саме слухання пра-джерела християнського життя і молитви" [2, с.19]. Слід пригадати назву книги Філона "Про споглядальне життя", щоб переконатись у їхній потребі для людини, що стала на мислительний шлях. Від правильного споглядального життя залежить народження паростка, що здатний вирости у крилате дерево плідного життя в Бозі. Тепер, коли ми оглядаємо цей далекий час теоретичної діяльності Філона, ми можемо по-праву оцінити наслідки його віщих теоретизувань-самозаглиблень від споглядання Божества у біблійному космосі. Вони скрізь,

у алегоричному методі Отців Церкви, що дали народження християнській філософії, у струнких силогістичних міркуваннях раннях схоластів Сен-Вікторської школи (особливо у трактатах Рішара Сен-Вікторського), у зустрічі із Словом, що впливає на нас своїм животворним духом. Споглядання світу — відкриття Втіленого Слова для того, хто Його вміє почути, і продовжити вільний лет проміння світла від зайнятого зарева свободи Слова. Від споглядання людина переходить до розуміння того, якою вона є: досконалою і гармонійною, бо її задумав Творець, вільною, бо покликав її до вічної свободи і індивідуального розвитку у ній, дає зрозуміти, що вона сама є знаком і символом вищого життя, до якого їй слід змагати. Тож сам метод Філона, поруч із символом, — це метод чіткої алегорії, і з цим фактом треба рахуватися.

Про алегорію як античне поняття існує чимало досліджень, і ми не наважуємося охопити у цій статті їх у певній історичній послідовності, оскільки це предмет окремого дослідження. Нас цікавитиме відношення Філона до алегоризму як такого, хоч і ця проблема вже достатньо чітко висвітлена у науці. Проте алегоризм, як слушно зауважив О. Лосев (монах Андронік, 1893-1988), не проста проблема, щоб її обійти увагою, зіславшись на самозрозумілість цього поняття. Легендарний мисленник, шкодуючи за той факт, що належним чином ця проблема не висвітлюється історіографами античної думки, називає проблему алегорії однією з найбільших її проблем" [8, с. 106]. Знавець і інтерпретатор античної думки проф. Лосев помістив у бібліографію, присвячену Філону працю Ж. Пепана "Міф і алегорія", відому йому у другому виданні 1976 р. В 1987 р. вийшло друком певне продовження дослідження теми алегоризму у світовій науці пера Пепана, що справляло повніше враження про цю проблему. На жаль Лосеву на той час йшов дев'яносто четвертий рік, залишався останній рік життя. Він звертає увагу на "духовно-життєвий зміст алегорій", оскільки це свідомий вибір олександрійця, який ще за життя посмакував неземним змістом біблійної алегорези і наситився краєвидами метафізичної реальності — трансцендентним світом Божества у його алегоричних проявах і змістах. Для Філона алегорія включала космос Буття, населений її близькими відповідниками, такими як: метафора, художній

образ, міф, а найголовніше — символ. Усі вони є допоміжними при народженні вихідної, першочергової і незбагненої ідеї. Трансцендентальні поняття, життєві метафізичні принципи — це по суті все те “духовно-конкретне”, чим володіє людина в будь-яку епоху свого життя, наполягав на такому висновку Лосев [1, с.289]. Тож не може бути іншої думки, що від розкриття філософської складової алегоризму залежатиме й розуміння проблеми трансценденталізму у Філона. А інтерпретативних оцінок і думок про філософсько-богословську складову писемної спадщини Філона не бракує, проте не в кращу, аналітичну сторону, а радше в ту, що повна поверхневих поглядів, утверджених штампів і їхнього сліпого епігонства. Це проблема для істориків античної думки, перед якими ще й далі стоїть незняте питання, — як правильно інтерпретувати творчість Філона, — бо породжене воно низкою діаметрально протилежних оцінок висококласними ученими, фахівцями своєї справи.

Але чому алегоризм такий важливий для істориків-філологів? Тут, не претендуючи на повноту, вкажемо на основні праці, присвячені дослідженню алегоризму у Філона: E. Stein. *Die allegorische Exegese des Philon von Alexandria*, Gies-sen 1929; I. Christiansen. *Die Technik der Allegorischen Auslegungswissenschaft bei Philon von Alexandria*, Tübingen 1969. — 191 с.; G. Delcuve. *L'exégèse de Philon étudiée dans le Commentaire allégorique*, Paris 1945; V. Nikiprowetzky. *Le commentaire de l'Écriture chez Philon d'Alexandrie* // ALGHI, 11 (1977) Leiden; J. Pépin. *La tradition d'allégorie de Philon d'Alexandrie à Dante. Études historiques*. Paris 1987.

Згідно з Ж. Пепаном, термін “allegoria” увійшов у вжиток у першому столітті до Р. Хр. Причиною так вважати послужив той факт, що це слово ще надто нове для грецької мови [21, с.85]. Автор наголошує на грецькому стоїчному корінні філонівської алегорези, водночас не відбираючи від Філона заслужену славу інтерпретатора в ділянці алегоричного методу. На думку Ж. Пепана, Філон вживав алегорію як з апологетичною метою, так і з місіонерських міркувань, для поширення юдаїзму. В пізнішій праці 1987 року, узагальнюючого характеру під назвою “Традиція алегорії від Філона Олександрійського до Данте. Історичні дослідження”, Ж. Пепан запропонував справжнє словникове або енциклопедичне дослідження на тему історії алегорези упродовж чотирнадцяти століть. Автор всебічно розглянув предмет алегорії у тому вигляді, в якому її сприймали античні ритори і філологи. [22].

Згідно з Росом, вперше термін *allegorikos* зустрічається у стоїка Клеанфа, і тільки в I ст. після Р. Хр. інший стоїк, Геракліт, розрізняв алегорію як метод [27, с.392]. З технічного терміну риторики це слово вперше пролунало з уст

філософа-епікурейця і поета Філодема з Гадари (Палестина) бл. 60 р. до Р. Хр. [23, с.164,22]. Про Філодема (бл. 110 р. до Р. Хр.) писав Лосев [7, с. 245-268]. Були у Філона й такі попередники як Аристокбул. У Старому Завіті — автор Книги Премудрості Соломона. Проте незадовго до Філона зустрічався прямий алегоризм і в ранній стоїтичній традиції, що заслуговує бути названий “стоїчним алегоризмом”. Відомості про вплив стоїків на думку Філона зустрічаємо у праці М. Поленца під назвою “Стоя”, що з'явилась німецькою в 1948-49 р. в Ляйпцігу: Тут цит. її в італ. перекладі. [25, с.193—215]. Автор дотримується думки, що модель філософії у Філона не креаціоністична, а деміургічна. [24, с.418]. При інтерпретації фізичної реальності стоїки віддавали перевагу першовогню, який служив для них алегоричним образом Логоса у переносному значенні. Тож певна техніка алегорези у них була. Можна продовжувати знаходити відповідники таких “переносних значень” і в Геракліта, і доволі успішно, і лише з однією метою, щоб продемонструвати плідну еволюцію алегоричної техніки.

У Філона термін *allegoria* в якості іменника і дієслово *allegoreo* зустрічається близько сорок разів. Прямим відповідником цього слова служив термін “іроноія”. Так, вже у другій книзі «Держава» Платон вживає саме це слово. З християнських авторів Климент Олександрійський теж вважав, що “іроноія” є синонімом слова “allegoria”. У “Строматах” зустрічається вислів “філософують з прихованим смыслом” — “*di iponoias polla philosophousi*” (*Strom.* V,24 [5, с.238]). Також існували компаративістичні визначення Геракліта ритора, ритора Кокондріоса, збудовані на паралелях. Геракліт-ритор — невідомий тлумач гомерівських алегорій, автор “Гомерівських алегорій” — *Quaest. Nom.* [26, coll.508;16]. В античності алегоричним шляхом тлумачили Гомера й чимало інших мисленників, відомих історіографії античної філософії і філології. О. Лосев пригадує кініка Антисфена, стоїків — Філодема, Зенона, Клеанфа, Хрісіппа, Кратета Молосського [19, coll.1634-1641], Геракліда Понтійського (*Herakleides Pontikos, з Гераклеї на Чорному морі, автор діалогів і багатьох творів, зокрема, Vita Nom.*) та ін. [6, с.36]. Кокондріос (Кокондрій) — давньогрецький ритор, автор навчального посібника про тропи (*Peri tropōn*). Він розрізняє 15 троп, згідно трьох родів (*gūne*), де до другого роду зараховує алегорію, поруч із іронією (*Eironeia*) і енігмою (*Ainigma*). [17, coll.1064]. Обидва терміни служили Філонові у його тлумаченнях Мойсеєвого П'ятикнижжя.

Дуже близько до роз'яснення алегорези у Філона підійшла скандинавська дослідниця І. Крістіансен у творі “Техніка алегоричної науки тлумачення у Філона Олександрійського”. Вона зауважила,

що у обох риторів “алегорія” складається з двох однорідних членів (*eteron-eteron// alter-alter*). Авторка звернула увагу на те, що “Logos” — Слово — це не те саме, що *log* (пор.: німецьке дієслово “*lügen*” — неправдомовити). Одна річ Логос (*logos aletes*), а інша — Логос Неправдомовець (*logos pseudes*) [15,с.146]. (Пор.: *De Mutat.* 248, *Her.* 32). Справді, ще у Платона ця думка про Логос “подвійної природи” виражена в діалозі “Кратіл”, де мова йде про сина Гермеса — козлоподібне божество із кола супутників Діоніса, Пана. Як відомо, саме у нього зауважується подвійна природа і Платон з легкістю отожднює Логос з Паном: “Сократ: Ти знаєш, що слово “логос” [Pan] означає “все” [pan] і має подвійну природу, будучи правдивим або неправдивим... Так ось, Логос правдивий є гладким [досконалим] і божественним та перебуває між богами, в той час як неправда оселилась внизу, між людським натовпом, будучи скуйовдженою [недосконалою] і “козлоподібною” [9,408с]. Це дуже важливе місце у Платона, щоб обійти його увагою. Мова йде про тлумачення імені Гермеса (*Hermēs*). У Платона воно має відношення до слова, бо Гермес — інтерпретатор волі богів — герменевт (*hermēneus*) і вісник. Тут Сократ у діалозі з Гермогеном підкреслює етимологію слова “Гермес”, виводячи його від дієслова “говорити” (*eirein*) і **гомерівського слова “розмислив”** (*emēsato*). Злучивши два слова *to legein* — “той, хто видумав промову” і *logos* — слово, в результаті роз’яснення Сократ називає Гермеса “Розмоводумом” (*Eiremēs*), зауважуючи, що «тепер для промовистості, гадаю, ми вимовляємо це ім’я як “Гермес»”. На підтвердження етимології Сократ додає, що й ім’я вісниці Іриди теж отримане від дієслова *eirein*. Мови людей принципово відносяться до неправдомовних, оскільки “людський Логос” належить до кола тілесних відчуттів. “Logos aletes” споглядає безтілесні і божественні речі, а “logos pseudes” — протилежний до нього і перебуває в оточенні тіней, показується як присудок тіл і речей. Тобто правда мови виступає проти нечіткості і неправдивості. [15,с.146]. Правдивий Логос є святым (пор.: *LA*, III. 127).

Згідно з Крістіанзен, Філон створив справжню науку алегорези, з її методом “дієрези” (*diairesis*) і категорійним деревом аристотелівського Органону. “Дієреза” — метод діалектичного мислення, що сходиться до теорії Платона. Він полягає в порівнянні понять між собою за змістом, щоб у “конкретному” побачити “Ціле” і, немов по шаблях відомої ліствиці Яківа, здійматись до Єдиного від множинних ідей. Див.: діалоги “Парменід”, “Софіст”, “Політик”. Реальність — це логічні категорійні ознаки, прототип відомого “Дерева Порфірія” (“*Arbor Porphyriana*”). Тож, як Боян розтікався “мыслію” по дереву у “Слові о полку

Ігореє” аж до найвищого джерела натхнення — до платонівського Божества, так натхненно й Філон, відштовхуючись від ближчих понять отримує сплетіння логічних зв’язків у дефініціях, здіймаючись до вищої єдності в Бозі. (Блискуче тлумачення зазначеної строфи “Слова” як “категорійного дерева” наводить В. Щурат [11,с.27-34]). Самі логічні відношення є продуктом діалектичного мислення. Коли пов’язати їх із біблійними образами, назвами географічних місцевин, рік тощо, то Філон у змозі мислити діалектично в межах означеної вище “двочленної” алегорії “heteron-heteron”, споглядаючи космос ідей.

Торкаючись праці І. Крістіанзен не можна не помітити прагнення авторки систематизувати строкату картину алегоричного нашарування на мову символів, змальовану Філоном вкрай ретельно і відкрито. Матриця десятих категорій Аристотеля, накладена на філософсько-богословські розмисли Філона — спроба не з гірших, і дає змогу підійти ближче до розкриття багатьох сентенцій Філона. Проте, чи конструкція і втілення такої техніки було задумом самого Філона — для науки залишиться таємницею назавжди. Тим не менше нам вже не обминути монографічне дослідження Крістіанзен, яка параграф за параграфом акцентує увагу саме на технічному виконанні думки у Філона, а не творчому розмаху, на суто філософському розумінні його екзегетичного методу, на герменевтичних, а не тільки екзегетичних досягненнях. Вкажемо тільки на основні розділи монографії Ірмгард Крістіанзен: 1) “Технічна основа” [15,с. 29-46]; 2) “Техніка вживання символів” [15,с. 47-98]; 3) “Техніка дієрези”; 4) “Дефініція алегорези”.

З означених Пепаном та Крістіанзен суджень про алегоричну техніку і її еволюцію, можна зробити висновок, що алегорія — це правдива і властива подібність, в якій кожна риса образу мусить бути звернена до духовної реальності. Алегорія — це та істина, що прихована під “красивим обманом”, і в алегоричному значенні — це те, що лежить понад значенням (сенсом). “Allos” — “інший”, і “agogeuō” — “говорю” — означає пошук іншого значення від того, що міститься у тексті, з метою подачі більш зрозумілого і виразнішого певного поняття. Однак цей термін відрізняється від метафори, яка є перекладом одного терміну іншим, і який береться у переносному значенні слова. Він відрізняється теж від символу, де відношення між символом і символічною річчю є таким, для якого символ підмінюється в усьому і для всього, тоді коли алегоричне представлення розуміється як певне переображення. Алегорія не входить у стосунки ймовірності із своїм змістом, а виражає цінності в сприйнятливих (сензитивних) термінах. Як відомо, знак впізнавання утворений з двох прикладених половинок якогось розбитого

об'єкту, і коли їх з'єднати, то розпізнаємо як "сьюмбалло" ("symbállo"). Це певне реалістичне відтворення означеної речі. Можна зауважити, те, що характеризує символ, є «знаком розпізнавання», "sym-bállo", що означає «кладу разом». Це те саме, що й знак, більш зріла форма мовного розвитку, яка виражена символічно. Саме так трактує символ Е. Кассіпер, автор відомої праці «Філософія символічних форм» [4, с.271]: "Подібно до того, як один зміст мислення обумовлений другим і має в ньому свою підставу, так само й один знак має обґрунтовуватися іншим, тобто має виводитися з нього по певних структурних законах". У платонівському діалозі «Кратіл» Сократ, знаходячи пояснення існування тіла (sōma) в якості подоби плити на кладовищі, пригадує значення плити як знаку (sōma) [9, 400c]. Завдяки «семи» душа означає те, що їй треба виразити через плоть, а тіло виступає в якості «семи» душі. У цьому значенні символ і знак сповіщають цілісність і позафрагментарний характер осягнення того, що відрізняється від явленої, феноменальної реальності і можуть служити виразником позафізичної реальності. У семантичному колі образів, алегорій, символів, метафор Філона є місце їм як безпристрасним технічним елементам, але привести їх у рух без духовного керманіча, яким є ум мисленика, не вдається. Символ підживлює свій зміст з середини, з глибини свого образного наповнення, включаючи у «сему» цілісну реальність макрокосмосу, і служить вісткою про існування цієї глибшої трансцендентної (поза-символічної) реальності. У метафізичних системах таку реальність представляють Буття, Бог, Абсолют. Виразити цю ідею трансцендентної реальності можна теж символічно, прибігаючи до антропологічної «семи»: її корінням є серце, а вершиною — розум.

Наявність композиції символу і алегорії у коментарях Філона цілком свідчить на користь його закономірної присутності в античному контексті світової філософсько-богословської думки. Ця композиція здатна виражати зміст категорії Прекрасного як трансцендентальної понятійної сфери Божества, що служить предметом споглядання мислительної людини. Саме завдяки виразному алегоризму і символізму, взятим у нероздільній єдності, Філон у змозі використовувати їх як правдиві елементи споглядального життя в Бозі. Ідеї, які криються під символом і алегорією — це сфери правдивої невизначеності і поза-категорійності, як невизначальною (невимовною, непізнавальною, безіменною тощо) у своїй апофатичі залишається сфера трансцендентної реальності. Значення і образ, відділені у своїй ейдологічній сутності, спричинюють народження символу і в принципі свідчать про його двозначний характер (як у "Гіппії більшому" у Платона: краса виражається

не тільки в рисах дівчини, і дівчина втілює не тільки красу). Символ завжди вказує на існування ідеї, будучи нею у принципі, оскільки вже існує і служить реальним об'єктом споглядання. Він не те саме, що й алегорія, образ чи знак. Образ — це завжди явлена сторона предмету, знак — абстрактна, і вказує тільки на якусь окремовзяту його прикмету. І один і другий належать до розсудкової і абстрактної сфери. Символ не є тільки відображенням чогось правдивого, а він сам вже є правдиво.

Слід звернути увагу на інші аспекти філонівського алегоризму, а не зосереджуватися тільки на техніці. Цим аспектом є духовна складова, керуючий задум «алегоризувати». На щастя, в літературі про Філона є низка праць, що дали поштовх для пошуків цього містико-філософського вектора філонівської думки, і не безрезультатно.

У єврейській герменевтичній традиції значення в певному алегоризмі завжди стосувалося до історії народу, конкретного життя, однак відкриваючи завжди нові форми, приналежні до спасительної форми. Так, на думку італійського знавця герменевтичної проблеми Г. Мури, проходив пошук остаточного значення історії спасіння [20, с. 69,71]. Однак у Філона пульс священної історії вислизає. В центрі його уваги не перебувала дорога Божого і людського народу, а доля конкретно взятої душі. Скажемо більше, містичне навернення до Бога, чим Філон зумів наблизитися до «методу» гомілії Ісуса з Назарету.

До згаданих вище дослідницьких робіт, присвячених алегоризму у Філона, слід вказати на працю Е. Брейє «Філософські і релігійні ідеї Філона Олександрійського», де автор віддає перевагу алегорії, як описовому типу духовного життя людини і її посвяти Богові. Про Філона французький знаток античності, оригінальний мисленик Еміль Брейє залишив чимало досліджень [12;13;14].

Цінне місце у цій праці посідає вказівка на джерела мислення Філона, серед яких роль першої скрипки відводиться автором олександрійському типу богослов'я. У рамках цього богослов'я Філон не боїться стирати межі між Богом і людиною, особливо у концепції Логоса. На дворі займалася зоря особового мислення, на зміну елліністичним сутінкам, де хоч і прорізались промені цього мислення, як у Клеанфа Асського стоїка (331-232 до н. е), все ж без біблійного прозріння і подій у Вифлеємі не могло воно прийти на світ [10, с.212-219].

Згідно з Брейє, хоч і існувала алегорія у стоїцизмі, вона не набула ролі філософського методу, що ліг в основу споглядального життя Філона і допомагав, як не можна краще, віднаходити Істину. Голос Е. Брейє важливий ще й тому, щоб перестерегти від сформованих хибних стереотипів

у філонознавстві, а вони таки слідуєть за олександрійцем і не дають змоги збагнути потреби для мисленика “алегоризувати в Бозі”. Для народження стереотипів були свої підстави.

Перша з них: Філон Олександрійський — це вчений словесник, який позичав ідеї у античних філософів. Кожний його твір несе відбиток школи, тож за ним закріпився титул — літературний еkleктик. На це ще можна знайти пояснення. Уся оригінальність положення мисленика олександрійської школи і його світогляду, утвореного завдяки такому положенню, властиво й полягає у поєднанні «дружини» з «наложницею» — віри Ізраїля з грецькою філософією. Мета такого поєднання полагала в проповіді і апології мойсеїзму. Сам Мойсей, зізнавався Філон, перейняв метод алегорії від єгипетських знавців (*Mos.* I 23).

Керуючись свідченням історика Евсевія, Філон подав коментарі на шість книг Буття і п'ять — на Книги Виходу. Невідомо, чи він коментував інші частини П'ятикнижжя. Це певний різновид “елліністичного мідраша” (пояснення), який відповідає палестинським творам такого роду. Натомість група, яка відповідала “мішні” — присвячена передачі закону. В такому випадку філософія відіграла роль слугині. Рабом є той, хто підкоряється пристрастям, а вільний — хто живе за законом. Саме Закон слід вважати тією мудрістю, що під виглядом неписаного правила просвітлює душі праведників, спонукаючи їх жити “згідно природи”. Згідно з Книгою Виходу (7, 1), Закон можна вважати Богом для людей, коли таким був Мойсей для фараона. Як тут не продовжити ряд порівнянь юдейської символіки з давньогрецькою. Так, напр. Десять Заповідей Божих дорівнюватимуть згаданим вище десятьом категоріям Аристотеля (*Decal.* 8). Зовнішня історія повертається в тінь моральних подій, в певну алегорію душевних станів. Прямий зміст Об'явлення втрачено, а слід шукати його справжнє, “сокровенне” розуміння, яке “іномовне”.

Проте й саме Святе Письмо спонукує до пояснення біблійних образів. Напр., що таке оп'яніння, який може бути його духовний зміст, скільки є його різновидів, починаючи від звичайного хмелю і закінчуючи духовним “напуванням”? Чи ж, що таке “нагота” Ноя, і які існують види наготи? Філон накладає одну алегорію на іншу, любить її кількістю, випускаючи їх з поля зору. Слід зауважити, що від Філона бере початок Люмінативна філософія, — символіка світла або, так звана, “естетика світла” раннього християнства та середньовіччя. Дослідник Ф.-Н. Кляйн звернув увагу на той факт, що Філон розрізняв декілька світлових рівнів: Божество, Логос, душа людини, сонце та зорі, темрява, — кожний різновид світла відігравав у нього роль посередника на одному із

шаблів пізнавального процесу [18]. З російських науковців думку Кляйна інтерпретували А. Лосев [8, с.102-105], В. Бичков [3, с.58-79] та ін., і вона заслуговує уваги з боку природного богослов'я.

У загальних рисах цей дослідник творчості Філона вважає його гностиком, хоч далеким від еллінізму, кічливим, і всіляко применшує харизму юдейського мисленика. Все, що Філон демонструє як мисленик — він показує з метою навчити жити згідно морально-релігійних принципів. Тут обґрунтування пізнання Божого буття (*epistēmē theou*) у Філона можна вивести саме з концепції сотворення світла.

Тож Кляйн зосереджує свою увагу на шаблях не тільки природного світла, називаючи його найкрасивішим творінням з-поміж усіх речей (*Opif.* 53, 71; *Abr.* 47, 57, 156-157; *Spec.* I 339; *Her.* 263), а й шаблях світла Божого (*Mut.* 6). Містичне і духовне світло Божества (*phōs noēton, hēlios noētos*) відкривається людині у екстатичному сходженні до трансцендентного Бога, будучи йому рівноцінне. Це Світло можна споглядати так, наче чути голос Бога, бож “спостеріг грокіт грому та блискавки і трубний гомін” люд Ізраїля, коли Бог з неба розмовляв з ним (*Vix.* 20, 18-22. Пор.: *Abr.* 47). Боже світло (*Божественна Софія*) є радше сяйво Ума — зразок земного сонця (*Spec.* I 279; *IV* 231; *Virt.* 164; *Abr.* 40).

Кляйн вводить різноманітні класифікації теорії світла: Божого і людського — відображеного у чуттєвій або інтелективній сферах. Тут систематизація здійснюється по шаблях, вибудованих за прикладами, що взяті з творів самого Філона. Світло і темрява у своїх крайніх проявах є прототипами платонівської моделі-зразка — доброго Начала і того, що позбавлене добра, тільки з однією відмінністю, оскільки темрява як онтологічне Начало не існує, то вона існує як річ, що позбавлена світлової гами.

Поруч із світлом Божественної мудрості знаходить місце й гносеологія світла, згідно типів людини, що шукає зв'язку з Богом: природне пізнання чуттями (*сонце*), розумом (*аскеза*) і благодаттю (*Божа ласка*).

На думку Кляйна, Філон робить все можливе, щоб продемонструвати трансцендентність Бога, навіть у такій Його символічно-алегоричній епіфанії, як світляне обрамлення вогню (*QE.* II 47). Бог являється у славі (*doxa theou*). Завдячуючи метафорі світла усвідомлення реальної присутності Божества стає цілком можливе. Реально-конкретного Бога можна “видіти” тільки духовними очима. Проте не просто Бога, як представленого в цьому імені, а й усю Божественну сферу не дано бачити фізичними очима.

Алегоричний метод, поруч із символом Філон Олександрійський застосовував для інтерпретації

П'ятикнижжя. Можна тільки підкреслити, що від розуміння важливості застосування алегоричного методу юдейським мислителем залежатиме й розуміння проблеми трансценденталізму в цілому, яку той обґрунтовує у своїх трактатах. Тож іншим, вже не технічним аспектом використання цього методу є духовна складова, керуючий задум «алегоризувати». Поява в античній, зокрема стоїтичній парадигмі рис особового мислення (Клеанф) поруч з напрацюваннями Філона в контемплятивній сфері свідчать як про неординарність типології античної думки, так і закономірність переходу до середньовічної парадигми. Наявність композиції символу і алегорії у коментарях Філона на П'ятикнижжя цілком свідчить на користь його закономірної присутності в античному контексті світової філософсько-богословської думки.

Література:

1. Аверинцев С. О силе А. Ф. Лосева / С. Аверинцев // Алексей Федорович Лосев [под ред. А. А. Тахо-Годи и Е. А. Тахо-Годи]. — М.: РОССПЭН, 2009. — 439 с. — (Философия России второй половины XX в.).
2. Бальтазар Х. У. Созерцательная молитва / Х. У. Бальтазар; [пер. с нем. В. Карцовника]. — М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2004. — 236 с.
3. Бычков В. Эстетика Филона Александрийского / В. Бычков // Вестник древней истории. — 1975. — № 3. — С. 58-79.
4. Кассирер Э. Философия символических форм. Том 3. Феноменология познания / Э. Кассирер; [пер. с нем. С. А. Ромашко]. — М., СПб.: Университетская книга, 2002. — 398 с. — (Книга света).
5. Климент Александрийский. Строматы. Т. 2 (Книги 4—5) / Климент Александрийский; [пер. с древнегр. Е. В. Афонасина]. — СПб.: Издательство Олега Абышко, 2003. — 336 с.
6. Лосев А. Гомер / А. Лосев. — М., 1960. — 351 с.
7. Лосев А. История античной эстетики. Ранний эллинизм. т. 5 / А. Лосев. — М.: Искусство, 1979. — 815 с.
8. Лосев А. История античной эстетики. Поздний эллинизм. т. 6 / А. Лосев. — М.: Искусство, 1980. — 766 с.
9. Платон. Кратил / Платон // Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. — М.: Мысль, 1990. — Т. 1. — 1990. — 860, [2] с. — (Философское наследие. Т. 112).
10. Фестюжьер А.-Ж. Личная религия греков / А.-Ж. Фестюжьер; [пер. с англ. С. В. Пахомова]. — СПб.: Алетей, 2000. — 253 с.
11. Шураг В. Выбрани праці з історії літератури / В. Шураг. — Київ, 1963. — 435 с.
12. Bréhier É. Philon. Commentaire allégorique des saintes lois après l'oeuvre des six jours / É. Bréhier; [Text grec, traduction française, introduction et index]. — Paris, 1909. — 388 p.
13. Bréhier É. Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie / É. Bréhier. — Paris: Vrin, 1950, [3]. — (Études de philosophie médiévale, VIII). — XIV, 336 p.
14. Bréhier É. Philo Iudaeus / É. Bréhier // Études de Philosophie antique. — Paris: Université Faculté des lettres, 1955. — (XXIV, 311 c.). — P. 207-214.
15. Christiansen I. Die Technik der allegorischen Auslegungswissenschaft bei Philo von Alexandrien / I. Christiansen. — Tübingen, 1969. — 191 s. — (Beiträge zur Geschichte der biblischen Hermeneutik. 7)
16. Heracliti questiones homericae: [prolegomena scripsit Fr. Oelmann]. — Leipzig.: Ed. Societatis Philologicae Bonnensis sodales, 1910. — XLVI, 140 p.
17. Gerth. Kokondrios / Gerth // Paulys Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft.

Neue bearbeitung — XI, 1 (Halbband. 21). coll. 1064. — Stuttgart, 1921. — 1279 s.

18. Klein F. N. Die Lichtterminologie bei Philon von Alexandrien und in den hermetischen Schriften. Untersuchungen zur Struktur der religiösen Sprache der hellenistischen Mystik / F. N. Klein. — Leiden, 1962. — 232 s.
19. Kroll W. Krates von Mallos. № 16 / W. Kroll // Paulys Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft. Neue bearbeitung. — Bd. XI, 2 (Halbband. 22). coll. 1634-1641. — Stuttgart, 1922. — 2559 s.
20. Mura G. Ermeneutica e verita / G. Mura. — Roma: Citta Nuova, 1990. — 516 p.
21. Pépin J. Mythe et allegorie les origines grecques et les contestations judéo-chrétiennes / J. Pépin. — Paris: Éditions Mouton, 1958. — 522 p.
22. Pépin J. La tradition d'allégorie de Philon d'Alexandrie a Dante. Études historiques / J. Pépin. — Paris, 1987. — 382 p.
23. Philodemi volumina rhetorica. I / [ed. Siegfried Sudhaus]. — Teubner, 1892. — LII, 385 p. — (Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum).
24. Pohlenz M. Philon von Alexandria / M. Pohlenz Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen (NAWG), phil. hist. Klasse, — 1942. — № 5. — S. 410-487.
25. Pohlenz M. La Stoa. Storia di un movimento spirituale, in 2 voll. (Göttingen, 1959) / M. Pohlenz; [trad. ital. Ottone De Gregorio. Note e apparati di Beniamino Proto]. — Firenze: La Nuova Italia, 1967. — vol. 1. — XXXIV, 579 c.; vol.2. — 451 p.; (repr. Milano: Bompiani, 2005. — 1074 p.).
26. Reinhardt. Herakleitos. № 12 / Reinhardt // Paulys Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft. Neue bearbeitung. — Bd. VIII, 1. (Halbband. 15). coll. 508. — Stuttgart, 1912. — 1311 s.
27. Rose H. J. A Handbook of Greek Literature: From Homer to the Age of Lucian / Herbert Jennings Rose. — London: Methuen and Co., 1934. — IX, 454 p.

Zavidniak B. T. The allegory how a method in Philo of Alexandria. — Article.

Summary. This research article into the method of allegory used by Philo characterizes it as a method of interpretation of the Torah. The research interpretes Philo's attitude toward allegory in the field of the Philonic studies. Also it is underlines, that an understanding of the importance of the application of the allegoric method in Philo, depends on an understanding of problem of transcendence, which he analyses in his works.

Keywords: allegory, symbol, transcendentality, transcendence, contemplation, Alexandrine School.

Завидняк Б. Т. Аллегоризм как метод у Филона Александрийского. — Статья.

Аннотация. В исследовании характеризуется метод аллегории у Филона, как метод интерпретации Торы. Интерпретируется отношение Филона к аллегоризму на материале филоноведческих трудов. Подчеркивается, что от понимания важности применения аллегорического метода иудейским мыслителем зависит и понимание проблемы трансцендентализма, каковую тот анализирует в своих сочинениях.

Ключевые слова: аллегория, символ, трансцендентальный, трансцендентный, созерцание, Александрийская школа.

Загурская Н. В.,
профессор кафедры теоретической и практической философии имени профессора И.Б. Шада философского факультета
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

МИНИМАЛИСТСКИЙ ДИЗАЙН ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВА

Аннотация. Целью данной статьи является исследование возможностей минимизации для разъяснения себя в Ничто как Ничто говорящего человеческого существа. Показано, что атомистские стихийность и элементарность, которые позволяют дополнить человеческое не-человеческим, в актуальной философской мысли предстают как сингулярность. Оно предстаёт в качестве бесконечно малого, минимального, сингулярного элемента онтологического дизайна. Таким образом конструируется насыщенная элементами реальность, которая предоставляет человеческому существу возможность сенсуального высказывания.

Ключевые слова: человеческое существо, минимализм, сенсуальное и чувствительное, висцеральное, материя, философия дизайна

Переход от регулярности к сингулярности, стихийности в антропологическом контексте актуализует вопрос о минимизации постчеловеческого и статусе сенсуального и чувствительного в этой связи. Скажем, Л. Дарелл предостерегает от дисбаланса между сенсуальным и чувствительным, характеризуя одного из персонажей: «Его сердце иссохло, и он остался с пятью чувствами, как с осколками разбитого стакана» [4]. Прибежищем же тех, кто осознаёт ограниченность мышления становятся ироническая нежность и молчание, которые могут совпасть в безмолвном смехе, знаменующем, по мнению М. Фуко, конец человеческого.

Этот безмолвный смех возвращает нас к человеческому существу, в каком-то смысле даже человеческому животному или человеческому растению [15], в качестве отправной точки причастного к истине бытия: «Истине бытия принадлежит человеческое существо <...> бытие требует человека, чтобы *осуществиться* самим собою среди сущего и сохраняться *в качестве бытия*» [11, с. 254]. Так, существом истины по мнению М. Хайдеггера, становится не сущее, но бытие в его сути.

Истина бытия вверяет человеческое существо языковому событию. «Как выходит, что те элементы места, которые имеют или присваивают способность к именованию (говорящие существа), “чувствуют себя подстрекаемыми”, если так

можно выразиться, к обязанности именовать — именовать нечто, что еще не было поименовано, счесть нечто, что еще не было сочтено» [1, с. 114], — восхищается Ж.-Ф. Лиотар неукротимой витальности говорящего существа и соответствующей событийности согласно А. Бадью. Изначальное говорение осуществляется именно чистой реальностью живого существа, говорит непосредственно голая жизнь, пользуясь терминологией Дж. Агамбена.

Эти соображения развиваются в актуальном философствовании. Голая жизнь понимается Л. Иригарей и М. Малдером как вегетативное бытие, которое с аристотелианских позиций метафизично в минимальной степени, но именно это становится условием особого рода трансценденции. П. Фланнаган обращает внимание на минимальное как висцеральное, которое также особенно явно проявляет себя в дизайнерских проектах, частью которых становятся живые растения. Такие проекты формируют живое носимое пространство, говоря словами М. Хансена. Возможности такого рода также могут быть обнаружены в укоренённости растительной трансценденции, чёрно-белой фотографии, чувствительном дизайне, в частности шрифтовом и т. д. В последних исследованиях по философии дизайна показано, что живое пространство может быть сформировано в различных областях дизайна, например, шрифтового, как утверждает Г. Цапф. М. Серр настаивает, что именно посредством минималистского онтологического дизайна осуществляется человекение как процессуальность человеческого. Исходя из этого, методологией данного исследования являются постмодерные стратегия и тактики, в частности, отслеживание движения от перцепта к концепту и обратно.

Данное исследование нацелено на рассмотрение человеческого существа как минимума человеческого, которое разъясняет себя в Ничто как Ничто. Сингулярность в таком случае предстаёт как стихийность и элементарность, смыкающая человеческое и не-человеческое. В связи с этим демонстрируется философско-антропологический потенциал укоренённой растительной чувствительной трансценденции. Исходной точкой для достижения

целей исследования стало проведение параллелей с поздней античностью, прежде всего минималистским эпикурейским гедонизмом, сопрягающим знание и наслаждение. Именно с этих позиций рассматриваются сенсуальные возможности интра-активного висцерального дизайна и демонстрируется, что материальное выразительно проявляет себя в минималистичном дизайне, в частности, в шрифтовом, который рассматривается в качестве модуса существования человеческого существа.

Научная новизна исследования состоит в том, что человеческое существо осмысливается как сингулярность без потери элементарной сенсуальности, стихийной и подвижной прежде всего в контексте философии минималистского дизайна. Калькуляция зернистости в таком случае оказывается не подсчётом, а продуктивным дроблением, атомизацией как условием мобильности и флюидности, мультиплицирования и поливерсирования.

Минимизация, отождествляемая с абстрагированием, по мнению В. Флюссера, Д. Кампера и др., может приводить к конфронтации мышления и тела, но эта конфронтация может осуществляться в игровой форме. Тогда «человек меняет конфронтацию на многоскладчатость (*Manchfaltigkeit*), в которую он сознательно втягивает себя. Мир отворачивается от предмета к горизонту» [7, с. 52]. В. Флюссер настаивает, что необходимо первоначально решиться на ужас отсутствия оснований, нульмерность, поскольку связывает предельную искренность со временем, а точнее — с датой, тогда как минимизация пространства всегда калькулируема и «по своей глубинной структуре фотоуниверсум имеет зернистый характер, он меняет внешний вид и краски, как менялась бы мозаика, если бы отдельные камешки в ней постоянно заменялись новыми. Фотоуниверсум состоит из таких камешков, из квантов и является калькулируемым (*calculus* = камешки) — атомистический универсум Демокрита, пазлы, игра-головоломка» [8, с. 78]. Особенно это касается не утрачивающей популярности чёрно-белой фотографии, которая предоставляет образы понятий и существует парадоксально. Таким образом, минимальное, зернистое оказывается не калькуляцией, подсчётом, а продуктивным дроблением в качестве залога возможности альтернативного проецирования человеческого. Чёрно-белое положение вещей исключительно теоретично и требует саморазъяснения человеческого существа в Ничто как Ничто.

Это разъяснение необходимо для дальнейшего альтернативного проецирования поскольку «мы кодифицировали сами законы, затем их проецировали, с тем, чтобы вновь вернуть их посредством обнаружения и открытия» [10, с. 66].

Альтернативное же проецирование как опасное приключение, в которое необходимо ввязаться, позволяет не склоняться над ничто, подняться из подчинённости и одновременно господства. Таким образом происходит актуализация меньшего чем ничто используя выражение С. Жижека, с тем чтобы тело и земля не лишались души.

Для этого необходимо пройти через самую тесную дверь, ощутить как становится всё теснее и теснее, осознать крушение процесса познания и снова двинуться «*ex post*, из центра вращения и центра тяжести нуля, ничто, нуля и ничтожного как своего рода направления захода солнца» [6, с. 54]. Это именно ощущение направления, когда сам заход ещё не виден, тактильное предощущение, которое всегда ещё-не, тогда как визуальное — всегда уже-не. Последующее проецирование является онтологическим дизайном, *da-sein'om*, препятствием для устранения препятствий. «Бытие — это дизайнерская стратегия, направленная против природы» [9, с. 21] — афористично формулирует В. Флюссер. Устранение препятствий осуществляется посредством от-метки, лишения метки и выдаёт дизайнера как злоумышленника, создателя уловки, ловушки в виде гипотетического объекта объектов, который существует и не существует одновременно, некий «дыр как в сыре».

В связи с тем, что «нагота энтропийна и должна быть прикрыта неэнтропийной деятельностью человеческого духа» [Там же, 16] дизайн маски является в том числе и судьбой. Именно поэтому К. Рашид, который придерживается тактики чувствительного минимализма в индустриальном дизайне, приходит к необходимости осуществления дизайна мира, а особенно собственной самости (*self*) и утверждает, что «минимализм скучен, а вот чувственный минимализм — то, что надо». Таким образом он пытается лавировать между реальным и ирреальным, физическим и метафизическим. В философском контексте несколько технологический оттенок концепта чувствительное сглаживается до сенсуального, что также отсылает к богатой традиции сенсуализма как философского направления начиная с эпикурейского атомизма.

Р. Барт полагает его инстанцией именно растительное, в частности, овощи и цветы: «Это само существо роскоши, прибавки: то, что больше или меньше, чем полезный продукт» [2, с. 170]. К тому же эрратической прерывистости событийности противопоставляется внешне сходное с вегетативным и с помощью него означиваемое недеяние, отсутствие жертвенности. Если аффекты признаются анимическими (эксплозема — фигура гнева, тактема — фигура хитрости), то растения умоляют только о том, чтобы их оставили в живых

и являются более показательными проявлениями весны чем животные по замечанию Л. Иригарей. Жизнь в этом случае соотносится исключительно с дыханием и горением. Причём у растений стоит поучиться именно дыханию по сравнению с его идеализацией, культура же возвращается к исконному культивированию, что учит мере, спокойствию и плодовитости. Западная традиция в большей степени фокусируется на осени и пожинаемых плодах, т. е. количестве, восточная же — на весне и цветах, т. е. качестве и именно поэтому с помощью пранаям возможно достижение сенсоральной трансценденции (*sensible transcendence*). И такая трансценденция позволяет совместить событийность (*Ereignis*) и укоренённость [15].

М. Мардер настаивает даже на возможности растительной экзистенции и, более того, мышления. Аллергенной в этом случае может быть как раз культура, поскольку осуществляет другой тип работы с энергией, производство воздуха и других элементов. М. Малдер напоминает, что Эмпедокл акцентирует вегетативную природу элементов как ризоматически организованных исконных корней (*ρίζώματα πρώτων*). «Размышляя о своего рода убежище, которое предоставляет нам растительный мир, я уже подчёркивал, как это дестабилизирует классическое метафизическое различие между внутренним и внешним. Самовыражение растений, со всем его удивительно расширенным характером, кажется вытравленным с внешней стороны. Может быть, тогда, одним из источников для ностальгии, которую мы чувствуем, является то, что мы ощущаем (*sense*) дефицит интериорности в растительном мире. Если это так, то наша ностальгия по-прежнему питается метафизикой, которая отказывается признать, с одной стороны, уникальную субъективность растений и, с другой стороны, в не-интериорном, расширенные аспекты человеческой субъективности. То есть то, чего не хватает, когда все дается, и когда все щедро и настойчиво отдаёт себя всем нашим чувствам как это делают растения» [*Там же*]. По его мнению, именно растения являются источниками жизненной энергии для практик искусства жизни. И постдеконструктивный разрыв с конвенциональными кодификациями, который не может быть только теоретическим, предполагает возврат к элементарности посредством обращения к вегетативному. Это движение отката от метафизики в контексте эпикурейского атомизма, как афористично формулирует Р. Барт, к «мало, но хорошо» [2, с. 118]. М. Серр полагает, что человекение, человекание трансформации, становление человеком сегодня подобны позднеантичным в целом и показательны проявляют себя в образе-концепте Девочки с пальчик, оперирующий сенсорами. Это принци-

ально инфантильное женское противопоставляется мужскому как анимически активному. Причём «девочка с пальчик — как атом без валентности, голая и ничья» [7, с. 17]

Ж. Делёз полагает атом минимальной реальностью мыслимого, но подчёркивает, что речь идёт не об «атоме ума», а об открытом множестве, благодаря чему становится возможным «благородный плюрализм», в контексте которого знание и удовольствие не идут вразрез друг с другом. В качестве как спекулятивной, так и практической цели философии в таком случае выступает мышление разного как разного, движение от поэтической к чувственной аналогии и обратно. Такого рода философия представляет собой философию природы в широком смысле этого слова, учитывая неопределённость природы человеческого существа. Власть природы в таком случае понимается как власть нетотализуемая, допускающая пустоты, которые в таком случае и сами не тотализуются. В таком случае формируется особого рода категориальность на основе мысли-как-случая, занятой допредикативными виртуальностями, модальности утверждения маловероятного. «Природа — клоака Арлекина, сделанная всецело из заполненностей и пустот: она соткана из заполненного и пустого, бытия и небытия, причем каждое из этих двух полагает себя как беспредельное и в то же время ставит предел другому» [5, 347]. Её можно обозначить также с помощью лаконианского концепта ламеллы, выходящего за свои пределы излишка, который не столько существует (*exist*) сколько настаивает (*insist*). Но одновременно она оказывается и латузой, первозабытым, но раскрывающимся и размножающимся реальным в его истине. Именно поэтому стоит говорить не о материальном, а о материиальном (фр. *mat* — слово), которое проявляет себя в *jouï-sens* как нетранзитивной привлекательности по словам К. Солер. Она замечает, что делая шаг вперед по сравнению с утверждением «тревога не лжёт» Ж. Лакана, стоит утверждать, что «удовлетворение не лжёт» [16, р. 142].

Когда анализ заканчивается идентификацией с симптомом, жизнь продолжается в форме синтомной поэмы в её различных видах таких как эмоциональный дизайн. Как замечает П. Брюкнер, «сердце стало плотью, чтобы раскрыться полнее» [3, с. 30] ведь мы страдаем не от сухости сердца, а от того, что оно переполнено влагой и склонно изливаться. Эффектом этого становится минимизация вещей и умножение, мультипликация мягких, софтовых, а точнее ветовых (англ. *wet* — влажный), текучих не-вещей. Текучесть (*fluidity*) становится качеством отношений также между телом и пространством. М. Хансен предлагает

рассмотреть пространство в качестве одежды об-
 лачного тела как в проекте *Blur Building* Diller
 Scofidio + Renfro или **архитектурного тела Ара-**
кавы. «“Носимое пространство” (*wearable space*)
 является результатом сверхпозиции двух полюсов:
пространство становится *носимым*, когда аф-
 фект становится оператором расстояния (*spacing*)
 или производством пространства посредством
 телесного опыта» [14, с. 322].

Х. Бхабха использует для описания постантро-
 поцена также концепт ворсистости, нечёткости
 (англ. *fuzzy*), который подчёркивает текучесть как
 воздушную флюидность. В силу своей подвижно-
 сти она вызывает немедленный, имедиаторный
 эффект, осуществляя интра-акцию, *in-between*,
 частицы и волны, человеческого и не-челове-
 ческого, что К. Барад обозначает как агентурный
 реализм.

Ориентация на интра-акцию обуславливает ак-
 туальность висцерального дизайна, ориентирован-
 ного на непосредственную реакцию, выражающую-
 ся, скажем, в синаптике П. Фланаган, которая
 подразумевает хаптику, синопсис и синописис.
 Она подчёркивает не только коммерческий, но
 и этический потенциал висцерального дизайна:
 «Признание запутанности связей со средой спо-
 собствует повышению ответственности и лелеет
 мир, где качество и опыт дизайна более чем при-
 обречение товаров, является тем, что определяет
 ценность и качество жизни» [13, р. 4]. Созданное
 ею БИО-платье, выглядящее как растение, меняет
 окраску и температуру в зависимости от степени
 загрязнения среды.

По мнению Й. Хаузера, висцеральное явля-
 ется обратным указыванием на других (*reverse*
othering) и вызывает случайную реакцию на
 материал, демонстрируя агентство материала.
 В ходе взаимодействия воля материального и
 руки создателя и возникает висцеральное как
 эфферентная нервная система, ответ формы по
 словам Р. Крозье. Этот ответ чисто интуитивен
 и имедиативен и становится сингулярностью, из
 которой разворачивается висцеральная гедонисти-
 ческая риторика, которая строится одновременно
 на интриге и аналогии [17, р. 94]. Материальность
 складывается из объектов, которые вибрируют
 и не вибрируют, пребывают в становлении и не-
 становлении, ставшем одновременно. Возможно
 отследить смещение приоритетов с нетранзитив-
 ного, вещного, материального к транзитивному,
 не-вещному и вестчественному как приоткрытому
 вести, материальному. Именно материальная сре-
 да, насыщенная, но не перегруженная сенсами
 представляет собой приоткрытое интра-активное
 пространство, в котором человеческое и не-челове-
 ческое становятся агентами взаимопроникновения.

Материальность проявляет себя не только в
 актуальном искусстве, но и в каллиграфии, ко-
 торая принципиально минималистична, но при
 этом каждый версаль запускает очередную сен-
 суальную серию. Один из виднейших создателей
 шрифтов Г. Цапф в *Философии дизайна* замечает,
 что «в нашей склянке с тушью всегда есть капля
 нашей крови» [12, с. 16]. **Каллиграфический рос-**
черк можно сравнить с отпечатком пальца или
 неповторимостью голоса, основанного на дыха-
 нии. В любом случае росчерк осуществляется
 всем телом и становится элементом двухмерной
 архитектуры. Создатель шрифтов Б. Роджерс
 даже воссоздавал пером форму печатной буквы.
 Современное же многообразие шрифтовых реше-
 ний позволяет минимальными средствами переда-
 вать самые различные состояния. Шрифт в этом
 случае становится стимулом и приглашением к
 чтению. «Представьте, что красавица отвечает
 шепотом своему возлюбленному, эти слова ста-
 новятся мельче или набираются более светлой
 версией шрифта и выглядят более нежно, чем
 все остальные; прикосновения и поцелуи иллю-
 стрируются уменьшенным межбуквенным рас-
 стоянием, так что буквы слегка соприкасаются;
 сам принцип верстки меняется по мере напря-
 женности действия романа, а разные шрифты
 отражают характер персонажей — смелый, му-
 жественный, мягкий или романтический» [*Там же*,
 120–121].

Конструирование постчеловеческого отталкива-
 ется от ничто-жности, которая даёт возможность
 комбинирования элементов в ходе онтологического
 ди-зайна. Человечение в этом случае осуществля-
 ется сенсорным, сенсуальным образом, обуслав-
 ливая а(э)ффективное. Таким образом, знание и
 удовольствие предстают сенсом как движением
 между ощущением и смыслом. Минимальный ди-
 зайн человеческого отражает тенденцию к смене
 приоритетов с материального на материальное,
 вещного на не-вещное, вестчественное. Поло-
 жение не-вещей принципиально нестабильно и
 отражает подвижное положение человеческого
 существа, его приоткрытость вести как проявле-
 нию материального. Кроме того, минимальность
 материи позволяет создать среду, которая насы-
 щена, но не перегружена сенсами и открыта для
 интра-акции. Это осмысленное, но не довлеющее
 носимое пространство в необходимой, но не чрез-
 мерной степени насыщено элементами, стихиями,
 что возвращает утраченную в ситуации постмо-
 дерна возможность личностного высказывания
 человеческого существа.

Литература:

1. Бадью А. Манифест философии / А. Бадью. —
 Санкт-Петербург : Machina, 2003. — 184 с.

2. Барт Р. Как жить вместе: романические симуляции некоторых пространств повседневности / Р. Барт. — Москва : Ad Marginem, 2016. — 272 с.
3. Брюкнер П. Парадокс любви: Эссе / П. Брюкнер. — Москва : Издательство Ивана Лимбаха, 2011. — 266 с.
4. Дарелл Л. Александрийский квартет. Жюстин [Электронный ресурс] / Л. Дарелл. — Санкт-Петербург : Симпозиум, 2002. — 302 с. — Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/442447/>
5. Делёз Ж. Логика смысла / Ж. Делёз. — Москва : Академический Проект, 2011. — 472 с.
6. Кампер Д. Тела-абстракции. Антропологический четырехугольник: тело, поверхность, линия и точка / Д. Кампер // Хора. — 2010. — № 1–2 (11–12). — С. 47–56.
7. Серр М. Девочка с пальчик / М. Серр. — Москва : Ад Маргинем Пресс, 2016. — 72 с.
8. Флюссер В. За философию фотографии / В. Флюссер. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. унта, 2008. — 146 с.
9. Флюссер В. О положении вещей. Малая философия дизайна / В. Флюссер. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2016. — 160 с.
10. Флюссер В. О проецировании / В. Флюссер // Хора. — 2009. — № 3/4 (9/10). — С. 65–76.
11. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер. — Москва : Ad Marginem, 1997. — 452 с.
12. Цапф Г. Философия дизайна Германа Цапфа / Г. Цапф. — Москва : Изд-во Студии Артемия Лебедева, 2014. — 260 с.
13. Flanagan P. Visceral Design: Sites of Intra-action at the Interstices of Waves and Particles / P. Flanagan P. // Design, User Experience, and Usability: Novel User Experiences. — Part II. — Berlin : Springer, 2016. — P. 3–15.
14. Hansen M. Wearable space / M. Hansen // Configurations. — № 10 (2). — 2002. — P. 321–370.
15. Irigaray L., Marder M. Through Vegetal Being: Two Philosophical Perspectives (Critical Life Studies) / L. Irigaray, M. Marder. — New-York : Columbia University Press, 2016. — 208 p.
16. Soler C. Lacanian Affects: The Function of Affect in Lacan's Work / C. Soler. — New-York : Routledge, 2016. — 176 p.
17. Wrigley C. Design Dialogue: The Visceral Hedonic Rhetoric Framework / C. Wrigley // Design Issues. — Vol. 29. — № 2. Spring. — 2013. — P. 82–95.

Zahurska N. V. The minimalist design of a human being — Article.

Summary. The purpose of this article is to study the possibilities of minimization for self-explaining in Nothing as Nothing of a talking human being. It appears as an infinitesimal, minimal, singular element of an ontological de-sign. It is shown that atomistic spontaneity and elementarity, which allow supplementing human by non-human, in actual philosophical thought appear as a singularity. Thus a element rich reality is constructed, which gives the human being the possibility of a sensational statement.

Keywords: human being, minimalism, sensual and sensitive, visceral, matter, design philosophy.

Загурська Н. В. Мінімалістський дизайн людської істоти — Стаття.

Анотація. Метою даної статті становить дослідження можливостей мінімізації для роз'яснення себе в Ніщо як Ніщо людської істоти, що мовить. Вона постає як нескінченно малий, мінімальний, сингулярний елемент онтологічного дизайну. Показано, що атомістські стихійність і елементарність, які дозволяють доповнити людське не-людським, в актуальній філософській думці постають як сингулярність. Таким чином конструється насичена елементами реальність, яка надає людській істоті можливість сенсуального висловлювання.

Ключові слова: людська істота, мінімалізм, сенсуальне та сенситивне, вісцеральне, матерія, філософія дизайну.

Казаков М.А.,
кандидат философских наук, преподаватель
Национального технического университета Украины
«Киевского политехнического института им. Игоря Сикорского»

ПАРАДИГМА СПЕКУЛЯТИВНОГО РЕАЛИЗМА В ЭПИСТЕМОЛОГИИ

Аннотация. В статье рассматриваются следствия принятия онтологии спекулятивного реализма К. Мейясу для фундаментальных оснований эпистемологии, выстраиваемой на основании этой онтологической парадигмы. В первую очередь, изменения для реалистической эпистемологии касаются наиболее «релятивной» антропной ее составляющей, охватываемой такой подобластью, как социальная эпистемология. Демонстрируются изменения, которых требует для себя социальная эпистемология в свете установок спекулятивного реализма, выступающего новым относительно старых реалистических установок средством «концептуальной оптики» феноменов знания, познания и познающего субъекта.

Ключевые слова: объектно-ориентированная онтология, спекулятивный реализм, спекулятивный материализм, парадигма, эпистемология.

Спекулятивный реализм — философия с серьезными парадигматическими следствиями. Если для онтологии это — одно из конкурирующих в пределах онтологических исследований направлений, то, в качестве принятого, для сторонников или симпатизирующих СР, принятие этой парадигмы становится концептуально-теоретическими «очками», через которые должны восприниматься и другие подобласти философии и философские дисциплины. Наиболее серьезными следствиями после онтологических и антропологических являются в этом смысле следствия эпистемологические, в частности — социальная эпистемология, включающая в сферу знания о знании также антропологию, соотнесенность антропологического с эпистемическим и логико-эпистемологическим.

Центральное положение СР гласит: корреляция «бытие — мышление», где под мышлением понимается нейрофизиологический процесс в мозгу представителя вида «человек», не является ни необходимой для самого бытия, ни необходимой с точки зрения исхода бытия через сущее (его про-истекания), ни эксклюзивной, ни сосуществующей со Вселенной диахронически. С одной стороны, прав Хайдеггер (см. его «Парменид» [3]), для которого современная наука не мыслит бытие, мысля лишь сущее, «повседневный» мир известного и неизвестного науке (мыслящему

наблюдателю), данного в множествах вещей («малых сущих») и отношений между ними. Все это — такие же корреляты бытия, как и сам человек с его мышлением, но не само бытие — в лучшем случае, можно называть это все «манифестациями» бытия. Бытие же — суть коренящееся в самом способе существования вещей, в самой природе как того, что нечто Есть как Нечто, так и того, что сами *способы того, что делает существование Нечто возможным, приводя его к реальному (фактуальному) существованию*, существуют и как они существуют для себя. Однако, Хайдеггер в целом не освобождается из плена «корреляционизма», парадигмы эпистемологического дуализма, заданной Кантом.

В посткритический период наблюдается два типа преодоления дуальности вещи как «в себе» и «для нас»: либо возврат к догматизму до Канта (у Гегеля), либо попытки «смягчить» следствия принятия кантовского разделения — начиная с фаллибилизма и дефляционистской теории истины, заканчивая Хайдеггером, предлагающим концепт «со-принадлежности» (человек принадлежит Бытию, а Бытие — человеку в том смысле, в каком вообще может нечто чему-то принадлежать). Хайдеггерианскую попытку уничтожения посткритического корреляционизма радикализирует и преобразовывает один из его последователей, К.-О. Апель, выдвигая тезис о несводимости сущего «вообще» к бытию. Всякая мыслимая и возможная-быть-помысленной редукция необходимо является онтико-онтической, т.е., отсылает одно сущее к другому сущему. Сказать: «В качестве основания **X** выступает **Y**», - **означает лишь указать** на то, что основанием **X** следует полагать **Y**. Какова бы ни была глубина такого основания, ни одно из оснований других сущих *само по себе не отсылает к Изначальности, Истоку, Окончателюности*. Таким образом, никакая глубина из зафиксированных подобным образом оснований никогда не мыслится и не может постулироваться в качестве окончательной и абсолютной глубины. Не существует никакого логического, эпистемологического или онтологического аргумента в пользу того, что это и только это сущее следует полагать уже-безосновным, таким, что лишено своего собственного основания на очередном

фундирующем «подуровне» бытия. Изначальность как факт обосновывается ее контингентностью: нечто существующее имеет определенное начало, вызывающее к существованию через депотенцирование неkontингентного и актуализацию виртуальностей.

И все же, Изначальность не мыслима и, по Хайдеггеру, даже не может быть помыслена мышлением, находящимся всегда в сфере «подручного» как уже-наличного в горизонте человеческого существования, либо как еще неизвестного, но контингентно возможного в качестве бытия-наличным. Иными словами, мышление всегда выступает коррелятом по отношению к другим коррелятам, но не к абсолютному условию существования самой возможности такой корреляции и всех коррелятов-членов отношения корреляции. Это условие — собственно, бытие, являющееся *сущностно без-основным*. Такую его изначальноность можно принимать, лишь отказавшись от принципа достаточного основания на уровне онтологии, что и делает основатель СР К. Мейясу. Согласно ему, сам факт существования мира выступает следствием существования условий его существования, а так-данность вещей в мире равным образом возможна и как данность иным образом или как полное не-существование. Валидным здесь остается лишь принцип непротиворечивости: либо А есть, либо А нет, и, если не-А, то либо некое Х, либо Ничего. Однако, Ничего нетождественно необходимому Нолю: как А, так и любое Х способны возникать в силу контингентной природы самого отсутствия. Мышление человека — одно из подобных явлений, возникших, вопреки сторонникам сильного антропного принципа, не из-за «сопринадлежности» и не в связи с необходимостью для самой Вселенной «иметь наблюдателя». Мир существует до возникновения известных нам коррелятов отношений «мышление — бытие» и даже их прото-коррелятов, и будет существовать после их исчезновения. Бытие — основа всякого сущего и Сущего вообще, самой природы присутствия в мире и мира, как бы мы ни мыслили его, однако, в основу оно всегда кладется лишь формально. Его «свойства в целом» мыслятся только через вещи, данные в сущем, и отношения между ними, но сами сущие, будучи коррелятами глобального отношения «сущее — бытие» не дают нам сказать ничего о бытии как основании. Потому-то оно одновременно и существо всякого основания, и немислимо принципиально, без-основно, причина, которую, ввиду занятости концепта «формальная причина», можно назвать «контингентной причиной».

Сущее относится к Бытию так, как Хаос (Все) относится к Космосу (не-Всему). Порядок кос-

мического следует мыслить не как реализацию одной из нескольких подсчитанных возможностей реализации, а как случайность, «бросок костей» Темного Предшественника (один из глубоко истинных эпитетов в адрес бытия у Делеза) с неизвестным количеством граней у костей и самого их количества. Нам неизвестно число возможных результатов, а догадываемся мы лишь (и то — догадываемся, но не можем однозначно утверждать) о нескольких возможных вариантах, которые, как кажется, скорее всего, могли бы также быть. Можно сказать так: в качестве возможностей реализации сущего мышление рассматривает модусы множества P как совокупность элементов $[a_1, \dots, a_n]$, полагая крайние элементы исчерпывающими и приписывая каждому элементу кванторы всеобщности: $(\forall a)P_{[a_1, \dots, a_n]}(a)$: «Всякому a присуще обладать определенными атрибутами, присущими элементам, входящим в множество $[a_1, \dots, a_n]$ » или, определяя через негативность: «Ни один предикат ' a ' не является таким, что не входит в предикаты, предцируемые элементам множества $[a_1, \dots, a_n]$ ».

Существуют ли *truth-conditionals* такого утверждения? Безусловно: высказывание $(\forall a)P_{[a_1, \dots, a_n]}(a)$ истинно, если и только если множество $[a_1, \dots, a_n]$ включает все возможности действительного, независимо от их представленности в сущем и способностей репрезентации в человеческом мышлении. То есть, представления в ограниченной форме корреляции «бытие — мышление» должны сущностно совпасть со всеми возможностями условия всякого мышления и любой о-ограниченности вещей в Космосе фактуально. Оснований для того, чтобы заключить в пользу такого признания хотя бы с той же эпистемической ценностью, каковой обладает теория суперструн в современной физике, мы не имеем. Для теории суперструн мы имеем *хотя бы* виртуальную предпосылку в математической модели. Для «вердикта» о конечности (о-конечности) Хаоса мы таких оснований не имеем. «...Возможное, коим является Хаос — который и есть единственное «в-себе» - действительно способно не позволить измерить себя никаким числом, конечным или бесконечным. Эта сверх-необъятность хаотического виртуального и есть то, что обеспечивает безупречную стабильность видимого мира» [1, с. 165], - пишет Мейясу по этому поводу. Гораздо больше смысла представить $[a_1, \dots, a_n]$ как всего лишь упорядоченные члены невыразимого нумерически трансфинитного числа реально наличных возможностей бытия и сущего быть. Достоверны лишь конечные порядковые числа 0 («не бытийствует»), 1 («бытийствует как Х»), 2 («может бытийствовать как Y»), и здесь сфера «точных»

нумерических заключений исчезает, вместе с упорядоченностью всех возможных элементов друг по отношению к другу.

Последнее, грубо говоря, представимо следующим образом. Пусть мы имеем некое множество, в котором два кардинальных числа w^{a^1} и w^{a^n} следуют друг за другом. Пускай, таким образом, все возможности представимы последовательностью типа: $0, 1, 2, \dots, w, w + 1, \dots, w^{a^1}, w^{a^n}, \dots, w^w, \dots, \epsilon_0, \dots$ и т.д. Подобная упорядоченность необходимо является корреляцией между онтическими модальностями, устанавливаемой в процессе другой корреляции — «мышление — бытие», согласно отношению мышления к бытию (в этом вот модусе k -ности). Что служит обоснованием того, почему порядок таков, почему 'a₂ R a₃' эквивалентно '1 R 2' или почему, скажем, некое a_a относится к a_p пропорционально, как 1 : 2 (и числовое значение $a_p = 2a_a$). Предположим, в пользу этого отношения говорит сущностное тождество двух модальностей, степень различия *между* которыми составляет всего 0,0000001 неких *условных единиц измерения* различия и тождества между модальностями бытия. И все же, само наличие существования «между» для двух возможностей необходимо при-мысливается, до-мысливается извне. «Между» - это еще не посредник, переносящий одну презентацию к другой: посредник — мыслящий разум, изобретающий отношение «между» для двух вещей, которые относятся к четвертой «вещи» - Космосу, как виртуальное к фактуальному. Таким же искусственным образованием является и степень различия, и ее материальное выражение, и ее числовой эквивалент-репрезентант.

Короче говоря, ничего из того, что приписывается в качестве причины существования во всем множестве M онтических модальностей упорядоченности, предцизируемой элементам M мышлением, не может обосновать эту и никакую иную упорядоченность. Мы *можем* правильно заключать о порядке следования некоторых элементов от общего числа виртуальностей Хаоса, но не имеем «внешних миров» в поддержку этой теории. Все начинает выглядеть так, будто мы застряли на тезисе раннего Витгенштейна: «Мир — все то, что имеет место». Однако, никто так и не возразил этому тезису должным образом, доказав, что мир необходимо есть «где-то еще». И все же, в отличие от Витгенштейна, СР допускает бесконечное (нумерически) количество того, как все то, что имеет место, может иметь это место. И эта бесконечность предпослана всякой определенности присутствия мира и v -мире. «Абсолютное» немыслимо, поскольку мыслимое — необходимо «Кое Что», но не Все, что есть и как оно есть.

Сказанное до этого момента относится лишь ко второму из двух положений СР, выдвигаемых Мейясу относительно его проекта материалистической онтологии: «Материализм, который хочет быть спекулятивным — то есть сделать особый тип *сущего без мышления* абсолютной реальностью — должен утверждать *и* что мышление не является необходимым (нечто может быть без мышления), *и* что мышление может мыслить то, что должно было бы быть, если бы не было мышления. Материализм, если он идет по спекулятивному пути, обязан верить, что возможно мыслить данную реальность, абстрагируясь от того факта, что мы ее мыслим» [1, с. 48].

Второе положение, собственно, и является «эпистемологическим»: знание о знании может быть теорией знания, которое достоверно и необходимо и при отсутствии *возможности существования феномена «знания» вообще*. Нечто должно позволять нам возможность заключать хотя бы о том, почему Нечто есть X -образом, почему оно не есть Y -образом и **каким оно было до X -бытийности**. Материалистическая теория не может отказаться от критерия истинности и теории познания, однако, принимая парадигму СР, она нуждается в новых утверждениях в поддержку «ядра» парадигмы. Мейясу предлагает в качестве таких утверждений рассматривать область «доисторического» и истинные высказывания, порождаемые о ней наукой. Доисторическое — область сущего, которая предшествовала во времени-пространстве появлению на Земле форм жизни, способных выступить в качестве наблюдателей. Истинное знание о доисторическом необходимо зависит от определенного класса материальных носителей — архископаемых (ископаемой материи), представляющих собой «материалы, которые указывают на существование древней реальности, или событий, предшествовавших жизни на Земле. Архископаемое означает материальный носитель, на базе которого производятся опыты, позволяющие оценить доисторические феномены — например, изотоп, скорость радиоактивного распада которого мы знаем, или излучение звезды, которое может дать сведения о дате ее образования» [1, с. 19]. Все, что есть, есть материально, и все, что является знанием о том, что есть, производно от «материальности» сущего вообще, каждый раз представляя нумерически неисчислимую серию возможных и актуально произведенных дискурсами выражений. Что же является критерием истинности коррелятов «высказывания о сущем» в отношении самого сущего? Ответ СР: таковы высказывания математического языка, обезличенного и формализованного, мыслимые как предельное де-субъективированное отношение субъекта к

тому, что «вырезано» им из бытия как «объект» (некое о-единичное и ограниченное «вот-вещностью» сущее). Математические средства выражения сущностно «без-основны»: не существует «другой математики» потенциальных пришельцев с других планет, которые, при условии, что натуральное число как понятие сохраняет свое содержание, не заключают в пользу истинности $2 \times 2 = 4$. Если аксиоматика и алгоритмы формально непротиворечивы, то они совпадают не «в любой точке Вселенной», как привыкли говорить, но «для любого мышления-коррелята». Инопланетная математика, содержащая потенциально отсутствующие у нас математические объекты, будет подчиняться все тому же принципу непротиворечивости (со всеми оговорками, принимаемыми относительно сущности противоречия в диалектике). И в данном случае, речь идет не об условиях, но и без-условности как об условии «объективной истины». Математические выражения «без-основны» в том смысле, что их основой выступают они сами в определенном друг к другу отношении — отношении непротиворечивости. Таким образом, математика — область без-основного, которой способен оперировать мыслящий, конечный, ограниченный, имеющий конкретные основания в сущем (этом конкретном сущем) разум. Сущностная без-основность математики имеет следствием также положение о том, что она «антропна» акцидентально, а не по необходимости. Для всякого же знания о мире она без-основно истинна, поскольку это — единственный случай, когда понятие истины может рассматриваться на уровне *межвидовых* критериев. Тогда «Истинно» на самом деле означает: (Т) «Истинно для всех видов мыслящих коррелятов в сущем и соответствует выражению, все референтные части которого отсылают к сущим, которые все виды мыслящих коррелятов как-либо презентуют, исключая различия в опытах взаимодействия и восприятия».

Если мы принимаем (Т), необходимо принять и следующие «сильные» тезисы:

(1) Не существует никаких «в себе» и «для нас» свойств вещи, в которых «в себе» были бы свойствами, «принципиально невыражаемыми» математикой, а «для нас» находились бы за пределами корреляции «мышление — бытие».

(2) Истина не только интерсубъективна — она может быть объективной. В частности, она такова, если Р в выражении 'Р — истина об X' принимается всеми видами мыслящих коррелятов.

(3) Принятие выражения 'Р — истина об X' в (2) означает, что в этом случае, слово «истина» как предикат Р будет выполнением *всех возможных* модальностей существования истины. Каковы бы ни были средства получения информации, сред-

ства фиксации, системы доказательств, средства выражения — если сама вещь X отражена в Р так, что, независимо от значений и при условии возможности перевода значений на видовом уровне, это отражение признается каждым видом, истинностные значения для Р(X) можно считать полностью перечисленными, исчерпанными, ведь в доисторическом нет никаких «дополнительных» мышлению коррелятов-аналогов истины. Истина — не независимое положение дел «в себе», а лишь определенное отношение к такому положению дел в одном сущем со стороны другого сущего. Более конкретно, это отношение в мышлении, представленное категорией «видового понятия».

(4) «Математичность» отношений охватывает всю онтологию современной науки: языки и сами знания в физических, биологических, химических, археологических, палеонтологических, геологических, технических, астрофизических и др., вплоть до компьютерных и логических наук, необходимо: (4.1) основываются на ограниченном количестве математических выражений, фундирующих всю теорию (напр., фундаментальные взаимодействия в физике); (4.2.) строятся по принципу математических выражений (условно говоря, химическое уравнение — это арифметические действия между переменными, значения которых и действия над которыми подвержены «другой» (относительно арифметики) аксиоматике); (4.3.) необходимо соответствуют законам мышления формальной логики, в противном случае, не выражаясь *вообще*. (4.2.) не является обязательным для всех математических выражений науки, два других — необходимы, составляя саму сущность понятий «знание», «язык», «истина».

(5) Объективные свойства вещей — контингентные во всех смыслах свойства, присущие этим вещам и при отсутствии любых коррелятивных отношений. Они проявлены в вещах вне непосредственного взаимодействия, «вызывающего» эти свойства, «поставляя» их перед нами. Это то, что присуще вещи вообще и делает возможными другие, производные от них свойства, выявляемые уже исключительно благодаря взаимодействию — влиянию на объект тем или иным образом, присваиванию, владению и орудованию им. Эти объективные свойства — *первичные* свойства вещи, в то время как производные в ходе отношений с коррелятом свойства, не выявляемые вне этой связи и присутствующие без нее всегда лишь исключительно виртуальные, соответственно — *вторичные* свойства вещи.

(Т) будет иметь отношение исключительно к сущим, отдельным его проявлениям, отношениям между такими проявлениями, но никогда не будет реферировать к «собственно отсутствующему»

для коррелятов мышления любого вида в отношении к бытию. Оно уже мыслится как некое отсутствие, выказывающее себя через присутствия всех сущих. Спекулятивный реализм настаивает на том, что объективное знание *достижимо* благодаря своего рода спасительному отсутствию, налагающему «печать сокрытия» на бытие вообще. Следовательно, объективное — это всегда нечто сказанное субъектом *о сущем*, выстраивающим, таким образом, коррелят субъект-объектных отношений. С учетом всего сказанного, уместно предложить следующее определение: *объективно истинным знанием* является знание определенного мыслящего коррелята первичных свойств некоторых других сущих, среди которых этот мыслящий коррелят пребывает, таким образом, что пропозициональное содержание знания, независимо от способа выражения, в том виде, в которой этот способ выражения понимается как «работающий» (корректный), соответствует первичным свойствам сущего, относительно которого пытается мыслить субъект.

Данное определение вместе с (Т) и следствиями являются высказываниями, относящимися к дискурсу эпистемологии, онтологические (метафизические, герменевтические) постулаты которой будут апеллировать к спекулятивно-материалистической онтологии. Однако, в рамках самой парадигмы необходимо мыслить не только корреляцию или антиномию коррелятов, но также иметь возможность помыслить о каждом из них по отдельности. В случае с познавательным отношением коррелята-субъекта, мы, собственно, должны прибегнуть к исследованию в пределах социальной эпистемологии, являющейся метатеоретическим знанием обо всех компонентах знания, познания и теории истины, которые относятся к «социальным» составляющим этих явлений. В парадигме СР, *социальное вообще* можно определить аналитически как: то, что имеет место между представителями вида, способного на интенционально и телеологически «окрашенную» деятельность. Производство знания, безусловно, само по себе является социальным, intersubjectивным процессом, имеющим дело с сокрытым, устремленным к нехватке — тому, чего не дано, что не является «освященным», «раскрытым», «не-сокрытым» и т.д., - из этого положения исходит любая теория познания, включая антиреалистические эпистемологии. Это, однако, не ведет к заключению о «необходимости» или даже о возможности включить в сферу социального все познание и изучать «каждый его элемент» по отдельности. Отличия между идеографическим и номотетическим знанием, между наукой, поэзией, мифологией, обыденно-практическим знанием и др.

весьма велики, и данные предикаты для самого знания являются не «вторичными» свойствами, но свойствами суждений, претендующих на звание с точки зрения их «первичности-как-истинностного значения». Онтология знания — это его соотнесенность с областями сокрытого / не-сокрытого, а это, в свою очередь, возвращает к необходимости полагать в качестве ядра теории истины и содержание (фактуальное) высказываний, рассматриваемых в качестве того или иного знания. Это ядро — объективно, в то время как социальное по необходимости intersubjectивно. Это, условно говоря, «сама intersubjectивность», ведь «в широком смысле» выше оно было определено именно как «имеющее место между», а «иметь место между» могут либо — неиндексируемым образом — вещи, либо — реальным образом — мыслящие субъекты. Субъекты буквально, следуя Витгенштейновскому «словарю», «имеют место» между собой, друг между другом. Это не только метафорически понимаемое, но и буквально физическое пространство, топос, образуемый различием двух сущих как двух экземплярификатов вида.

И все же, формальная общность по такому предикату не является удовлетворительной для определения того, что необходимо полагать в качестве социальных компонентов научного знания. Социальная эпистемология, рассматривающая проблему познания как проблему корреляции, в первую очередь, как мне кажется, должна исходить из того, каковы непосредственные отношения между двумя сторонами корреляции. Отношения в контексте эпистемологии в данном случае могут быть: (а) комплементарными: взаимное дополнение, такое как, к примеру, в ходе продуктивной коммуникации специалистов по тому или иному исследуемому вопросу, социологического опроса и других видов социальных исследований; (б) иерархическими: тот или иной коррелят под-лежит или над-лежит над другими (это могут быть предписывающие отношения власти, прескриптивное знание специалистов, дескриптивное знание, представляющее неистинную картину с целью ввести другого члена корреляции, не обладающего этим знанием, в заблуждение и т.д.); (в) отношения обмена (одна часть целостного знания в обмен на другой его фрагмент, где каждым из фрагментов обладает та или иная группа носителей знания / субъектов высказывания); (г) клиентно-ориентированные отношения: особая форма иерархизации, которую уместно выделить следующей особенностью — производимое в пределах таких отношений знание является как бы «дважды детерминированным» со стороны мыслящих коррелятов. С одной стороны, это «заказчик» в лице государства, частной компании или частного лица, инициирующий

исследование по определенной конкретной тематике, выделяя на такое исследование денежные средства или попросту направляющий вектор исследований, исходя из властных полномочий. Соответственно, есть и исполнитель, отделенный от заказчика и подлежащий в своих действиях, как минимум в определенной мере, границам, которые задаются заказчиком.

Определение модели отношений (является ли это (а)-(г) или некий промежуточный, дополнительный и др. тип) возможно лишь после того, как будут прояснены первичные свойства субъекта, что достижимо путем следующего рода вопрошания относительно природы субъекта:

1а. Каков субъект высказывания и производства знания в количественном аспекте: индивид, коллектив (сообщество) или сборка, состоящая из нескольких коллективов?

2а. В случае, если коллективов несколько, существуют ли внутренние отношения между ними или же все они одно-однозначно и тождественным образом относятся к объекту?

3а. Какова п-арность непрямых корреляций с объектом на стороне коррелирующего субъекта и имеется ли такая?

4а. Каково изначальное количество субъектов, признающих предлагаемое знание истинным (естественно, за вычетом тех, кто произвел это знание)?

5а. Имеются ли сомневающиеся в его истинности, и, если да, то каков их профессиональный уровень для высказывания подобной оценки?

Ответы на данные вопросы позволят нам, ознакомившись с первичными свойствами субъекта, прийти к выводам о наличии отношений, каждое из которых может быть как конструирующим, так и деформирующим по отношению к истине. Отсюда — вопросы, которые необходимо было бы задать в контексте вопроса об истине, а именно:

1б. Каково изначальное количество критикующих возникшее знание и выдвигающих аргументы относительно истинности кардинально иного положения дел?

2б. Насколько ликвидны эти аргументы качественно и формально в сравнении с аргументами в пользу полагаемого знания?

Эти вопросы были отделены, так как не входят в пределы проблемы «анализа отношений» между коррелятами познавательной активности. Однако же, и они не являются исчерпывающе предельными. Невозможно из знания о субъекте, вопрошая к которому мы определим его первичные свойства, оценить достоверность и истинность социальных составляющих той или иной эпистемической единицы, не исследовав предварительно *формальные первичные свойства* объекта, т.е., те свойства,

которые являются объективными доопытно, в силу предварительной заданности условий познания, целей и герменевтических установок, в пределах которых истолковывается «вещь как объект познания», выстраиваются операциональные процедуры, методологические и логические критерии, выбираются данные, в которых будет измерен объект исследований или будут переданы какие-либо другие данные о нем (в последнем случае, речь идет о выборе своего рода «меры», качественно-количественных параметров как *параметров вообще* в качестве средств выражения этого-вот исследуемого объекта).

Для узнавания или как минимум предположения касательно «априорных свойств» исследуемых объектов, уместной была бы постановка следующих вопросов:

1с. Какова природа объекта относительно «мирности»: микромир, макромир или «мир средних размерностей» (мезокосм)?

2с. Какова сущностная природа объекта: неживая природа, живая-несоциальная, живая-социальная, синтез живого и неживого?

3с. Насколько допустимы личностные (субъективные) импликации в сам исследуемый объект и каков характер таких импликаций для данного объекта *и* в данном знании?

В третьем случае, речь о том, насколько сам исследуемый объект, во-первых, создавался непосредственно субъектом или конкретным ограниченным числом этих субъектов, во-вторых, о том, насколько легитимны субъективистские (политические, религиозные, эстетические и другие) импликации в знание об этом объекте, такое, чтобы корреляцию этого-вот познающего субъекта с этим-вот объектом можно было бы назвать «успешной». Безусловно, в силу разности объектов и разности джастификационных и верификационных критериев в разных науках, различия будет и строгость требований подобного рода, и степень вероятной достоверности (никогда, естественно, не равняющаяся «1»), и пространство для контингентности: в одних случаях, ученые, располагающие объективным количеством знаний о макрочастицах будут выдвигать относительно них довольно узкую область контингентности, чем, если бы речь шла о литературно-философском анализе поэзии Малларме, где количество интерпретаций со стороны одного субъекта, пусть и ограничена средствами выражения, в целом является потенциально неограничиваемой.

Ответы на все три блока вышеперечисленных вопросов не дадут нам возможность высчитать вероятность истинности самого по себе знания, однако, это и не является целью социальной эпистемологии. Последняя исследует механизмы

конструирования знания, предварительные условия для такого конструирования, способы корреляции мышления с бытием в случае, если мышление находится в модусе познания в отношении бытия. Ответы на вопросы (1а)-(3а) наиболее успешнее всего можно было бы получить, применив методологию акторно-сетевой теории, рассматривая все диадические отношения «элемент — элемент» как звенья единой сети акторов. Данная сеть сущностно гетерогенно, поскольку уровни приложения сил и типы отношений в каждой диаде абсолютно произвольны: актор А может относиться к актору В посредством R, однако, X к А, а В к С, соответственно, могут относиться посредством S и T, которые не выводятся дедуктивно необходимым образом из R. Безусловно, серия возможных отношений не может быть абсолютно произвольной, превышающей возможности отношений в принципе, однако, ее размер в принципе не поддается калькуляции с необходимостью. В подобную полиадическую модель также можно включать дополнительные не-человеческие акторы, существенные для социальной эпистемологии — социальные объекты, т.е. объекты, не существующие в неживой природе вне мыслящего-действующего агента, создающего их и придающего им определенный прибавочный функциональный и / или структурный / семантический смыслы. В одном исследовании, в модель репрезентации будут включены всего лишь лабораторные халаты и химические реактивы, в другом — ускорители частиц или даже их детали, если те, к примеру, собирались разными командами исследователей (и необходимо отдельно репрезентовать отношения: «команда X — деталь X» и др.).

В поиске ответов на вопросы (4а) и (5а) фактически необходимо установить степень пролиферации знаний относительно объекта: каковы эпистемические области (наука, литература, религия, искусство, мифология); насколько полным считается текущий уровень знаний об объекте (отсутствует, недостаточен, неполон, однако существует, полон, считается полным и т.д. — все эти оценки возможны лишь через исследование социальных составляющих познавательной активности и «циркуляции» определенных знаний и дискурсивных формаций в том или ином обществе); есть ли более менее проверенные теории и гипотезы; сколько теорий / гипотез заслуживает доверия и каких групп; каковы наиболее серьезные претенденты на объективность, а значит — и на оспаривание истинности знания, с которым сравниваются «контр-идеи». Как показывает Фейерабенд [2, с. 51-63], введший концепт «пролиферации» в эпистемологию, группа ученых изначально может вызывать чрезмерные подозрения или чрезмерное

доверие к себе, что может в результате повлиять на создание / отказ от создания той или иной теории / гипотезы; идея также может восприниматься как контринтуитивная («выглядящая» ложной) с точки зрения здравого смысла, и то, насколько идея будет противоречить здравому смыслу — безусловно, аспект, проливающий свет на взаимоотношения мыслящего-как-познающего и мыслящего-как-существующего-в-обыденности. Последний контекст, более широкий по охвату субъектов, может привести как к продуктивным результатам, так и к ложным идеям, полагаемых в качестве истин исключительно в связи с когнитивной деформацией информации о сущем в здравом смысле. Таким образом, при исследовании априорных сущностных свойств субъекта, «эпистемологический анархизм» может быть использован как методологическая парадигма, включаясь в более широкий парадигмальный контекст СР. Исследование пролиферации, наряду с сравнительным анализом, целью которого является установление несоизмеримости между альтернативными теориями (друг по отношению к другу) и новым возникшим знанием. Последнего можно достичь путем разбиения репрезентаций теорий T и T* в логико-семантическом анализе на языки L и L*, с целью установить отношения эквиваленции ключевых концептов и сингулярных высказываний или указать на отсутствие некоторых из них (я принимаю тезис о невозможности так называемой «сильной» несоизмеримости, в которой теории вообще непереводимы одна в другую — мне кажется, в подобном случае, эти две теории никак не соприкасаются и непереводимы исключительно в связи со своим содержанием — как, к примеру, сравнивая географию с теорией в неорганической химии). Установив степени сходства, несоизмеримость, а также прибегнув к поиску пролифераций, получим модель, в которой новая теория T будет соотнесена со множеством $[T_1, \dots, T_n]$, а язык T — L — со множеством языков $[L_1, \dots, L_n]$. Первое отношение (T : $[T_1, \dots, T_n]$) в качестве содержания должно дать нам степень сходства на уровне собственно значения терминов в языке, к примеру, установление или опровержение того, что: $((t_1^{(T1)} \rightarrow m) \& (t_2^{(T2)} \rightarrow m^*) \& (m \equiv m^*)) \rightarrow [(\exists m)(m \rightarrow (t_1^{(T1)} \equiv t_2^{(T2)}))]$. Второе отношение предоставляет возможность выразить знание о том или ином объекте или поименовать сам объект в той или иной теории и другие аспекты, связанные с выражением знаний об объекте. Логико-семантический анализ позволяет также буквально установить одно-однозначные отношения между ядерными («цементирующими») компонентами-концептами теории, указав причины несоизмеримости некоторых понятий

(если таковые зафиксированы) на «метаязыке» сопоставляющего исследования. Одно-однозначные отношения семантической эквиваленции можно представить как: $(I_1^{L_2} S.E. I_{107277}^{L_{80}})$: «предложение I_1 из языка L_2 семантически эквивалентно предложению I_{107277} из языка L_{80} » и т.д. При отсутствии эквивалента, достаточно указать на не-включенность сравниваемого элемента со сравниваемым языком.

Роль вопросов «группы с», исходя из сказанного выше становится в целом более или менее понятной: для (1с) — установление приблизительного отношения исследуемого объекта с социальной реальностью как таковой и жизненным миром человека «вообще». То же касается и (2с), где ответом на вопрос будут методы познания, то есть, конкретные пути достижения истины: их область применения, их точность, надежность, статус в науке в целом (или другой области знаний) и в анализируемой дисциплине в частности. (3с) — процесс сопоставления «действительного с должным» по принципу «гильотины Юма». Необходимо установить «общее» значение для меры допустимости субъективных истолкований и импликаций в исследовании и соотнести его с экземплифицированным. Это может быть процентное изменение («п % текста должно быть собственной точкой зрения автора») или указание на допущение конкретных субъективных компонентов (к примеру, оригинальный текст исследования, сохраняющий определенное, «предписанное сверху» название — тему исследования и т.д.). Это также может быть изначальная прескрипция: «говорить только личное мнение, не опираясь на уже известное всем знание об этом тексте и из него» или же полный запрет на подобный произвол. Сюда же, как мне кажется, возможно прибавить фактуальное содержание герменевтических критериев, обосновывающих такой-вот (и никакой другой) характер исследования.

Здесь выводы о первичных свойствах априори могут приобретать, к примеру, следующий вид: в (1а) наиболее точной аппроксимации для сознания будут поддаваться объекты мезокосма, поскольку они соразмерны мыслящему корреляту. Для микро- и макромира следует необходимо вывод об n -арности отношений ($n > 2$) при том, что сами отношения всегда суть (γ) -отношения.

При всем этом, важно также подчеркнуть необходимость отказа от релятивизма, издавна присущего социальной эпистемологии ввиду ее генетической связи с социологией науки, в которой релятивистские тенденции традиционно сильны (проистекая из социального конструкционизма и т.н. «сильной программы») в социологии науки. Спекулятивный поворот означает спекулятивную

ориентированность вместо релятивистской. Это означает, что каждый акт познания социальных элементов эпистемических единиц предусматривает четкую фиксацию, разграничение областей возможного и контингентного. Так, допуская контингентность существования «абсолютно любого» положения дел в Социальном (и здесь СР идет дальше релятивизма), необходимое и возможное ограничиваются всеми теми допущениями, которые проистекают из результатов познания. Допуская, к примеру, что исследование X могло быть выполнено учеными и без материального вознаграждения в обществе, в котором материальное вознаграждение как таковое отсутствует, сообразно внешним реалиям капиталистического общества, полагать стоит лишь то, что X либо выполняется благодаря финансированию, которое, в свою очередь, возможно лишь при заинтересованности субъекта финансирования, либо не выполняется в силу отсутствия финансирования, либо не выполняется в силу невозможности достижения желаемого результата, несмотря на финансирование. Однако, выполнимость X без финансирования в данном случае не должна рассматриваться в качестве возможной, а этика ученых в гипотетическом обществе не должна сравниваться или приводиться в качестве образца несуществующей «парадигмы» (этика науки в целом — поле исследований, отличное от социальной эпистемологии).

«Релятивность» социальных составляющих знания часто обосновывается — не без определенных оснований — психологическими составляющими. Однако, психология познания, на мой взгляд, должна рассматриваться как область нетождественная области социальной эпистемологии. Во-первых, индивидуально-психическое нетождественно содержанию, входящему в состав того, что положено в качестве истинного знания: оно содержит лишь контингентные объективные истины. Во-вторых, независимо от психических факторов и, конкретно, ментальных состояний, объективная истина представляет собой одно-единственное содержание ментального состояния, выражающее одну для всех сознаний объективность, в связи с чем индивидуально-психическое, равно как и молекулярно-психическое (структурное — коллектив, общество и т.д.) не должно браться в расчет. Если фактуальному знанию F соответствует из всего перечня ментальных состояний $[m_1; m_n]$ исключительно подмножество ментальных состояний $[m_{70}; m_{92}]$, субъекты, имеющие относительно объекта O то, что они полагают за F , в качестве содержания этого F , к примеру, состояния (m_1, m_7, m_{67}) , мыслят не F , а признание ими этих состояний в качестве ошибочных никоим образом не предусматривает истинной коррекции. Пускай

m_{67} и может привести к выводам по аналогии или эвристическому познанию, результатом которого станут (m_{70} , m_{72} , m_{73} , m_{80} , m_{92}), состояния m_1 и m_7 в качестве предполагаемых следствий могут иметь совершенно другие ментальные состояния, которые, опять же, вместо F будут вести к некоему не- F . **Ложное знание, считает спекулятивный реалист**, лишь по возможности, но не необходимым образом влечет за собой «работу над ошибками», имеющую следствием объективное знание, соответствующее положению дел в каком бы то ни было смысле. «Реалиями» достижения объективного знания являются факторы, которые лишь в совокупности условий выполнимости и при фактической выполнимости этих условий превращаются в конъюнкцию, дающую прихождение к объективности. Ментальные же состояния, равно как и социальное в целом — лишь один из факторов, но далеко не единственный и не решающий фактор. Степень его влияния и допустимость этого влияния, в свою очередь, зависит от того, насколько исследуемый объект относится к социальному полю и в каком модусе соотношения происходит эта корреляция. Объекты химии и физики, к примеру, вообще не затрагивают Социальное как вещь, подлежащую познанию; объекты технических наук (в частности, компьютерных наук или исследований социо-технических систем) затрагивают как Социальное, так и область природы вне его, ему противопоставленную; наконец, объекты социальных и гуманитарных наук (в смысле направленности гуманитарного именно на человека) всецело направлены на Социальное. Отдельно от трех областей, в которых объекты полагаются в качестве как-либо материализованных вещей, о статусе существования которых дискуссии не ведутся, ряд областей исследования предполагает контингентный статус самих исследуемых вещей с допущением их виртуальности: нечто, существующее для этих наук, может оказаться не существующим за пределами этих наук в качестве вещей для себя. Таковы, например, предметы ксенобиологии или некоторых областей астрофизики, в которых вещи полагаются как контингентно существующие по аналогии или согласно принципу формальной непротиворечивости, другие — на основании наблюдений в высшей степени косвенных. Последние либо всецело объективны (поскольку наблюдения основываются, в первую очередь, на математике), либо абсолютно фиктивны (если положения, проистекающие из наблюдений и расчетов, как окажется, основывались на ложном онтологическом постулировании предметности объекта, чья предметность по факту кардинальным образом отличается от допускавшейся). Во втором случае наиболее ярким при-

мером могут служить измерения в теории струн, количество которых (и существование) полагается на основании непротиворечивости описывающего их математического аппарата теоретической физики при отсутствии прямых экспериментальных подтверждений.

Не-спекулятивная социальная эпистемология основана на заблуждении, познавательной ошибке, эпистемической асимметрии, проистекающей из «корреляционистского круга»: при утверждении о том, что «в себе» немислимо без порочного круга, в который вовлечен субъект, нарушающий онтологическую замкнутость объекта, объекты вне мышления («бытие») мыслятся вне спекулятивизма как самодостаточные, т.е., постигаемые «в себе и для себя» без соотнесенности с другими объектами. Отсюда — «рукой подать» до абсолютизации социальных факторов в человеческом познании, так как именно последние якобы «делают возможным» «мышление как таковое», равно как и концепцию всякого «в себе вообще», отделенного от сообщества мыслящих субъектов. Спекулятивное решение проблемы наблюдателя берет за основание тезис, согласно которому никакого порочного круга не существует, а однонаправленное отношение «наблюдатель $\Rightarrow R \Rightarrow$ наблюдаемое», из которого мы заключаем о свойствах познавательных отношений в более широком контексте («наблюдатель $\Rightarrow R \Rightarrow$ наблюдаемое» или, согласно постнеклассическому корреляционизму, постулирующему конституирующее значение петли обратной связи в процессе познания, «наблюдатель $\Leftrightarrow R \Leftrightarrow$ наблюдаемое») является одним из видов отношений между объектами, из которого не следует ни привилегированности отношений, ни их качественного превосходства над объектами, неспособными к наблюдению и ненаблюдаемыми объектами. В основании такой интерпретации отношений корреляции как лишенных преимуществ и превосходств лежит, в более широком смысле, мысль касательно общего сопоставления существующего и не-существующего. Согласно ей, существовать для вещи не означает быть качественно лучше («превыше») того, чего не существует. Во-первых, существование не является благом само по себе, но представляет собой нейтральный относительно сущности бытия атрибут до тех пор, пока явным образом не доказано обратное. Таким образом, разница между X и не- X (как «отсутствием X в сущем») лишь в том, что X мы, в силу заключения о его существовании, можем приписать определенный набор предикатов, явно или неявно выявленных, в то время как не- X лишено таких предикатов, обладая предикатом «нет» или «не существует» или «ложное, если утверждается, что X » и т.д.

Во-вторых, никаких преимуществ не следует также и из «раскавыченного» предиката «существования», где «существовать» означает предикат, значащий «иметь свое бытие в сущем», соответственно, «не существовать» значит «не иметь своего бытия в сущем». Для утверждения преимущества первого над вторым, необходимо доказать преимущество сущего над бытием, однако, единственным критерием для сравнения является здесь, пожалуй, критерий полноты. Однако, согласно этому критерию сравнения, сущее всегда принципиально онтологически и онтически полно, а, в силу своей конечности и однозначности, принципиально лишено такой полноты. В то же время, бытие является областью контингентного, то есть абсолютно возможного Всего, того, что является онтологически наиболее полным.

Литература:

1. Мейясу К. После конечности. Эссе о необходимости контингентности. — М.: Кабинетный ученый, 2015. — 196 с.
2. Фейерабенд П. Против метода. Очерк анархистской теории познания; пер. с англ. А.Л. Никифорова. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. — 413 с.
3. Хайдеггер М. Парменид. — Санкт-Петербург: «ВЛАДИМИР ДАЛЬ», 2009. — 384 с.

Kazakov M.A. Speculative realism paradigm in epistemology — b.

Summary. The paper deals with the consequences of reception of speculative realism of Q. Meillassoux's ontology for fundamental foundations of epistemology, which is built on the basis of this ontological paradigm. Firstly, the changes for realistic epistemology are related to the most "relativistic" anthropic element of it, which is seized by such a subarea as social epistemology. The paper demonstrates changes, which are required for social epistemology in context of speculative realism guidelines that represent the new "conceptual optics" of the phenomena of knowledge, cognition and subject of cognition, comparing them with classical realistic theses.

Keywords: object-oriented ontology, speculative realism, speculative materialism, paradigm, epistemology.

Казаків М.А. Парадигма спекулятивного реалізму в епістемології — Стаття.

Анотація. У статті розглядаються наслідки прийняття онтології спекулятивного реалізму К. Мейясу для фундаментальних засновків епістемології, яка вибудовується на основі цієї онтологічної парадигми. В першу чергу, зміни для реалістичної епістемології торкаються найбільш «релятивної» антропної її складової, яка охоплюється такою підобластю, як соціальна епістемологія. Демонструються зміни, яких вимагає для себе соціальна епістемологія у світлі установок спекулятивного реалізму, який виступає новим відносно старих реалістичних установок засобом «концептуальної оптики» феноменів знання, пізнання та суб'єкта пізнання.

Ключові слова: об'єктно-орієнтована онтологія, спекулятивний реалізм, спекулятивний матеріалізм, парадигма, епістемологія.

Козобродова Д. М.,

соискатель кафедры философии

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ЯВЛЕНИИ САМООРГАНИЗАЦИИ В XX В. (ОТ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ К СОЦИОГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ)

СТАТЬЯ 2-я

(продолжение. См. начало «Вестник гуманитарного университета. Серия: История. Философия. Политология. Вып. №13 (2017)»)

Аннотация. В работе рассматривается понятие самоорганизации (нелинейности, сложности) в естествознании и в социогуманитарной сфере сквозь призму историко-философского анализа постнеклассической эволюции научных представлений о самоорганизующихся сложных средах и системах. К их числу в постнеклассике относят социальные, информационные, биологические, физические и химические среды, культуру, время, психику человека, в т. ч. личность и ее сферы, мышление (когнитивные процессы) и др. Подчеркивается существенный вклад украинской философской школы в разработку социогуманитарного знания постнеклассической науки в исследовании процессов самоорганизации (нелинейности, сложности).

Ключевые слова: самоорганизация, нелинейность, сложность, неклассика, постнеклассика, естествознание.

Часть 2. Химия.

Исследование периодических химических реакций занимает особое место в исследовании процессов *самоорганизации*. С одной стороны, химические процессы часто неразделимы с физическими (например, горение). С другой, - их связь с биологическими процессами настолько тесна, что допускает не только аналогии и моделирование, но и прямое совпадение (например, процессы на мембранах, широко исследующиеся и применяющиеся в химии являются основой жизнедеятельности клетки). В этом случае речь идет уже непосредственно об изучении самых основных принципов построения и функционирования живых организмов.

Кроме этого, *химические процессы самоорганизации* служили и служат прекрасным модельным объектом, многие теоретические построения получили впервые свое реальное воплощение именно в них.

Периодические колебания концентрации реагентов в химических реакциях были известны

уже в 19-м веке, и также давно было отмечено их сходство с биологическими процессами. Это сходство закреплено в названиях этих реакций. Приведем две наиболее известные из них [Жаботинский, 1974].

Пример 1. Ртутное сердце [Bredig, Wienmaug, 1903]. Реакция разложения H_2O_2 на поверхности металлической ртути. В результате периодического нарастания и растворения пленки окисла на поверхности ртути периодически изменяется коэффициент поверхностного натяжения, вследствие чего наблюдаются периодические пульсации капли ртути, напоминающие биение сердца.

Пример 2. Железный нерв (Lillie, 1921). Реакция растворения железной проволоки в азотной кислоте. Динамика этого процесса чрезвычайно схожа с динамикой распространения возбуждения по нервному волокну. Здесь сходство настолько велико, что изучение «железного нерва» не только позволило понять роль импульса электрического тока и изолирующей миелиновой оболочки нерва в прохождении нервного возбуждения, но и предсказать сальтаторное (прыгающее) прохождение нервного импульса через анестезированные участки живого нерва.

Эти процессы являются автокаталитическими (условие положительной обратной связи), и еще Luther (1906) и Сребницкий (1911) отмечали их сходство с распространением пламени. Первое математическое описание этого процесса дано А. Lottka (1910), а в 1920 он не только опубликовал модифицированную модель с двумя автокаталитическими стадиями, но и применил ее для описания популяционных колебаний (задача хищник-жертва).

Модельное изучение процессов самоорганизации в химии

Но и в этих, и в других работах предполагалось, что подобное поведение возможно только для гетерогенных систем, и невозможно для гомогенной, однородной среды. Это мнение было опровергнуто И. Пригожиным, который еще

в 1955 г. показал, что в открытой гомогенной (однородной) среде/системе возможны колебания около стационарного состояния, достаточно удаленного от термодинамического равновесия. Этот результат долгое время оставался сугубо теоретическим. Поэтому первое сообщение о периодических процессах в гомогенной среде было встречено вначале с большим недоверием.

Это была реакция, хорошо известная теперь как реакция Белоусова-Жаботинского. Впервые она наблюдалась Б. П. Белоусовым еще в 1951 г., но первое сообщение о ней было опубликовано только в 1959 г. [7, с.145]. Впоследствии эта и аналогичные реакции были независимо исследованы в работах А. М. Жаботинского и других авторов, и получили свое теоретическое объяснение. После чего их аналоги стали находить в самых разных процессах, в частности, в процессах функционирования «биологических часов» в одноклеточных организмах.

Реакция Белоусова-Жаботинского - это периодически (но не бесконечно - только до исчерпания определенной концентрации реагентов!) действующая реакция окисления лимонной кислоты броматом калия в присутствии катализатора - пары ионов трех- и четырехвалентного церия. Добавление в раствор индикатора окислительно-восстановительных реакций - ферроина - позволяет визуально следить за ходом реакции по изменению цвета раствора, который меняется от синего (избыток Ce^{3+}) до красного (избыток Ce^{4+}). Обычно в растворе наблюдаются несколько затухающих колебаний смены цветов, но можно наблюдать и волны цветов, и установление устойчивых пространственных структур.

Эта реакция стала идеальной для модельного изучения процессов *самоорганизации* в возбужденных двух- и трехмерных средах, поскольку была очень удобна для исследований. Изменения в концентрациях реагентов проявляются в изменении цвета раствора, а геометрические размеры волн (миллиметры и выше) и частоты колебаний (секунды и выше) делали их очень удобными для наблюдения и регистрации. Приблизительно к 1970 г. наблюдался взрыв работ, посвященных проблеме химической неустойчивости, где были сформулированы необходимые для этого условия: автокатализ, перекрестный катализ и ингибирование, субстратное ингибирование и т.д. Были получены очень важные теоретические и практические результаты, особенно для тонких слоев, где сочетание химических процессов и диффузии приводит к возникновению бегущих пространственных неоднородностей концентраций - химических волн [16].

Основные виды возникающих волн при исследовании самоорганизации в химии

1. Пейсмейкер (ведущий центр, водитель ритма) — сферический источник, возбуждающий концентрическую волну, аналогичную кругам на воде. Здесь наблюдается полная аналогия с упоминавшимися выше волнами горения, а так же возбуждением сердечной мышцы, распространением эпидемии из одного источника и т. д. Природа источника волн может быть различной - это или гетерогенное включение, дефект в среде, или случайно возникшая локальная неоднородность концентрации, приобретающая устойчивость в результате процессов самоорганизации. Пейсмейкер может находиться в состоянии генератора, и периодически возбуждать кольцевые волны, или в состоянии триггера, и срабатывать только на определенное внешнее воздействие.

2. Ревербератор (ротатор) - центр, возбуждающий не сферическую, а спиральную волну, шаг которой (как и период колебаний в предыдущем случае) определяется конкретными условиями опыта.

3. Стационарные периодические структуры (структуры Тьюринга), аналогичные стоячим волнам в физике. Это периодическое в пространстве, но стационарное во времени распределение концентрации веществ, возникающее вследствие процессов *самоорганизации* в первоначально однородной среде при совместном действии диффузии и химических процессов.

Все эти три вида процесса *самоорганизации* очень важны для понимания функционирования живых организмов, и если первые два случая применимы к описанию *нервных процессов*, то третий — применим непосредственно к построению *организма*. Как отметил еще Тьюринг в 1952 г., периодичность в построении многих организмов (черви, многоножки...) можно объяснить периодичностью распределения морфогена - вещества, влияющего на размножение клеток, на ранних стадиях развития организма. Тьюринг решал, по сути дела, одномерную задачу. В более поздних работах была рассмотрена двумерная задача распределения вещества, контролирующего появление пигмента, на поверхности зародыша, в зависимости от различных условий. Было показано, что, несмотря на внешнее бесконечное разнообразие типов окраски кожи и меха у различных животных, в том числе и высших (тигр, зебра, жираф, гималайский медведь), число их базовых вариантов относительно невелико и они полностью укладываются в приведенную схему. Кроме того, были определены типы окраски, которые, согласно этой схеме, не могут существовать. И они действительно неизвестны в животном мире.

Приведенные примеры являются достаточно простыми, но существуют веские основания считать,

что все эмбриональное развитие организма, от одной клетки до жизнеспособной особи со сложными дифференцированными органами контролируется сходными процессами [15]. В самых общих чертах их можно описать так: в нужный момент (задаваемый биологическими часами) активизируется нужный участок ДНК, по нему синтезируется нужное вещество-стимулятор, и его распределение в объеме зародыша стимулирует процессы деления и специализации клеток.

Следовательно, к началу 80-х гг. XX в. был сделан вывод, *временная и пространственная самоорганизация* вещества в химических процессах, автоколебания и структуры Тьюринга - ключ к пониманию процесса построения организма в соответствии с заложенной в ДНК и РНК генетической информацией.

Часть 3. Биология.

Разумеется, идеи самоорганизации находят самое широкое применение в биологии, причем во всех ее разделах (что частично уже описано выше). Это понятно, т.к. живая материя является наиболее сложно организованной, и процессы самоорганизации в ней наиболее выражены. Конечно, многие процессы в живых организмах имеют свои аналоги в более простых системах.

Как уже говорилось, и волны горения, и, в еще большей степени, волны в реакции Белоусова-Жаботинского имеют *прямые аналогии в процессах передачи сигналов по нервам*, пример - опыт с медузой.

Более того, широко и печально известная фибрилляция сердца связана с возникновением дополнительных ведущих центров и волн возбуждения в сердечной мышце, *приводящих к ее хаотическим сокращениям* (что доказывает, что самоорганизация не всегда полезна).

Еще более очевидны *процессы самоорганизации в работе головного мозга* - самого сложного из известных нам образований (обучение, приспособляемость, распознавание образов и многое другое). Здесь, однако, мы не будем их рассматривать, а рассмотрим только наиболее *фундаментальные вопросы, имеющие философское значение*.

Фундаментальные вопросы самоорганизации. Философское значение.

Один из основных, наиболее значимых вопросов в биологии - происхождение жизни на Земле, и разрешить его материалистическим образом без применения принципов самоорганизации невозможно.

Известны теории, согласно которым жизнь занесена на Землю в виде спор из космоса.

Любопытно, что теории о самозарождении жизни - внезапном возникновении живых существ во

вполне сформировавшемся виде из объектов неорганического мира или из продуктов разложения живых организмов существуют в мифах практически любого народа как в древности (мифологии Индии, Вавилона, Египта), так и в наши дни [1], и даже если в них человека создают Боги, то сами Боги часто ведут свое происхождение непосредственно от Хаоса, как, например, в древнегреческой мифологии (разительная аналогия с одним из основных положений синергетики!). Даже в относительно просвещенном средневековье бытовало убеждение, что мыши могут самозарождаться из грязного белья, а микроорганизмы - в протухшем бульоне.

Ирония истории заключается в том, что материалистическая наука начала именно с критики этих (в общем, материалистических) представлений, когда теоретические предположения столкнулись с попытками их практической проверки и применения. Работами Л. Пастера, Ф. Реди и многих других естествоиспытателей было убедительно показано, что самозарождения жизни не происходит, и это понятно. Считается, что вероятность спонтанного возникновения мало-мальски сложного организма настолько мала, что время ожидания этого события намного порядков превысило бы общее время существования нашей Вселенной. Многие философы для разрешения этого противоречия прибегали к концепции души, оживляющей косную материю (например, Аристотель в учении о «энтелехии»).

Таким образом, долгое время не удавалось проследить генетическую связь между мертвой и живой природой, и только в XIX веке были достигнуты первые успехи. А. Гумбольдт писал: «Живое вещество есть неразрывная и закономерная часть поверхности планеты, неотделимая от ее химической среды», а после синтеза органических веществ из неорганических компонентов разница между живым и неживым уже не воспринималась как непреодолимая пропасть. Постепенно ученые и философы осознали, что жизнь может спонтанно возникать только в результате химических и геологических процессов, происходящих достаточно медленно. Между появлением в неживой природе первых признаков, характерных для живого (преджизнь), и образованием того, что с полным правом может быть названо живым организмом, лежит длинная эволюционная цепочка [2], а переход от химической эволюции к биологической связан с очень жестким отбором (схема Пири) [3]. Конечно, исчерпывающим доказательством было бы повторение этих процессов в контролируемых лабораторных условиях.

Начались попытки, вследствие которых возникло понятие «первичного бульона». В

60-е гг. XX ст. С. Миллер, а затем А. Уилсон, Дж. Оро и Ф. И. Опарин, воссоздав бескислородную, восстановительную атмосферу ранней Земли и воздействуя на нее электрическими разрядами (имитировавшими молнии) и ультрафиолетовым облучением, обнаружили, что в этих условиях синтезируются многие органические вещества, в том числе аминокислоты и белки.

Таким образом, в середине прошлого века был решен с научной точки зрения *вопрос о принципиальной возможности самоорганизации жизни*, но оставался открытым *вопрос о конкретных механизмах этого процесса*.

Первая достаточно обоснованная теория появилась в работах А. Опарина - теория коацерватов [4]. Согласно ей в «первичном (предбиологическом) бульоне» при смешивании растворов различных коллоидов происходит образование гелей в виде обособленных капелек - коацерватов. Они располагаются определенным образом и даже имеют некоторую первичную молекулярную структуру. Молекулы тех же коллоидов, растворенные в окружающей среде, могут присоединяться к коацерватам, располагаясь в соответствующей ориентации. Таким образом, коацерватные капли могли расти. Однако их рост ограничивается пределами, диктуемыми величиной поверхностного натяжения. При достижении критического размера капли легко разрываются и каждая часть, сохраняющая свое молекулярное строение, продолжает расти как самостоятельный дочерний коацерват. Таким образом происходил отбор все более устойчивых, быстрее растущих и интенсивно размножающихся коацерватов, которые и послужили предшественниками биологических объектов.

По современным понятиям основой биологических объектов служит не только описанные А. Опариним процессы питания и размножения, но и матричный молекулярный синтез, который единственно и может обеспечить достаточную устойчивость живых систем.

Наиболее актуальным остается вопрос о возникновении первичной молекулы (матрицы), которая уже должна быть достаточно сложной. Существуют работы, связывающие этот процесс с адсорбцией фрагментов белков или нуклеиновых кислот на глинах, цеолитах и других материалах (Дж. Бернал, Л. С. Берг). Экспериментально синтезированные таким образом белки имели достаточно сложную структуру и могли размножаться путем редупликации.

Таким образом, попытки построения жизни были, как видим, все-таки не вполне удачными в том смысле, что живые организмы получены не были. Разумеется, это не значит, что *самоорганизация жизни* не могла происходить на Земле,

ведь объемы лабораторных колб и времена исследований несопоставимы с объемами Земли и миллиардами лет ее существования. Высказывались мнения, что самоорганизация жизни на Земле могла происходить не единожды!

Было установлено, что все известные живые существа ведут свое происхождение от одного источника [6], удаленного от нас по разным оценкам на 2 - 3,2 миллиарда лет. Наилучшее доказательство этого - общность принципов построения всех живых существ. Все белки всех живых существ построены только из 20 аминокислот, хотя всего аминокислот известно около сотни. Более того, после расшифровки в 1954 г. Ф. Криком и Д. Уотсоном структуры молекулы ДНК было выяснено, что каждой аминокислоте соответствует свое сочетание из трех азотистых оснований в ДНК (триплет). Этот генетический код также общий для всех живых существ!

Но главным здесь является даже не то, что все организмы используют чрезвычайно схожие белки и нуклеиновые кислоты, но то, что все вещества в живом организме имеют только одни оптические изомеры, в частности, все используемые ими аминокислоты - левовращающие! Именно это является главным признаком, по которому отличают органические вещества биогенного происхождения от полученных другим путем. Как известно, матричный синтез (основа жизни) - единственный, который позволяет избирательно синтезировать изомеры. Синтезированные другими способами вещества содержат право- и левовращающие изомеры в равных пропорциях. Следовательно, этот выбор, лево- или правовращение, скорее всего, абсолютно случайный, происходил в истории живого только один раз.

Существуют два предположения, не взаимоисключающих, а скорее дополняющих друг друга, позволяющие объяснить этот факт.

1. *Явление самоорганизации жизни* — это чрезвычайно редкое явление. Поэтому и считается, что оно произошло только раз в истории Земли. Сейчас это предположение невозможно ни подтвердить, ни опровергнуть, поскольку точные механизмы самоорганизации неизвестны, и это не позволяет провести численные расчеты вероятности, а экспериментальные данные для других планет очень малы.

2. Раз возникнув, жизнь стремительно совершенствуется, а так как *все отношения в жизни строятся на конкурентной основе (общие принципы самоорганизации в синергетике!)*, то возникшие раньше организмы являются более приспособленными и подавляют, или попросту съедают возникающие позже. (См. в 1-й ст. раздел, посвященный физике - ранее образовавшиеся

устойчивые структуры стремятся поглотить все ресурсы системы.)

По современным воззрениям, оба эти предположения верны, следовательно, новой самоорганизации жизни на Земле ожидать не приходится, она может возникнуть только при содействии Человека, по крайней мере, первые шаги к этому уже сделаны [14].

Следовательно, все вышеизложенное можно обобщить в следующих словах: жизнь на Земле могла возникнуть естественным путем вследствие процессов самоорганизации, и судя по известным фактам, она так и возникла.

Следующий чрезвычайно важный вопрос в биологии, органично связанный с явлением и понятием самоорганизации, - это вопрос о развитии, эволюции уже существующих живых организмов, образовании новых их видов.

И здесь существуют, как минимум две точки зрения - либо все существующие в настоящее время виды живых существ были кем-то созданы (концепция Бога), либо возникли сами в историческом процессе развития живой материи путем самоорганизации.

Настоящий всплеск эволюционных теорий произошел в XIX веке — Ламарк, Кювье, Вагнер, Де Фриз и др. Он связан именно с разработкой конкретных механизмов эволюции. По понятным причинам, большинство этих теорий было монистическими - эволюционные изменения объяснялись действием одного фактора.

Современные теории — синтетические, многофакторные, они включают в себя многие из положений монистических теорий как частные случаи. Только одна теория оказалась способна стать общим стержнем такого объединения — эволюционная теория Чарльза Дарвина, дополненная более поздними генетическими открытиями [8].

«Теорию эволюции справедливо называют величайшей обобщающей теорией в биологии Нет такой области в биологии, где бы теория эволюции не служила организующим принципом. Однако <...> эволюция столь многогранна, что нет двух людей, которые бы воспринимали ее одинаково Современная теория эволюции — «современный синтез», как назвал ее Гексли (1942), - обязана Дарвину более, чем какому-либо другому эволюционисту, и построена на базе основных дарвиновских концепций. Однако в нее вошло немало постдарвиновских положений, Такие понятия, как мутация, изменчивость, популяция, наследственность и вид <...> сейчас понимаются более четко»[9].

Если абстрагироваться от достаточно сложных конкретно-биологических подробностей (как, например, половое размножение, доминантные и

рецессивные гены и т. д.), то основная идея теории Дарвина очень проста: случайные мутации изменяют наследственность организмов, если изменение положительно — оно закрепляется в потомстве, если нет - отсекается отбором. Сегодня проверить правильность этой схемы можно даже без биологических экспериментов — достаточно иметь компьютер. В 90-е гг. Поповым А. Ю. была написана следующая демонстрационная программа: на экране находятся цветы, которые производят нектар, и пчелы, которые его собирают. Чем более подходит форма хоботка пчелы к форме цветка, тем больше нектара она может взять, и тем больше своих потомков произвести. Форма хоботка у потомков может изменяться, мутировать случайным образом. В этой простой модели можно наблюдать, как форма хоботка пчел постепенно приближается к наиболее подходящей к цветкам (творческая роль отбора), а затем перестает меняться, за исключением быстро исчезающих случайных мутаций (консервирующая роль отбора). В более сложных моделях можно получить большее приближение к реальным условиям.

Именно эта основная идея теории Дарвина - признание творческой роли случайности в сочетании с естественным отбором (по сути, ее целиком можно отнести к области самоорганизации), обусловила как ее грандиозный успех, так и ее неприятие многими людьми, как раньше, так и теперь. Дарвинизм не оправдывает жестокость, а демонстрирует, что выживание идет не на уровне индивида, а на уровне популяции. Поэтому отбираются и закрепляются не только эгоистические, но и альтруистические признаки, идущие на пользу даже не собственным потомкам, а популяции в целом. Альтруистическое поведение часто наблюдается у животных, вплоть до самопожертвования - доминирующие самцы бабуинов первыми вступают в схватку с нападающим леопардом. А в человеке, как известно, все смешано - и жестокость, и доброта, и эгоизм, и альтруизм, и с эволюционной точки зрения все эти качества, в соответствующих пропорциях, являются необходимыми.

Более того, ситуация не столь очевидна и в отборе вновь возникающих признаков. Насколько проста рассмотренная выше модель с пчелами и цветами, настолько сложна реальная жизнь, и если в модели легко различить положительную и отрицательную мутации, то в жизни одна и та же мутация может быть и положительной, и отрицательной в зависимости от внешних условий. Поэтому для быстрого приспособления к меняющемуся миру важно сохранять разнообразие генофонда, поскольку невозможно предвидеть, что понадобится в дальнейшем. Любые попытки

изменения генофонда популяции должны быть очень осторожными, особенно это касается Человека. Выход сегодня видится в уже упоминавшейся генной инженерии, позволяющей (пока только в экспериментах) избирательно заменять дефектные летальные и сублетальные гены нормальными. Этот метод является не только гуманным и позволит людям с генетическими дефектами иметь нормальное потомство, но и полезным для популяции в целом, т. к. не снижает разнообразие генофонда Человека.

Литература:

1. Сказки и мифы папуасов Киваи. — М.: изд-во Восточной литературы, 1977. — 328с.
2. Rutten M.G. The Geological Aspects of the Origin of Life on Earth, Elsevier, Amsterdam, 1962. — 192p.
3. Pirie N.V. Cheval diversity and origin of life // Опарин А.И.(ред), The Origin of Life on the Earth, Pergamon, London, 1959.
4. Опарин А.И., Пути начального формирования обмена веществ и искусственное моделирование этого формирования в коацерватных каплях // Происхождение предбиологических систем. Под ред. В. Фокс, рус. Ред. А.И.Опарин. — М.: Мир, 1966. — С. 335-345.
5. Руттен М. Происхождение жизни (естественным путем). — М.: Мир, 1973. — 416 с.
6. Kerkut G.A., Implication of Evolution, Pergamon, London, 1960.
7. Медников Б. Дарвинизм в XX веке. М.: Советская Россия, 1975. — 224 с.
8. Шмальгаузен И. И. Факторы эволюции (теория стабилизирующего выбора). — М.: Наука, 1946. — 396с.
9. Майр Э. Популяции, виды и эволюция. — М.: Мир, 1974. — 464с.
10. Робертс Ф. С. Дискретные математические модели с приложениями к социальным биологическим и экологическим задачам. — М.: Наука, 1986. — 495 с.
11. Динамическая теория биологических популяций. Ред. Р.А. Полуэктов.- М.: Наука, 1974. — 455 с.
12. Казначеев В. П., Михайлова Л. П. Биоинформационная функция естественных электромагнитных полей. — Новосибирск: Наука, 1985. — 181 с.
13. Белинцев Б. Н. Физические основы биологического формообразования. — М.: Наука, 1991. — 252 с.
14. Ершова-Бабенко И. В., Гончарова О. Е. Нечеловекомерные составляющие поля человекомерности // Філософія освіти. 2015. №2. — С.243-259.
15. Белоусов Б. П. Периодически действующая реакция и ее механизм. Сб.рефер. по радиационной медицине за 1958 г. — М.: Медгиз, 1959. — 145с.
16. Колебания и бегущие волны в химических системах. — М.: Мир, 1988, 720 с.
17. Шварц В. С., Лысиков В. Н. Динамическая структура самоорганизующегося аппарата трансляции генетической информации в процессе его функционирования // Самоорганизация в физических, химических и биологических системах. — Кишинев: Штиинца, 1984. -164 с.
18. Ершова-Бабенко И. В. Психосинергетика. Монография. — Херсон, Изд-во «Гринь Д. С.», 2015. — 488 с.

Козобродова Д.М. Історіко-філософський аналіз уявлень про явище самоорганізації у XX ст. (від природознавства до соціогуманітарної сфери) — Стаття.

Анотація. В роботі розглядається поняття самоорганізації (нелінійності, складності) у природознавстві та у соціогуманітарній сфері крізь призму історико-філософського аналізу постнекласичної еволюції наукових уявлень про самоорганізовані складні середовища і системи. До їхнього числа у постнекласиці відносять соціальні, інформаційні, біологічні, фізичні і хімічні середовища, культуру, час, психіку людини, в т. ч. особистість та її сфери, мислення (когнітивні процеси) і ін. Підкреслюється істотний внесок української філософської школи у розробку соціогуманітарного знання постнекласичної науки для дослідження процесів самоорганізації (нелінійності, складності).

Ключові слова: самоорганізація, нелінійність, складність, некласика, постнекласика, природознавство.

Kozobrodova D. M. Historical and Philosophical Analysis of Representations about Self-Organization in the XX centuries (from Natural Science to Socio-humanitarian Sphere) — Article.

Summary. The paper deals with the concept of self-organization (nonlinearity, complexity) in aesthetic knowledge and in the socio-humanitarian sphere through the prism of the historical and philosophical analysis of the post-nonclassical evolution of scientific concepts of self-organizing complex environments and systems. The social, information, biological, physical and chemical environments, culture, time, the human psyche, including personality and its spheres, thinking (cognitive processes), etc. are among them in the post-nonclassical. The significant contribution of the Ukrainian philosophical school to the development of the sociohumanitarian knowledge of post-nonclassical science in the study of the processes of self-organization (nonlinearity, complexity) is underlined.

Keywords: self-organization, nonlinearity, complexity, non-classical, post-non-classical, natural science.

Лобик Л.,

*доктор наук в галузі управління освітою,
доцент кафедри фундаментальної і гуманітарної підготовки,
Прикарпатського інституту ім. М.Грушевського МАУП,*

Повторева С.,

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Національного університету «Львівська політехніка»*

ІРРАЦІОНАЛЬНІ ТА ПОЗАРАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ

Анотація. Автори доводять, що не тільки раціональний, але також ірраціональний та позараціональний аспекти освітнього процесу в їх взаємодії і протистоянні на різних етапах розвитку українського суспільства були і є структуротвірними факторами системи освіти в Україні. Акцентується вплив методологічних засад європейської філософії освіти на формування українського освітнього простору.

Ключові слова: ірраціональне, парадигма, позараціональне, раціональне, освітній процес, синергетика, система освіти.

Філософське осмислення проблем освіти для суверенної України набуває особливої актуальності, адже від рівня обізнаності громадян у галузі сучасної науки та технології, від їх свідомого та цілеспрямованого включення до процесу творення нового суспільства значною мірою залежить наше майбутнє як держави і нації.

В сучасній системі освіти в Україні спостерігається ряд кризових явищ на всіх рівнях навчання і виховання. Продовжується і загострюється відчуження офіційно діючої уніфікованої освітньої системи від індивідуальних інтересів більшості людей, їх потреб і переживань. З іншого боку, в Україні, як і в усьому світі, зростає вплив глобальних проблем сучасності, в тому числі і на освітньо-виховну сферу, що в цій ситуації все більше демонструє нездатність сформуваного світогляду, який зробив би можливим ефективне вирішення цих проблем. Перед філософією постало завдання формування методології, яка дозволила би розв'язувати суперечності, що виникли в наш час у педагогічній діяльності. У сучасній філософії і методології науки вже окреслені методологічні засади нового стилю навчання і виховання, які спираються на традиційні раціоналістичні традиції, але й з урахуванням ірраціональних та позараціональних аспектів навчального процесу.

Дана проблема деякою мірою розглядалася у працях вітчизняних [1; 6; 7; 8; 10; 13; 20 та ін.]

та зарубіжних [2; 3; 15 та ін.] дослідників, однак не акцентувалося, що процес формування нової парадигми освіти в Україні здійснюється на підставі поєднання раціональних, ірраціональних та надраціональних (заснованих на віросповіданні) аспектів пізнання і діяльності. Виходячи з цього, автори статті ставлять за *мету* розглянути основні моменти перебігу формування освітнього дискурсу України, пов'язані із осмисленням ролі ірраціональних та поза раціональних чинників у взаємозв'язку з традиційними раціоналістичними освітніми тенденціями.

Ірраціональні зразки освіти найбільш систематично почали практикуватися в епоху Середньовіччя. Поширення християнства в Європі було найбільш визначним, структуротвірним фактором організації освіти у європейських країнах, в тому числі в Україні, яка зазнавала суттєвих західно-європейських впливів. З часів Середньовіччя у європейському світогляді постали два протилежні погляди на співвідношення віри і розуму, відомі як теологічний ірраціоналізм і теологічний раціоналізм [13, с.182]. Релігія і релігійне світосприйняття починають в цю епоху усвідомлюватися як знання. В церковних і монастирських школах навчали писати, читати, рахувати, співати церковні гімни. Ідеологом середньовічної парадигми освіти був видатний діяч «Каролінгського відродження», радник короля - англосаксонський вчений Фланк Альбін Алкуїн (біля 732-804). Він написав ряд богословських трактатів, підручників з філософії і математики. На його думку, знання, що містяться в душі людини, можуть бути актуалізовані лише через системне вивчення різних наук. Світське і релігійне не протиставлялися у цій системі, твори античних авторів вивчалися поряд з дисциплінами християнського циклу.

Питання про співвідношення віри і розуму було головним у визначенні напрямів і форм освіти протягом всього Середньовіччя. Одні мислители цього періоду, зокрема П. Абеляр, вважали, що слід осмислено вірувати, інші (Авероес)

визнавали чинним лише розум, оскільки, на їх думку, створивши світ, Бог більше не втручається у земне життя. Значною популярністю користувалася також позиція щодо освіти, найбільш виразно представлена Роджером Беконом, який надавав великої ваги поступу наук, передбачав стрімкий розвиток природничого знання і техніки, тому скептично ставився до деяких християнських догматів про співвідношення розуму і віри у ділянці освіти. Р.Бекон «вчив, що у якийсь день промисел Господній звернеться до механізмів, вони ж є знаряддями священної магії» [17, с.22]. Здобувати знання, щоб зробити різноманітні механізми, що збільшать силу людини, відгадувати промисли Божі за Р. Беконом не є святотатством, навпаки, відповідає волі Бога, який передбачив безмежну кількість відгадок [17, с.23] і благословив людину, наділену розумом та інтуїцією, для їх розв'язання.

В даній статті ми сконцентруємося на ірраціональних аспектах освітнянського процесу, які були необхідно присутні на різних етапах розвитку європейської культури, в тому числі в Україні, хоч в кожен епоху їх роль була неоднаковою. У Середньовіччі найбільш різнобічно позиція теологічного ірраціоналізму, зокрема в освіті, представлена постаттю Августина Блаженного. Вельми цікавими у ділянці філософії освіти є його твори «Сповідь», «Про учителя», «Про християнську науку», «Про порядок». До ірраціональних аспектів освітнього процесу належить розробка в роботах Августина питань врахування дитячої психології у вихованні і навчанні, дидактичних чинників навчального процесу, пізнання людиною свого внутрішнього світу, власної душі (інтроспекція). В пізній період діяльності мислитель надає значної переваги у пізнанні біблійним чинникам і емоційному осягненню релігійних істин, ніж філософському, розумовому шляху до істини, що характерне було для раннього етапу його творчості. Джерелом пізнання і гарантією його достовірності за Августином є Бог, тому найвищою наукою виступає богослов'я. Головні, найбільш важливі знання здобувається через віру, віра передує знанню, віра є єдиним джерелом знання «там, де не можна застосувати жодних доказів» [16, с.132].

Августин вважав, що знання не мають бути остаточною метою навчання, вони повинні служити моральному вдосконаленню людини. Вивчаючи Святе Письмо, слід засвоювати перш за все зміст прочитаного, щоб біблійні настанови освітлювали людську душу і зміцнювали віру. Він надавав неабиякого значення викладанню риторики, набуттю навичок ведення дискусії, але вважав в цій справі більш корисним читання (переважно Біблії), ніж засвоєння формальних риторичних правил і

фігур. Загалом, як відзначає у своїй монографії В. Скотний, «середньовічної схоластики, заснованої на приматі віри над розумом» [13, с.186].

В Україні продовжувачем середньовічної традиції у ставленні до пізнання загалом, освіти і навчання зокрема став Григорій Сковорода. В його творчості знаходимо певне акцентування на ірраціональних моментах пізнавального процесу. Августиніанські мотиви виявляються у тому, що український мислитель основними чинниками істинного пізнання вважає внутрішні (серце, душа), радить пізнавати себе (інтроспекція), вважає джерелом істини Бога і надає великого значення вірі, вивченню і сердечному осягненню Біблії. Віра, на думку Г.Сковорода, це «закрытое всем советом блаженство, будто издали в зрительную просматривает трубку», вона потрібна для того, щоб людина могла зрозуміти ціну настанов Божих, змогла би Його «вдруг принять и любить» [11, с.152].

Головними рекомендаціями Г.Сковорода щодо вибору гідного життєвого шляху і досягнення особистого щастя є самопізнання і богопізнання, які по суті ідентичні. Адже людина, що керується принципом «пізнай себе», приходить до Бога. Розвиваючи ці ідеї, мислитель вперше в українській освіті наголосив на тому, що основою правильного, відповідного природі («великій вчительці») шляху розвитку особистості, який веде до щасливого життя, повинні бути схильності, здібності та обдарування людини.

Щастя у житті, за Сковородою, щільно пов'язане із спорідненою діяльністю («сродною працею»). Якщо людина займається такою працею, спосіб її життя набуває більшої гармонійності. Вона усвідомлює свою значущість, внутрішньо впевнена в тому, що виповнює Божий намір щодо неї, сміливо дивиться у майбутнє. Вона відчуває свою єдність з іншими і прагне зробити якомога більше добра для інших людей і світу загалом.

Люди, що пізнали себе, тобто свої природні здібності, даровані кожній людині Богом, здатні розбудувати щасливе життя цілого суспільства. В цьому суспільстві головною метою освіти має бути розвиток і зміцнення творчих духовних сил людини. Освіта повинна бути, як вважав Г.Сковорода, доступною для всіх, а її методи сприяти самопізнанню та моральному вдосконаленню.

Через людей, діяльність яких є «Гродною», а отже щасливих, суспільне життя очищується від усіх тих вад, про які писав філософ у багатьох своїх творах, зокрема у Пісні 10-й «Саду божественних пісень», що починається рядком «Всякому городу нрав и права...» Життя міста, про яке тут йдеться, постає як скупчення лихих дій, нечистих потягів і страждань, міста, в якому

«всякому голову мучит свій дур». Серед персонажів цієї пісні є і представник освітньої галузі, який перебуває не в кращому стані («с диспут студенту трещит голова»). Особистість, незгідна зі звичаями такого аморального міста, перебуває у постійному неспокої, боячись втратити моральні чесноти (чисту совість) та й сам розум. «А мне одна только в свете дума, как бы умерти мне не без ума» [12, с.67], — писав Г.Сковорода. Навпаки в ідеальному (моральному) місті, образ якого є традиційним для європейської соціально-етичної думки, починаючи від Арістотеля, навчання і виховання, будь-яка діяльність людини, побудована на засадах сродності, веде до гармонії особистого і громадського, отже до щастя.

Вчення про щастя людини і людства загалом є одним з найбільш значущих і актуальних сьогодні серед усіх інших у творчості Г.Сковороди, адже наш світ демонструє такі масштаби лиха, аморалізму і нещастя, яких ще не було ніколи. Щастя філософ пов'язує із внутрішнім самовідчуттям людини, якщо її душа (невидима натура) набуває гармонії, якщо в серці людини перебуває Бог. Мислитель зазначає: «Не там щастіє, а для сердца твоего едино есть на потребу, и тамо Бог и щастіє, не далече оно. Близ есть. В сердце и в душе твой» [11, с.145].

Конкретизуючи принципи освіти, без яких неможливо досягти суспільної гармонії і щастя, Г.Сковорода обґрунтовує необхідність поєднання у навчанні і вихованні віри і розуму, науки та етики, теорії і безпосереднього життєвого досвіду. При цьому він наголошує на важливості позарозумних, ірраціональних моментів освітнього процесу, вважає, що навчаючи, слід, головним чином, спиратися на індивідуальні особливості тих, хто навчається. Сковорода був тієї думки, що природні обдарування найкраще розвиваються тоді, коли людина виявляє творчість, ініціативу, самостійність у навчанні, коли вона охоплена бажанням знати і бути кращою. Мислитель говорив про ланцюг між знаннями і потребою в них, який має бути створено у процесі навчання: чим ґрунтовнішою є освіта, тим сильнішим є прагнення (воля) до більш глибокої і досконалої освіченості і самовиховання.

У навчанні і формуванні життєвих настанов за Сковородою велика роль належить книзі, особливо Біблії, яку він в своїй онтології «трьох світів» тлумачить як «третій світ». Світ Біблії, розмаїтий і символічний, постає єдиною ланкою між двома іншими світами — великим (макрокосмом) і малим (людиною). Біблійний світ щільно пов'язаний з пізнанням і навчанням у християнській культурі, оскільки саме він є найбільшою скарбницею кодів цієї культури. Біблія

для самого Сковороди стала джерелом визначення життєвого шляху і проводирем у його власних житті і творчості. Саме через цю Книгу книг він більшою мірою здійснював самоосвіту і пізнавав Бога. Український філософ радив іншим людям також черпати мудрість з Біблії. Проте він застерігав від спрощеного розуміння біблійних настанов і застосування їх у житті. Пояснював це тим, що буквальне тлумачення деяких місць Біблії, її «видимої натури» може постати як диявольська спокуса, що веде до пекла. Лише заглиблення в її «невидиму натуру» приводить нас до Божого граду. Роль наставника, викладача, провідника до цієї внутрішньої духовної сутності Біблії постає з такої позиції дуже вагомою.

Продовжив і розвинув ідеї Г.Сковороди в ділянці філософії освіти видатний вчений, фундатор української університетської освіти Памфіл Юркевич, 180-річчя з дня народження якого у 2007 році гідно відзначила українська науково-освітня громадськість. Його провідна роль у становленні академічної освіти для цілої Росії визнавалася видатними російськими філософами (О.Лосевим, В.Соловйовим, Г.Шпетом та ін.). «На початку 60 років, — писав О.Введенський, — при відновленні філософії в університетах, духовні академії для Московського університету надали такого викладача (Юркевича), який вже одразу, без будь-якої подальшої підготовки, міг зайняти університетську кафедру» [2, с.33]. Значної ваги український вчений надавав раціональним чинникам освіти на основі глибокого осмислення досягнень природничих наук, однак пріоритетом він вважав Ідею (тобто Бога) як від початку дану і спрямовуючу всі людські дії надприродну (надраціональну) сутність. Тому його погляди щодо науки і освіти в кінцевому рахунку більше базуються на наданні ірраціональним, або надраціональним чинникам головної цінності у пізнанні. Водночас він вважав, що різноманітні теорії про мислення як суб'єктивний або психічний процес є неадекватними дійсному стану справ, ірраціональні фактори пізнання не слід тлумачити як людські емоції, стани тощо. Такі уявлення можуть, на думку мислителя, виникати у школах, тобто є незрілими і неадекватними істині. «Ми можемо пізнавати цей світ, — зазначав П.Юркевич, — що протистоїть нашій свідомості як система явищ, не залежна від нашого духу, створена й складена не нами... Діяльність пізнаючого духу була б ілюзією, або, щонайменше, містила б у собі незбагненне протиріччя, якби ідея, ідеальні зв'язки, ідеальний лад не входили до системи світу як передумови його життя та розвитку» [18, с.13].

Мислитель відкидає примітивний редукціонізм і раціоналізм механістичного світогляду, вважає,

«якщо ми припускаємо відмінність явищ нормальних і ненормальних, якщо ми помічаємо у природі загальну закономірність явищ і пізнаємо відхилення від цієї закономірності в окремих випадках, то всі ці вислови, як і той об'єктивний зміст, що його ми пізнаємо в них, передбачають підлегле значення механізму в пізнаваній нами дійсності...» [18, с.15]. Тобто за всіма явищами, досліджуваними природничими науками, перебуває першопочаток (Ідея — Бог), що обумовлює ці явища, і тому не слід надавати емпіричним поясненням і узагальненням статусу остаточних і незаперечних істин, здобутих лише завдяки людському розуму.

П. Юркевич в певному сенсі продовжує розвивати напрямок філософії освіти, пов'язаний з осмисленням ірраціональних чинників у пізнанні, властивий творчості Г.Сковороди. Зокрема, йдеться про кордоцентричну позицію, яку втілено у творі «Серце та його значення у духовному житті людини відповідно з ученням слова Божого». «Серце, — зазначає мислитель, — є містилищем всіх пізнавальних дій душі» [19, с. 74]. Із самої назви цього твору випливає, що пізнання через серце стосується віросповідних аспектів, формування християнського світогляду, вивчення Біблії. Це неоднозначно вказує на гносеологічний ірраціоналізм Юркевича, який він поширював і на сферу освіти та виховання. «Біблійні погляди, — пише український філософ, — не настільки байдужі для інтересів нашого знання, щоб ми могли при вивченні душі лишати їх поза увагою» [19, с. 81]. Отже мислитель у часи панування механіцизму та матеріалізму, зокрема у психології, намагався привернути увагу тогочасних вчених до багатства ідей Біблії щодо душевного життя людини. Він виступав проти орієнтації навчання і виховання лише на розум. «Мислення не вичерпує всієї повноти людського життя» [19, с. 84], — вважає П. Юркевич. Натомість він вказує на вчення Біблії, «згідно з яким підгрунття, життєвість і глибина нашого мислення й свідомості полягає в тій душевній істоті, якої явлення ми знаємо безпосереднім внутрішнім досвідом лише в наших сердечних потягах, тобто в тих потягах, до яких таке чутливе й таке сприйнятливим наше серце» [19, с. 90]. Осяяне божественною благодаттю серце є джерелом творчості, натхнення, ефективного виховання, справжньої просвіти, набуття мудрості, найбільших інтелектуальних здобутків людини. «...Найкращі філософи й великі поети, — писав Юркевич, — усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження тих глибоких ідей, які вони передали людству в своїх творах, а свідомість, діяльність якої поєднана з функціонуванням органів чуттів і головного моз-

ку, лише давала цим ідеям ясноту і визначеність, притаманні мисленню» [19, с.90].

На думку філософа, освіта, що ґрунтується на перевазі формальних аспектів пізнання, розумових чинників є елітарною, надається лише окремим особистостям, натомість християнська освіченість, що ґрунтується більшою мірою на зверненні до серця, кожній людині доступна. Водночас і найбільш складне знання, що здобувається філософією, коли вона торкається живої дійсності, неодмінно потребує сприйняття серцем, оскільки «зустрічається з вірою, яка в історії науки є дієчем сильнішим, енергійнішим і суттєвішим, ніж це уявляє собі виключна емпірія» [18, с.72].

Зазначимо, що міркування П. Юркевича з приводу основних чинників пізнання, співвідношення розуму і віри, значення серця у людському житті, освіти і вихованні молоді є на часі у зв'язку з відродженням богословської традиції в Україні. Так, нинішній ректор Українського Католицького Університету, що постав нещодавно у Львові, мету богословської освіти вбачає в тому, щоб моральний занепад, характерний для сучасного етапу розвитку нашої країни, змінився „піднесенням, і щоб надія зростала, долаючи кордони людських сердець, суспільних верств, конфесій і тим прислуговувалась до зросту громадянського суспільства в Україні, розбудованого на принципах християнської моралі” [5, с. 4]. Ряд українських філософів, зокрема В.Андрущенко, В.Лутай, М.Михальченко, В.Скотний та ін., досліджуючи ірраціональні аспекти освітнього процесу, також надають особливого значення вихованню молоді на засадах християнських моральних цінностей [1; 6; 7; 13].

Слід відзначити, що в сучасному європейському освітньому просторі спостерігається відчутна тенденція до критики класичної раціоналістичної парадигма і переходу до нових зразків освіти, в яких суттєву роль відіграє опора на ірраціональні або позараціональні аспекти людського життя, пов'язані з вірою, волею, емоціями, — тим, що Г.Сковорода і П.Юркевич окреслювали як серце. Так, видатний представник неотомізму, французький католицький мислитель Ж.Марітен відзначав, що класична система навчання і виховання, базована на раціональності, є вкрай неефективною, адже вона призводить до падіння моральних норм, стану недоцільності і порожнечі. Він вважав, що виховання і освіта не можуть ґрунтуватися на суто науковому уявленні про людину, оскільки найбільш вичерпне знання про людину дає лише релігія. Школа ж надто раціоналізована. Вона в більшості має справу із розумом, виробленням різних навичок, умовних рефлексів. Проте мислитель відкидав також ірраціоналізм у вихованні і

освіті, не вважаючи його альтернативою раціоналістичності. Найвищою сферою в людині, на думку Ж.Марітена, є «досвідоме», тобто очищений від ірраціонального духовний світ [9, с. 295-597].

В сучасній філософії освіти на Заході стали досить поширеними концепції постмодерністів. Загальним для них є положення про те, що сучасна епоха пізнання і освоєння людиною світу, осередком якої була декартівська раціональність, завершилася. Розпочалася епоха постмодернізму, якій притаманні власні норми ставлення до реальності в усіх її проявах. Для постмодерністів такі вимоги стосовно знання, як відповідність реальності, об'єктивність, універсалізм, безпристрасність тощо є абсолютно неприпустимими. Вони вважають, що старий підхід (класична модель) в освіті був занадто теоретичним, дедуктивним, послідовним, орієнтованим на час і місце, на процес і на довгу перспективу, стандартизованим [3, с. 188].

Освіта в стилі постмодерну концентрується на відчутному і емпіричному, на апеляції до емоцій, на створенні контексту навчання, який залучає не стільки розум, скільки фактори душевні, психологічні (ірраціональні). Замість того, щоб навчати за допомогою мовних засобів — за допомогою книг і розумових вправ, таких як читання і письмо, — нові навчальні програми спираються на образи — екрани комп'ютерів і телевізорів — і на створення складних, але захоплюючих переживань, таких як інтерактивні ігри чи екскурсії. Замість того, щоб самостійно засвоювати матеріал і виконувати домашні завдання, учні і студенти працюють в групах, конкурують один з одним заради спільної оцінки [3, с.187-189].

На протигагу пануючому ще у ХІХ ст. прагненню будувати свої системи, в тому числі і у ділянці освіти, спираючись на моністичний та раціоналістичний підходи, більшість філософів кінця ХХ і ХХІ ст. надають перевагу плюралізму, звертають значну увагу на ірраціональні фактори. Проте плюралізм сам по собі призводить до все більшої анархії різних світоглядних вчень, а тому не може забезпечити їх гармонізацію, злагоду у вирішенні глобальних проблем сучасного людства. Аналізуючи стан сучасної освіти загалом, І.Пригожин відзначав, що в ньому панує фрагментарність, немає того синтетичного підходу, який зв'язує різні науки [15, с. 24].

Через це в наш час все більшу увагу філософів, науковців, педагогів привертає розробка такої парадигми, яка синтезувала би у собі позитивні ідеї моністичного та плюралістичного, раціоналістичного та ірраціоналістичного компонентів пізнання. Головне завдання цієї парадигми вбачається у компонуванні, об'єднанні всіх основних елементів

нашого мислення, яке водночас дозволяє «унікнути двох крайніх позицій, однаково ворожих ідеї миру і співробітництва, — уніформізму, підкорення всіх культур стереотипу і шаблону, і релятивізму, розпорошення, розпаду культури на велику кількість острівців, що веде до втрати єдності і цілісності» [14, с.64]. Іншими словами, така парадигма могла би розв'язувати суперечності між протилежними моністичним і плюралістичними підходами, між раціоналістичними зразками освіти і такими, що ґрунтуються більшою мірою на ірраціональних і позараціональних чинниках, і забезпечувала найбільш оптимальну їх взаємодію.

Значний внесок у розробку і конкретизацію щодо освітньої галузі такої парадигми зробила посткласична наука, зокрема синергетика [16]. Згідно теорії синергетики в усіх складних відкритих системах існують два вихідні начала: те, що утворює впорядковані структури із хаосу, і те, що руйнує ці структури. Виходячи з цього, досягнення будь-якого кращого порядку, гармонії повинно розглядатись як певна міра взаємодії цих протилежних начал. Суттєвою відмінністю такої парадигми порівняно із моделями минулих епох є те, що в останніх таке досягнення зазвичай пов'язувалося із перемогою своєї «позитивної» субстанціальної основи над протилежною, негативною (наприклад, добра над злом, розуму над вірою, волі над розумом чи навпаки). В новій парадигмі наближення до істинного буття, бажаного стану здійснюється лише шляхом „коливальної” (тобто постійного руху в одну і другу сторону) взаємодії між різними, в чомусь протилежними формами своєї діяльності. Синергетика відкрила, що на етапі розпаду структури будь-якої системи, у найбільшому хаосі з'являються спочатку на мікрорівні нові центри організації, деякі з яких є осередками нового порядку і зрештою перетворюються на макроорганізовані системи. Виникає, за висловлюванням, І. Пригожина, «порядок з хаосу» [15, с. 63]. Грандіозним здобутком синергетики було відкриття того факту, що самоорганізація є атрибутом не лише живої природи, але й буття як такого. Вочевидь, такий підхід органічно включає у свою структуру раціональні та ірраціональні аспекти людського пізнання, адже саме поняття хаосу є констатацією і визнанням вагомості ірраціональних факторів у житті і діяльності людини. Це поняття починає відігравати важливу методологічну роль. Хаотичне начало постає необхідним для подальшого розвитку, причому цей розвиток може відбуватися в різних, в тому числі і протилежних напрямках. У зв'язку з цим основоположними принципами посткласичної методології науки і освіти є принципи плюралізму і діалогу. Принцип плюралізму відображає можливість

розвитку освіти у різноманітних напрямках. Принцип діалогу обумовлює комунікацію між носіями різних точок зору, представниками раціоналізму та ірраціоналізму в освіті, між різними культурними моделями, між минулим і майбутнім [15, с. 64].

Позитивні перспективи відкриваються завдяки такій методології у напрямі розробки нової парадигми освіти в Україні. З'являється можливість погодження різних, в тому числі суперечних вчень і підходів. Розкриття закономірностей діалогової взаємодії загального розуміння виховного ідеалу і його різних форм конкретизації, діалогу між релігійною і світською системами освіти [6; 7] є важливими завданнями розвитку освітнього процесу в Україні. Така філософська методологія дає можливість розглядати всю сукупність знань про реальний світ як плюралістичну цілісність, тут долається розрив між знанням про природу і про людину, між раціональними та ірраціональними чинниками пізнання, відбувається справжня екологізація освіти на основі зацікавлення, співчуття, порозуміння [10, с. 210].

Становлення нової парадигми вітчизняної освіти відбувається в процесі конкуренції різних моделей, експериментування і еkleктичного поєднання різноманітних елементів в межах одних програм. Відчутними є постмодерні віяння в освітньому процесі. Основні тенденції і моделі освіти можна спостерігати в сучасній практиці викладання і виховання в українських освітніх закладах. Одна з тенденцій в освітній сфері України передбачає визнання індивідуальності, самотності, самоцінності кожної людини, її розвитку не стільки як колективного суб'єкта, а перш за все як індивіда, наділеного неповторним досвідом. Згадаємо, що даний підхід, що значною мірою спирається на ірраціональні моменти людського існування, був властивий ще Августину Блаженному. До речі, такі настанови в освіті і вихованні відповідають менталітету українського народу, якому властиві здавна сформовані риси волелюбності, прагнення до незалежності, інтровертивності тощо. Тому у діяльності педагогів і вихователів необхідно враховувати такі основні принципи особистісно орієнтованого навчання: 1) індивідуалізація навчання; 2) принцип максимального наближення навчального матеріалу до реалій життя; 3) принцип повторення навчального матеріалу (дозволяє повертатися до раніше вивченого і розглядати його з різних сторін на більш складному рівні); 4) принцип постійної самооцінки учнями чи студентами власної навчальної діяльності; 5) принцип реалізації цілісного навчально-виховного процесу, який передбачає органічне поєднання навчальної і позашкільної або позааудиторної роботи.

В практиці навчання і виховання в Україні

застосовуються різні моделі особистісно орієнтованої педагогіки: соціально-педагогічна модель (суспільство формує соціальне замовлення в освіті); предметно-дидактична модель (традиційно пов'язана з організацією наукових знань з урахуванням їх предметного змісту); психологічна модель (передбачає визначення розбіжностей у пізнавальних здібностях учнів і студентів, врахування складності і неповторності психологічних характеристик кожної людини) [4, с.50-55].

Новим є гуманно-особистісний підхід до учнів і студентів, який також значною мірою орієнтується на ірраціональні аспекти життя людини. Він полягає у гуманізації і демократизації педагогічних відносин, відмові від прямого примусу. Метою такого навчання є становлення, розвиток і виховання благородної людини шляхом розкриття її особистісних якостей.

Ці тенденції, що існують поруч, можна розглядати як процес формування нової парадигми освіти в Україні, в якій є елементи синергетичного підходу в освітній галузі і яка базується на гармонійному поєднанні як раціональних, так і ірраціональних (також надраціональних, базованих на релігійній вірі) аспектів пізнання і діяльності.

ВИСНОВКИ:

1. Найбільш визначним, структуротвірним фактором організації системи освіти в європейських країнах минулих часів, в тому числі в Україні, яка зазнавала суттєвих західноєвропейських впливів, були християнські підходи, на підставі яких наголос в освітньому процесі ставили на його позараціональних складових.

2. В українській філософській думці (Г. Сковорода, П. Юркевич та ін.) спостерігається опора на християнські (біблійні) засади світосприйняття. Кордоцентризм цієї філософії пов'язаний з акцентом на позарозумних факторах в освіті і навчанні (любові до Бога і вірі, волі, інтуїції,). Водночас і розум в цій парадигмі посідає важливе місце, є інструментом пізнання і правильної життєвої орієнтації. Українські мислителі намагаються уникнути абсолютизації раціоналізму, що панував тоді в європейському освітньому дискурсі, прагнуть до втілення гармонійного ідеалу в практиці навчання і викладання.

3. Для сучасного українського освітнього дискурсу характерний вплив постмодерних європейських тенденцій, синкретичне поєднання різноманітних підходів (синергетичного, системного, гуманно-особистісного тощо). Разом з тим спостерігається тенденція до органічного взаємозв'язку раціональних, ірраціональних та позараціональних чинників в освітній практиці.

Література:

1. Андрущенко В.П. Освіта в діалозі цивілізацій: зростання комунікативної функції // Діалог цивілізацій. Нові принципи організації світу. Матер. Всесвітн. конф. 24 травня 2002 р. — К., 2002.
2. Введенский А. Судьбы философии в России / А. Введенский // Введенский А., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. — Свердловск, 1991.
3. Вейс Дж. Э. младший. Времена постмодерна / Дж.Э.Вейс младший; [пер. с англ. Е.Терехин]. — М.: Лютеранское Культурное Наследие, 2002. — 240 с.
4. Кононенко П. Українознавство — до справжніх масштабів // Освіта, 1995, 11 січня. Львівська Богословська Академія. Інформаційний вісник. — Львів, 2001.
5. Лутай В.С. Філософія сучасної освіти. Навч. посібник / В. С. Лутай. — К., 1996.
6. Лутай В.С. Християнський виховний ідеал в світлі сучасної науки / В. С. Лутай. — Острог, 2000.
7. Лутай В.С. Основной вопрос современной философии / В. С. Лутай. Синергетический подход. — К., 2004.
8. Маритен Ж. // История философии. Энциклопедия. — Минск, 2002.
9. Семенюк Е. Сталий розвиток: Необхідність екологізації освіти й вихованні / Е. Семенюк // Філософські пошуки. Вип. XIX. — Львів-Одеса, 2005.
10. Сковорода Г. С. Начальная дверь ко христианскому добронравью / Г.С. Сковорода // Повн. збір. тв. у 2-х тт. Т.1. — К., 1973. — С.144-153.
11. Сковорода Г.С. Сад божественных песней / Г.С. Сковорода // Повн. збір.тв. у 2-х тт. — Т.1. — К., 1973. — С.67.
12. Скотний В. Рациональне та ірраціональне в науці і освіті / В. Скотний — Київ- Дрогобич, 2003.
13. Синергетическая парадигма. — М., 2001.
14. Стингерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И.Стингерс, И.Пригожин. — М., 1998. — С. 64.
15. Творения Блаженного Августина. — Ч.1. — Киев, 1901.
16. Эко У. Имя розы / У.Эко; [пер. с итал. Е. Костюкович]. — СПб.: Symposium, 2006. — 640 с.
17. Юркевич П. Ідея / П.Юркевич // Вибране. — К., 1993. — С.13.
18. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого / П. Юркевич // Вибране. — К., 1993. — С.74.
19. Cofnas A. Pedagogica wyprzedzająca // Filozofia i pedagogica twórczości — główne problemy, zasadnicze rozstrzygnięcia / Redakcja Jan Łaszczyk — Wydawnictwo Universitas Rediviva. — 2011. — S.224-226.

Lobik L., Povtoreva S. Irrational and Non-rational Factors of the Formation of the Educational Process in Ukraine: Traditions and Innovations — Article.

Summary. The authors deduct, that not only rational but irrational aspects of the education process in their relations and contradictions at the different stages of the Ukrainian society development was the structural factors of education system in Ukraine. In the article examine the influence of methodological base of European education philosophy on the formation Ukrainian education system.

Keywords: irrational, paradigm, non-rational, rational, educational process, synergetics, education system

Лобик Л., Повторева С. Иррациональные и внерациональные факторы становления образовательного процесса в Украине: традиции и новации — Статья.

Аннотация. Авторы доказывают, что не только рациональный, но также иррациональный и внерациональный аспекты образовательного процесса в их взаимодействии и противостоянии на разных этапах развития украинского общества были и есть структурообразующими факторами системы образования в Украине. Отмечается влияние методологических основ европейской философии образования на формирование украинского образовательного пространства.

Ключевые слова: иррациональное, парадигма, внерациональное, рациональное, образовательный процесс, синергетика, система образования.

Московая Е.А.,

аспирант кафедры культурологии философского факультета
Одесского национального университета имени И.И.Мечникова

ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКИХ МЕТАФОРОЛОГИЧЕСКИХ РЕФЛЕКСИЙ

Аннотация. В статье рассмотрены тенденции в изучении метафоры, присущие современной украинской традиции. Показано, что исследование метафор осуществляется с нескольких точек зрения: *a)* в контексте развития представлений о массовой коммуникации, *b)* в качестве средства передачи когнитивной информации. Рассмотрены особенности анализа политических метафор в контексте украинских метафорологических рефлексий. Делается вывод о кросс-дисциплинарном характере современной украинской метафорологии.

Ключевые слова: метафора, когнитивная метафора, политическая метафора, метафорология, лингвокультурология.

На сегодняшний день с уверенностью можно маркировать постсоветское пространство как такое, в котором существует укорененная среда изучения метафоры. Со стороны постсоветской России — это Уральская школа политической метафорологии, периодические издания типа «Вопросы когнитивной лингвистики», монографии авторства А.П. Чудинова и Э.В. Будаева, ставшие своего рода антологиями советских и постсоветских рефлексий на тему природы метафоры и политической метафоры в частности.

На этом фоне возникает потребность охарактеризовать тенденции в изучении метафоры, присущие современной украинской традиции. Цель данной работы и состоит в том, чтобы проанализировать особенности подходов к изучению феномена метафоры, характерные для украинских исследователей.

В связи с этим целесообразно выделить ряд наиболее фундаментальных текстов, «свежих» диссертационных исследований, посвященных обозначенной теме.

Среди отмеченных работ в первую очередь на себя обращает внимание диссертация «Метафора в украинском политическом дискурсе (по материалам современной периодики)» (2005), авторства Кристины Петровны Дацишин (Х.П.Дацишин).

Исследование метафоры осуществляется в контексте развития представлений о *массовой коммуникации* (МК) и ее особенностях. Массовая коммуникация, утверждает автор, выступает в роли основы современного информационного общества, а ее системы формируются под влиянием

развития этого общества, таким образом, имеет место взаимовлияние. Системы массовых коммуникаций формируют политические, правовые, а также этические нормы.

МК располагает значительным комплексом вербальных средств, важнейшую роль среди которых играют слова и выражения, несущие в себе, во-первых, возможность качественного информирования реципиентов, а, во-вторых, обладающих потенциалом особого воздействия на массовое сознание. Исследование этого потенциала позволяет анализировать в определенной мере запрограммированную реакцию тех, для кого направлено информационное сообщение. В этом смысле *метафора*, по мнению К.П. Дацишин, занимает важное место, так как определяется автором как «стилистическая фигура, которая базируется на разрушении существующих логических связей и формировании новых» [1, с.1]. Определение, как легко увидеть — достаточно традиционное.

В исследовании утверждается, что в современном украинском языкознании метафора рассматривается все еще исключительно как художественное средство и ее особенности анализируются, в первую очередь, на примере художественной литературы (приведены ссылки на работы О. Ещенко, Т. Матвеевой и др.). Помимо этого в украинской метафорологии присутствуют тексты, посвященные рассмотрению роли метафоры в создании особой языковой картины мира (Н.Лобур и др.). Если говорить о более новых работах, посвященных анализу метафоры, то стоит упомянуть исследование Н.И.Чекан [8].

Важно обратить внимание на дату публикации отмечаемого исследования — 2005 год, период, когда Украина только начала оценивать возможности *политической метафоры* для анализа переживаемой Оранжевой революции. Именно это масштабное политическое событие начала века и стало отправной точкой формирования современной *украинской* политической реальности и украинской политологии в частности.

События Оранжевой революции во многом дали толчок к пониманию того, насколько силен комплекс вербальных средств массовой коммуникации. В этот период, видится, закладывается фундамент новой украинской *метафорики* и *метафорологии*.

К.П. Дацишин ставит своєю метою проаналізувати специфіку функціонування метафори в сучасному політичному дискурсі мас-медіа (підкреслюємо, станом на 2005 рік). Основний акцент робиться на *комунікативному* і *когнітивному* аспектах [1].

Автор зосереджує увагу на аналізі ряду тем, тісно взаємопов'язаних з вивченням місця метафори в формуючому політичному дискурсі України. Метафора представляється уже не тільки одним із засобів, проявляючихся в друкованих ЗМІ, але і як спосіб *категоризації понять*. І тут уже чітко прослідковується вплив теорії Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Метафори і різні «слідки» їх впливів визначаються в ролі важливого інструментального сегмента в структурі політичного дискурсу, формуючого нові стереотипи сприйняття. В якості визначеного результату проведеного дослідження представляється словник-довідник, що включає 1600 метафор, виявлених в сучасному (2005 р.) українському політичному дискурсі [1].

Однак аналіз виявленого корпусу метафор проводиться К.П. Дацишин все ще в дуже традиційному ключі, автор зауважує, що метафора в політичному дискурсі мас-медіа — це будь-яке висловлювання, на етапі створення якого були з'єднані думки про двох різних об'єктах [1].

В даному визначенні чітко відслідковується посилання на добре відомого метафоролога Айвора Річардса і його роботу «Філософія риторики» [5]. Однак в дослідженнях Річардса погляди на метафору представляються значно глибшими, в них аналізується «механіка» виникнення метафорических конструкцій в результаті «усиль розуму» і «роботи думки». На жаль, українською дослідницею здійснюється суттєве спрощення такого розуміння метафор.

Розглядаючи політичну метафору, К.П. Дацишин приривається до думки про те, що не варто обмежувати *общественно-політичну* і *публіцистичну метафору*, оскільки сфери їх впливу взаємопов'язані. Політична метафора друкованих мас-медіа маркується автором як підвид публіцистическої метафори. Однак правомірно чи подібне отождествлення? Вероятно, відповідь на поставлений запитання повинні дати додаткові спеціальні дослідження [1].

Іншим автором, звернувши свою увагу на *політичну метафору* — Чадюк Олеся Ніколаєвна. Інтересно зауважити, що дисертація «Метафора в сфері сучасної політичної комунікації» також стосується 2005 року, т.о. можна констатувати визначений вибух

інтересу до цієї теми в умовах наростаючої політизації суспільства.

В межах розглянутого дослідження політична комунікація визначається одним із найбільш актуальних тематических напрямків в сучасній українській лінгвістиці. *Політична комунікація* розуміється автором як якийсь «процес обміну інформацією, в ході якого відбувається передача повідомлень всередині самої політичної сфери, а також від суб'єктів політичної діяльності до адресатів в суспільстві» [7, с.1].

Знову ж, визначення самої комунікації збережено в дуже традиційному ключі і воно ніяк не враховує сучасні погляди на комунікацію, розвиваємі, наприклад, Н.Луманом. При цьому О.Н. Чадюк зауважує зростаючий інтерес до теми політичної комунікації. На думку автора, цей інтерес формується під впливом ряду *лінгвістических* і *екстралінгвістических* факторів.

Лінгвістическі фактори (фактори внутрішні) вказують на безпосереднє мовне розвиток і зміну мовної системи, семантических структур, стилістическої належності слів. *Екстралінгвістическі фактори* — це зовнішні фактори розвитку мови, його так звані *соціальна природа*. Автор вважає необхідним акцентувати увагу на екстралінгвістических факторах в тому, що, на його думку, Україна станом на 2005 рік переходить в принципово нову політичну ситуацію, що повинно відобразитися і в особливостях політичної комунікації.

Звернувшись до теми політичної комунікації, дослідниця характеризує її як «вигадане соціально-інформаційне поле політики» [7, с.5]. Як видно, саме це визначення в достатній мірі є метафорическим.

Політична комунікація в ключі даного дисертаційного дослідження нерозривно пов'язана з метафорою і метафоризацією, звідси важливо прослідкувати, як саме автор здійснює основні визначення.

Даючи визначення *метафоризації* і метафори, О.Н. Чадюк утверджує, що сучасна лінгвістика приривається до представлення про те, що метафоризація універсальна по своїй природі. *Метафоризація* — це «семантическа модель формування у лексемі переносного значення, що призводить до виникнення метафорического лексико-семантического варіанта, т.е. метафори» [7, с.5].

Сама по собі *метафора* розглядається як засіб передачі когнітивної інформації, оцінки її пізнавальної функції, моделюючої

роли (имеется в виду, что метафора формирует не только представление об объекте, но и обуславливает способ мышления о нем).

Политическая метафора определяется как такая, которая предстает «языковым способом влияния с целью формирования у реципиента (чаще общества в целом) позитивного или негативного мнения о том или ином политическом явлении (политике в целом, партии и ее программе и т.д.)» [7, с.5]. Фактически, имеет место повторение той же мысли, которая широко комментируется в работах К.П. Дацишин.

Автор обращается к теме «живых» и конвенциональных метафор, что дает четкое представление о взаимосвязи ее исследования как с теорией Дж. Лакоффа и М. Джонсона, так и с Уральской школой политической метафорологии. О.Н. Чадюк, давая отсылку к «живым» и «стертым» метафорам, утверждает, что политическая метафорология должна в равной степени включать в себя и те, и другие метафоры. Отмечается, что, говоря о политическом тексте, необходимо помнить о преобладании в нем именно «стертых» метафор, таких, как «игра в выборы», «фронт политической борьбы» и проч., а также иметь в виду возможность актуализации конвенциональных метафор в тех или иных когнитивных моделях [7].

Вызывает интерес размышление автора о роли метафор в функционировании СМИ. Метафоры в данной исследовательской плоскости предстают как некое специфическое явление, напрямую относящееся к общественно-политической жизни и формирующее политический дискурс. Следуя за Т.А. ван Дейком, О.Н. Чадюк определяет дискурс как сложное когнитивно-коммуникативное событие, которое происходит между автором и реципиентом в определенном временном и пространственном контексте здесь и сейчас [7]. Фактически, в подобных рассуждениях актуализируется тема *хромотопа*.

Отдельно следует упомянуть тему, посвященную взаимосвязи *лингвокультурологии* и метафор.

Особенности такого направления, как *лингвокультурология* требуют детального прояснения, в связи с этим интересными видятся работы белорусской исследовательницы В.А. Масловой.

В своей книге «Лингвокультурология» (2001) автор утверждает, что язык должен восприниматься как *многомерное* явление. В нем сосредоточены система и антисистема, деятельность и ее продукт, дух и материя, стихия и саморегулирующееся явление [4, гл.1].

Если принять за основу утверждение о том, что современная лингвистика развивается в антропоцентрической плоскости, то в ней преобладают

два направления — *когнитивная лингвистика* и *лингвокультурология*. Понятно, что тезис об антропоцентризме лингвокультурологии требует специальных прояснений.

Лингвокультурология рассматривает язык как культурный феномен. Исследовательница дает следующее определение: «лингвокультурология имеет своим предметом и язык и культуру, находящиеся в диалоге, взаимодействии» [4, гл.1].

Отмечается, что лингвокультурология — это «не временный союз лингвистики и культурологии, а междисциплинарная отрасль науки, самостоятельная по своим целям, задачам, методам и объекту исследования» [4, гл.2]. Несмотря на то, что это направление достаточно «молодо» (90-е гг. ХХв.), на сегодняшний день оно успело сформировать ряд сложных интересных целей и задач. В рамках нашего исследования наибольший интерес вызывают следующие темы:

— реальность «культурно-языковой компетенции носителя языка, на основании которой воплощаются в текстах и распознаются носителями языка культурные смыслы» [4, с.31];

— природа концептосферы и дискурсов культуры, механизмы их репрезентации [4];

Учитывая вышесказанное, проследим, каким образом реализуется актуализация отмеченных тем в исследовании О.Н. Чадюк.

Автор сосредотачивает внимание на таком лингвокультурологическом концепте, как «МЫ — ОНИ», называя его «концептом-дихотомией» [7, с.13], формирующим особое ценностное поле, которое применимо по отношению к политической жизни с ее стремлением присвоения диаметрально противоположных, иными словами, полярных оценок происходящему.

Говоря о неотъемлемом присутствии полярных оценок в метафорических построениях политического вида, необходимо вспомнить интернет-публикацию Дж.Лакоффа «Metaphor and War. The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf» (1991), в которой подробно рассмотрена природа подобных дихотомий, анализируется возникающий простор для манипуляционных воздействий [6].

Дальнейший анализ степени разработанности темы *метафоры* и *метафорологии* в современной Украине привлекает внимание к работам Ю.В. Кравцовой [2, 3], ее «семантико-когнитивному подходу к изучению метафоры» [2, с. 71].

В основе этого подхода лежит несколько взаимосвязанных предпосылок, объединенных автором в три следующих пункта:

1. Развитие и формирование *лингвокогнитологии*, *лингвокультурологии*, *лингвоконцептологии* и *корпусной лингвистики* как отдельных отраслей современного языкознания [3];

2. Становление *семантико-когнитивного направления* в современном языкознании, с помощью которого устанавливается взаимосвязь языковых и когнитивных структур [3];

3. Актуальность лингвометафорологии и дальнейшее выявление ее роли в процессах познания, концептуализации и репрезентации окружающего мира [3].

Предлагаемый подход видится автором весьма актуальным и обуславливается «объективной необходимостью ее теоретического осмысления как ментально-вербального конструкта в свете современных направлений лингвистики» [2, с. 72].

Возникающий вопрос о сущности семантико-когнитивного подхода раскрывается автором с точки зрения того, что «на основе анализа семантики метафорических номинаций и построения метафорических моделей, реконструируемых на том или ином языковом материале, можно установить типовые модели метафорического мышления и базовые метафорические концепты, свойственные носителям определенной этнокультуры» [2, с. 73]. В связи с этим появляется возможность раскрыть «общие закономерности метафорической репрезентации и концептуализации мира, характерные для конкретного исторического периода» [2, с. 73].

Семантико-когнитивный подход разработан для «корпусного исследования метафорических контекстов, а также интегративного описания метафоры как ментального и языкового явления» [2, с. 73]. В рамках данного подхода *метафора* представляется как особый ментально-вербальный конструкт «служащий для характеристики и номинации какого-либо объекта и создаваемый на основе его аналогии или ассоциативного подобия с другим объектом, уже имеющим наименование, в процессе когнитивной метафорогенной деятельности человека» [2, с. 73].

Как видно, опять же, ничего принципиально нового в подобном определении метафоры нет. И, тем не менее, в анализируемом исследовании обнаруживаются весьма интересные *интегративные тенденции* на почве лингво-когнитивных исследований метафоры. Речь идет о своеобразной попытке интегрирования достаточно различных взглядов на природу метафоры, сформировавшихся в рамках *лингвокогнитологии, лингвокультурологии, лингвоконцептологии, корпусной лингвистики, лингвометафорологии, семантико-когнитивного направления*. Проблема только заключается в том, как именно это сложное *синтетическое* действие осуществить, не затеряв при этом весьма «тонких» наработок в изучении метафоры, которые обнаружили в результате сильной дифференциации исследовательского поля метафорологии. Одновременно становится очевид-

ным, что современная метафорология столкнулась с проблемой «сшивания» *частных знаний о метафоре*, полученных в рамках существования узких дисциплинарных лакун. Однако, как это «сшивание» осуществить?

Выводы. Исходя из всего вышесказанного, сформулируем следующие выводы.

Современная украинская метафорология имеет кросс-дисциплинарный характер.

Исследования метафоры осуществляются в рамках *лингвистики, когнитологии, лингвокультурологии, лингвокогнитологии, лингвоконцептологии, политологии, философии*. Украинская политическая метафорология сформировалась как отдельное направление сравнительно недавно (2005 г.), и имеет ряд специфических отличий.

Если сравнивать формирующуюся традицию украинской политической метафорологии и одну из ведущих российских метафорологических школ — Уральскую школу политической метафорологии, то можно зафиксировать определенные различия. В Уральской школе изучение политических метафор, способ их формирования, влияния и функционирования представляется в виде одного из направлений когнитивной теории метафоры.

В украинской политической метафорологии метафора изучается одновременно и с точки зрения филологии, и с точки зрения журналистики.

Является неоспоримым тот факт, что именно журналистика стала своеобразным катализатором интереса к политическим метафорам и их функциям в период первой общественно-политической трансформации современного украинского общества, метафора выступает как «маркер» изменений политического мышления внутри страны, как основание для построения новых моделей реальности.

Политические метафоры образуют своеобразную *сеть*, которая состоит из так называемых *ключевых* и *производных* метафор: ключевая — «политическая шахматная доска», производная — «пешки и короли», «вести игру» и т.д. [1].

В украинском политическом дискурсе метафора обретает футурологическую функцию, особенно явную в печатных СМИ.

Футурологическая функция политических метафор напрямую связана с манипуляционной.

При этом существует возможность «обратной» экспликации метафор, читатель (или реципиент), сталкиваясь с сетью предложенных политических метафор, может сделать обратный вывод на их основе [1].

Политическая метафора рассматривается украинскими авторами в качестве особого *ментально-вербального конструкта*, позволяющего моделировать концептуальные картины мира.

Политический дискурс выступает в качестве своеобразного поля, в котором сосредоточен комплекс взаимосвязей между человеком и обществом, анализ политического дискурса предполагает проработку его составляющих с акцентированием внимания на экстралингвистических факторах языка.

Украинские авторы придерживаются мнения о том, что политический дискурс генерирует политические метафоры, в свою очередь, политические метафоры моделируют политическое мышление. При этом доминирующие метафорические конструкты внутри политического дискурса (ВОЙНА, БОЛЕЗНЬ, ДОМ и т.д.) предопределяют особенности политических предпочтений.

Учитывая все представленные наработки, мы можем констатировать, что украинским метафорологам удалось в сравнительно короткий период представить достаточно специфический собственный ракурс исследования политических метафор.

Литература:

1. Дацишин Х. П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук:10.01.08/ Х. П. Дацишин. — Л., 2005. — 18с.
2. Кравцова Ю.В. Методические основания лингвометафорологии [Текст] /Ю.В.Кравцова//Система і структура східнослов'янських мов. — 2015. — Вип.9 — С. 68-76.
3. Кравцова Ю.В. Методологические основы семантико-когнитивного исследования метафоры [Текст] /Ю.В.Кравцова// Система і структура східнослов'янських мов. — 2015. — Вип.8 — С. 86-92.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / В.А. Маслова. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 208с.
5. Ричардс А.А. Философия риторики [Текст] / А.А. Ричардс // Теория метафоры. — М.,1990. — С. 44-67.
6. Скребцова Т.Г. Когнитивная лингвистика: курс лекций [Текст] / Т.Г. Скребцова. — СПб.:Филологический факультет СПбГУ, 2011. — 256 с.
7. Чадюк О. М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук:10.02.01/ О. М. Чадюк. — К., 2005. — 20с.
8. Чекан Н.І. Філософське осмислення метафори (методологічний аспект) [Текст]: дис. ...канд.філос.наук: 09.00.02/Чекан Наталя Іванівна. — О., 2015. — 189 с.

Москова К.О. Особливості українських метафорологічних рефлексій — Стаття.

Анотація. У статті розглянуто тенденції у вивченні метафори, які притаманні сучасній українській традиції. Показано, що дослідження метафор здійснюється з декількох точок зору: *a)* в контексті розвитку уявлень про масову комунікацію, *b)* як засіб передачі когнітивної інформації.

Розглянуто особливості аналізу політичних метафор в контексті українських метафорологічних рефлексій. Робиться висновок про крос-дисциплінарний характер сучасної української метафорології.

Ключові слова: метафора, когнітивна метафора, політична метафора, метафорологія, лінгвокультурологія.

Moskova K.O. The features of Ukrainian metaphorological reflections — Article.

Summary. The article examines the trends in the study of metaphors inherent in the modern Ukrainian tradition. It is shown that the study of metaphors is carried out from several points of view: *a)* in the context of developing the notion of mass communication, *b)* as a means of transferring cognitive information. Features of the analysis of political metaphors in the context of Ukrainian metaphorological reflections are considered. A conclusion is made about the cross-disciplinary nature of modern Ukrainian metaphorology.

Keywords: metaphor, cognitive metaphor, political metaphor, metaphorology, linguoculturology.

*Томашкевич В. А.,
аспірант кафедри історії філософії
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ФІЛОСОФІЯ: СУТЬ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. Метою статті є представлення екзистенційної філософії в ключі аналізу специфіки самого її предмету, що є необхідною умовою ґрунтовного знайомства з системою екзистенційної філософії загалом. Задля глибшого розуміння суті даної філософії в статті розглянуті соціальні фактори, що сприяли її формуванню як системи аналізу і дослідження людини як унікального формування, яке важко систематизувати і описати класичними раціональними філософськими традиціями. Також у статті аналізуються ментальні підстави вже суспільних перетворень, що передували переходу європейського розуму на більш свідомі рівні констатування власного життєвого процесу, що і стало предметом дослідження екзистенційної філософії.

Ключові слова: екзистенційна філософія, глобалізація, свідомлення, *озагальнення* (зовнішнє узагальнення).

Означення предмету екзистенційної філософії.

Екзистенційна філософія формується на початку ХХ століття, як протиставлення тогочасній раціональній філософській і науковій традиції. Її завданням є ґрунтовне розширення уявлень і знань про людину та її буття у світі. Це філософія існування, що в центр свого дослідження ставить особу як цінність, як головного конструктора та спостерігача власної дійсності. Метою екзистенціалізму є надання людині права на особистість, виділення її з системи культурного і суспільного утворення, розглянувши особу як особливу, одиничну і індивідуальну форму задля виявлення базових підстав її свободи. Екзистенціалістів цікавить внутрішня індивідуальна людина, що проживає своє власне буття, яка є відмежована від зовнішньої атрибутивності, а її історичність розглядається в якості формальної умови існування.

Історія європейської культури дає нам змогу простежити таку ситуацію, що здебільшого людину намагались визначити наперед і опосередковано через щось зовнішнє, через її суспільний статус, через її відношення з Богом, через соціальні зв'язки і через державу в якій вона жила. Людина в такій традиції розглядається як вже задана форма, що в своїх прагненнях може виходити не стільки з власних прагнень і можливостей,

а з можливостей часу і ситуації, в яких вона існує. Протягом тривалого періоду своєї історії людина не мислиться в самоті, вона завжди перебуває у відношенні і залежності від того що є над нею. Комуна, суспільство, держава, моральна і релігійна доктрина є визначеннями, через які людина себе мислить. Більш того сама людина, як живий суб'єкт, не завжди має цінність протягом історії, вона часто є лише засобом у досягненні загальної суспільної, культурної, національної чи політичної мети [1, с. 196].

Прагненням екзистенційної філософії є відхід від основоположного в європейській традиції визначення людини через концепт культури, що робить її похідним продуктом системи і заручником обставин. Цей напрямок тісно перекликається з соціально-політичними умовами часу в якому формується, адже це час війни і масової реорганізації європейських суспільних систем, час кардинальної переоцінки цінностей та прав людини, де спостерігається зміна принципів взаємодії особи і суспільства, актуалізується проблема класовості, відчуження і поневолення. Саме ці умови дають початок в становленні особистості як мети, на противагу масовій людині, яка є просто механічним елементом суспільного процесу [4, с. 286].

Саме в цьому особливе значення екзистенціалізму, оскільки ця традиція надала цінності самій людській індивідуальності, особа поставала тут вже не просто, як абстрактна людина, як продукт світу, а як така, що сама є наділена творчим началом, може формувати не лише власне життя, а й власну дійсність. Екзистенційна філософія розглядає людину в системі суспільного утворення, і разом з тим виокремлює її над цією системою. Звернення уваги на внутрішнє людське, особистісне, формує систему екзистенціалізму в ключі паралельного співставлення персони зі світом в якому вона діє і розвивається, вихоплюючи особу з виру суспільного процесу, в якому вона зазвичай губиться як самотійна одиниця, де втрачає власну внутрішню самоідентифікацію, переймає зовнішні поведінкові стереотипи і визначає себе через призму суспільних ситуацій і відносин.

В екзистенціалізмі зовнішні форми існування індивіда обмірковуються як умовні, і такі що змушують конструювати власну свідомість через співставлення себе з актуальним і дієздатним саме

тепер поведінковим форматом. Але таке творення себе, виявляється атрибутивним, що за своєю суттю сприяє формуванню внутрішньо-нестійкої організації свідомості, і як наслідок в подальшому це призводить до втрати сенсу існування через загальну абсурдність життя, орієнтири в якому носять здебільшого ситуативний та формальний характер. Власне кажучи, почуття абсурдності і є цим розладом між людиною і її життям, актором і декораціями [2, с. 26].

Головними представниками екзистенціалізму на заході виступали німецькі філософи Карл Ясперс, Мартін Хайдегер, Мартін Бубер, французькі філософи Габріель Марсель, Жан Поль Сартр, Моріс Мерло-Понті, Альберт Камю, Сімона де Бовуар.

Екзистенціалізм можна назвати живою філософією, яка здійснюється в процесі свідомлення, саме ось цього моменту, оскільки на відміну від філософських традицій, які тяжіють до формування систем, що лише опосередковано описують світовий процес і людину як його учасника, цей метод дослідження базується на реальному аналізі спостереження внутрішніх індивідуальних станів переживання людиною власного існування екзистенції, як особливої форми свідомості, обмірковування і констатування якої в якості предмету притаманне лише істотам вищої нервової організації [1, с. 198], [3, с. 308]. Наявність даного підходу зумовлена тією обставиною, що людська істота на рівні свідомості і самосвідомості не є цілісним і завершеним творінням, вона перебуває в постійному процесі розвитку та становлення, а тому ведення дослідження через спостереження зовнішніх поведінкових типів особистості, які тим чи іншим чином утворюються в силу залежності від форм особистісної самоідентифікації і репрезентації, таких як суспільний чи національний статус, звання, посада і т.п., може призвести до спотворення самого розуміння і представлення людини як динамічної прогресуючої природної форми існування. Виявити справжню автентичну персону можливо лише в реальному моменті її реалізації як живого нестандартизованого суб'єкта, що означає врахувавши всі внутрішні і зовнішні чинники її дії, віднайти за ними первинну основу особистості без прив'язки до її зовнішньої атрибутивності.

Екзистенціалізм в силу специфіки предмету дослідження є унікальною філософською системою, оскільки тут процес дослідження вимагає одночасного аналізу внутрішнього проживання і сприйняття того, що відбувається з самим об'єктом спостереження, який водночас є і спостерігачем. Людська істота, як суспільна одиниця являється винятковим формуванням, але зі всіма набутими соціальними визначеннями, по суті своїй, вона

залишається тією ж живою людиною, якій як і іншим притаманні схожі емоційні стани та переживання. Тому виявлення схем, закономірностей, слідувань у внутрішніх переживаннях з одночасним виокремленням і сегментуванням перехідних станів свідомості дозволяє формувати систему репрезентації людської особи виходячи з принципу збігу внутрішніх та особистісних переживань і станів, що притаманні кожній людині взагалі [4, с. 288].

Прагнення екзистенціалістів до звільнення людини від культурних і суспільних нашарувань змусило їх в повному обсязі розкрити власне і саму людину, вивернути назовні внутрішні фундаментальні проблеми людської сутності, які були приховані від буденної свідомості. Охопивши в своїй системі велику кількість проблем суспільного існування зовнішнього характеру, екзистенціалісти разом з тим скерували увагу і на внутрішні проблеми особистості, проблему людської самотності, закритості особи, розколотості її свідомості, страху і відчаю, що виражені в фундаментальному стані неспокою та невдоволення, який лежить в основі хибного сприйняття дійсності і спотворення моделі людського існування самого по собі, і що веде до процесів які йдуть паралельно не з творенням світу, а його знищенням [3, с.351].

Соціальні передумови формування екзистенційної філософії.

Щоб зрозуміти специфіку екзистенційної філософії в її прагненні до побудови нового типу розмірковування про людину і світ, окреслимо ті умови, що здійснювали вплив на суспільне перетворення на початку ХХ ст., і які сприяли формуванню екзистенціалізму як певного захисту людської ідентичності, та спробуємо означити причини, чому він виникає саме в період тогочасної суспільної кризи.

Те, що відбувається на початку ХХ століття і що спричиняє стрімкий злам попередньо напрацьованих схем і принципів суспільної взаємодії, є не просто наслідком суми попереднього філософського здобутку і кризи систем цінностей в суспільстві, в цей період відбувається примусове, стрімке реконструювання і розширення суспільного простору взаємовідносин між різними суспільними утвореннями та національними і культурними ідентичностями, що характеризується високим ступенем стресовості масової свідомості. Науково-технічний прогрес, розвиток машино-будування і зрештою перша світова війна, що в короткі терміни залучає до свого процесу 38 держав з 1,5 мільярдною чисельністю учасників, спричиняє формування нового типу суспільної динаміки. Перша світова війна виступає в певному значенні формою глобалізації і комунікативним

процесом зі знаком мінус, що спричиняє формування нової форми суспільної свідомості. Війна як процес в першу чергу скерований на виривання індивіда із звичного життєвого ритму, на внутрішнє роз'єднання та нівелювання не лише його культурної ідентичності, а й особистісної самоорганізації задля примусового перезавантаження вже не зовсім дієздатної системи поглядів і цінностей, що по своїй суті є насильницьким розривом лінійності розвитку суспільної організації і втратою можливості керування власним життям для кожного окремого індивіда.

Війна як результат, є наслідком накопичення внутрішньої масової тривоги, яка формується в свідомості суспільства в результаті хибно набутих і неперевіраних підстав визнання цінності власної людської ідентифікації. Виводячи на світло атрибутивність людської суспільної формації в основі якої лежить внутрішній страх, який породжується відсутністю реальних життєвих орієнтирів. Війна також знаменує применшення ролі наявних духовних авторитетів, що мають в своїх обов'язках формування уявлення про людину і її життя як головні цінності, але які втратили цю здатність.

Хоча мова не йде про те що війна являється необхідним засобом переходу суспільної свідомості на вищий рівень, і такий варіант стає можливий лише через набуту стереотипність системи вирішення проблем в суспільній організації, яка зрештою і не подолана в сучасному суспільстві, вона як феномен виявляється формою глобалізації, що реалізується через хибну комунікацію і є рушієм та наслідком планового реформування суспільної організації рівень емоційного тиску і невдоволеності якої досягнув певної межі за якою функціонування даної системи виявляється непродуктивним і невідповідним до вимог часу та обставин.

Надання війні характеристики глобалізаційного процесу стає можливим, оскільки велика частина населення, яка хоча не є залучена до раціонального діалогу тим не менше вступає в стрімке об'єднуюче протистояння, а разом з тим контактування, що спричиняє нівелювання їхньої культурної, національної і особистісної ідентичності. Глобалізація вибиває свідомість із стабільної комфортної зони, втягуючи її в емоційно-навантажений інформаційний процес, що в подальшому спричиняє перенавантаження свідомості з подальшою руйнацією цінностей і орієнтирів.

З такого погляду війна є фактором, що спричиняє розбалансування усталеної суспільної свідомості, оскільки об'єднання всіх в одну систему дій сприяє формуванню нової загальної свідомості, що реалізується через розчинення конкретних осо-

бистостей в процесі фактично масового психозу, в якому цінністю є в першу чергу збереження не стільки власного життя, а життя класу який кожен окремих індивід представляє і який спрямований на реальне знищення умовного ворога. Цінність особи, як певного культурного суб'єкта тут применшується через виведення на перший план неконтрольованої агресії, що притаманна вже не свідомій людині, а істоті, що втратила базову для людини, як представника гуманістичної культури систему цінностей [5, с. 219]. У цьому відношенні війна також виводить на світло таку глобальну суспільну проблематику як феномен вбивства, який тут виступає засобом, що представляється вже звичним і необхідним елементом відстоювання інтересів однієї групи відносно іншої. Що в свою чергу повертає нашу увагу до методів творення гуманістичного суспільства, які реалізуються не завжди в гуманній формі, звідси ставлячи питання про його цінність як форми організації саме людського суспільства [4, с. 293].

Незважаючи на те, що людина є істота розумна, окультурена і свідомо, емоційні перевантаження, що спричинені посередництвом загрози життю сприяють нівелюванню людської ідентичності і разом з тим набутих характеристик представника культурної формації. Перша світова війна означила період розчинення ідеї людини в свідомості європейської культури, оскільки стрімке протистояння одних людей проти собі подібних протягом чотирьох років викорінювало із їхньої свідомості цю ідею, яку вони разом з тим хотіли витворити і захистити [5, с. 208].

Початок ХХ століття передбачав формування нової людини і нового типу раціонального мислення, яке не буде навантажене зокрема релігійною догматикою, і не так давно цю віху означив Ф. Ніцше сказавши, що "Бог помер". Хоча це прагнення в свідомості суспільства було скероване не стільки на знищення ідеї Бога як "ідеї абсолютного смислу", а більше на реформування принципів розуміння місця і ролі самої людини, що прагнула до самостійності і відповідальності [5, с. 234]. Прийшов час нової людини, образ якої європейський світ для себе поки ще не визначив. Впевнений у власній значущості і силі раціонального мислення, європейський розум разом з тим опинився сам на сам з непереосмисленими проблемами, а замість раціонального діалогу і само-обмірковування впав в хаос невизначеності і агресії знищуючи духовну, внутрішньо-набуту опору, яка формувала цінності і прагнення усього суспільства протягом попередніх століть [6, с. 304].

Однак, внаслідок кризи раціонального підходу, який зазнав удару посередництвом розбалансування масової свідомості, що спостерігався в період

емоційно-нестабільної ситуації під час війни, в кінцевому рахунку відбувся рух європейського розуму до свідомлення, з виокремленням індивідуальної свідомості з загального суспільного процесу і з подальшим винесенням даної проблематики в сферу наукового міркування. І таким чином спричинений вище зазначеними факторами раціональний колапс дав підставу переоцінки підходів до розуміння і пояснення суспільних процесів та самої людської організації в цілому, в основі формування яких ми знаходимо такі елементи масової свідомості, що не фіксуються напрацьованими раціональними схемами, такі як страх, паніка, неспокій, тривога, та ін., що дало поштовх до їхнього переосмислення і розуміння зокрема засновниками екзистенційної філософії. Тобто відбувся екзистенційний поворот, як звернення на саму людину, з виділенням в структурі людської свідомості факторів, наявність яких тим чи іншим чином формує відношення людини до навколишньої дійсності, та до сприйняття себе як учасника і діючого суб'єкта суспільного процесу, що в подальшому ведуть до самоусвідомлення суспільством себе як цілісної організації.

Формування екзистенційної філософії, як процес свідомлення.

Криза раціонального розуму, що була підтверджена війною, в своїй основі містила невдоволення, що сформувалось через відсутність дійсної перспективи на розвиток людини, як самостійного цілісного суб'єкта. Оскільки початок нового століття мислився як етап перетворення і виходу на нові горизонти, а через відсутність такого напрямку розвитку цей перехід не відбувався, в свідомості суспільства утворився неозначений проміжок, як очікування на "щось", але без реалізації цього "чогось". Такий момент невизначеності можна порівняти з певним зависанням масової свідомості на рівні, який в принципі вже як би пройдений, але ще не усвідомлений через наявну циклічну повторюваність стереотипної побутової життєвої ситуації. В силу цього суспільство початку ХХ століття опинилось в інтелектуальному ступорі, інструментів для подолання якого на той момент ще не було сформовано, і війна фактично стала межовою ситуацією, примусовою формою усвідомлення людиною формальності власних теоретичних побудов, руйнування яких відбулось внаслідок представлення суспільству власної неспроможності до дійсного погляду на себе як на предмет дослідження і переосмислення. В результаті європейський розум заповнила ще більша пустота, що утворилась після зменшення інтенсивності стресової ситуації і загрози життю по завершенню війни, і яка заповнювалась підсвідомим розпачом через викриття формальності

власної псевдо-людської ідентичності, але яка таким чином посприяла в подальшому переходу європейської свідомості на новий рівень усвідомлення і проривом до реальності.

Варто ще раз підкреслити, що формування екзистенційної філософії спричинене не лише локальним усвідомленням суспільної проблематики незначною кількістю спеціалістів. В масштабі суспільства це стало свідченням дійсного планового переходу європейської свідомості на більш високий рівень усвідомлення власного життя як процесу який відбувається саме тепер, що вже є основою для формування не суцільно раціонального, але екзистенційного типу мислення, з набуттям прагнення до цілісності і з поглибленням самого свідомлення, як процесу реалізації людини самої по собі, із заглибленням в основи побудов особистості і суспільства в цілому [6, с. 301].

Термін свідомлення використовується тут для означення процесу, що передує факту усвідомлення як підсумку і дійсному виходу на нове узагальнення результатів обміркування певної інформації. В даному випадку свідомлення, це процес, який є перехідним етапом від нефіксованого типу констатації власного життя до свідомого обміркування.

Саме свідомлення можна назвати дійсним процесом розвитку суспільства чи конкретної особистості, що означає зменшення ролі неусвідомлених процесів формування світу довкола себе і себе самого. Що є схопленням в мисленні процесу циклічно повторюваної операції узагальнення з подальшим формуванням системи означення світу і явищ, що в ньому фіксуються.

Оскільки особистість протягом життєвого процесу безперервно формується і твориться як самостійний світ, формує світ навколо себе надаючи йому певного символізму і означення (тут мова йде не про світ, як життєвий простір, який людина перетворює задля власного комфорту, а фактичне світо-формування із створенням схем взаємовідносин з іншими, накладанням системи означень і умовних форм орієнтування на середовище, в якому вона живе і під впливом яких (схем) формується), внаслідок чого свідомість стає заручником власного процесу побудови та надання ціннісних характеристик світу, що нею твориться. Вибудовуючи формальну структуру особистості і світу, гублячись серед формальних означень як самостійна форма, свідомість в подальшому втрачає контакт з чистою реальністю, працюючи лише з формальними означеннями світу, а не з самим світом і дійсними речами. Саме ця здатність свідомості до означення світу і його перетворення разом з тим виявляється головною проблемою зациклення свідомості на рівнях предметного само-ототожнення.

“Людина стає столом, за яким працює”, так можна виразити форму залежності предметної свідомості людини, яка не вийшла за межі даної предметності. В такому варіанті людина сама стає бездушним предметом, якість якої визначається зовнішньо-атрибутивно, і формується з допомогою речей, що її оточують. Такий процес творення реальності можна назвати загальним ототожненням або *озагальненням*, як процесом об’єднання взаємо-підпорядкованих предметів в одну інформаційну систему, яка мислиться як світ власної реалізації.

Використання терміну “озагальнення” звертає увагу саме на процес несвідомого творення людиною формального простору, який є означуваним і означаючим, де реалізується момент об’єднання, як зовнішнього узагальнення предметів та свідомості в одну систему якісних характеристик з творенням спільної позначуваної реальності. На відміну від терміну узагальнення, який використовується для означення свідомого процесу об’єднання предметів через систему визначення їх якостей в свідомості людини для зручності класифікації, термін *озагальнення* описує процес зовнішнього проектування людиною системи матриці, через яку вона формує себе як культурний об’єкт. Даний процес лежить в основі формотворчого механізму, за допомогою якого свідомість окультурює світ, в якому вона живе і через який себе творить.

В основі процесу означення і окультурення світу через *озагальнення* лежить також принцип розширення простору діючої свідомості. Таким чином, свідомість розширює власні межі за рахунок означення все більшого простору для реалізації своєї творчої діяльності, заповнюючи цей простір символами і означеннями, надаючи йому форми культурної реальності. Але проблемою такого механізму є і обернений процес, а саме ущільнення простору, який отримуємо в результаті прагнення “заповнення посудини більшим об’ємом, ніж в неї можна вмістити”. Через те що свідомість заповнює простір все більшою кількістю означень не розширюючи його меж, тиск на саму свідомість закономірно збільшується, що веде до кількісного перенавантаження самої свідомості, яка вже потребує якісного реформування. Але свідомість, зокрема масова, являється лише умовно-свідомою і для розширення своїх меж, вона використовує формальний принцип розширення світу як форму, яку в подальшому буде навантажувати власними означеннями, ціннісними та культурними атрибутами. Що в реальності виявляється охопленням все більшого матеріального простору, що і реалізується зокрема через процес, який називається війною.

Висновок

Підводячи підсумки вищесказаного, ми можемо зазначити, що езистенційна філософія як напрямок, виникає внаслідок планової реконструкції не просто світогляду європейської культури, а зміни самої форми світовідчуття, і формується в силу обставин з яких європейський розум прагне вийти реформувавши себе в якісному відношенні, переосмисливши внутрішні базові характеристики європейської свідомості взагалі, реалізуючи прагнення людини бути свідомою і відповідальною за себе і власне життя. Езистенційна філософія підготувала і ознаменувала гуманістичне підґрунтя розуміння того, що кожна людина сама по собі являється цілим світом, і світ в свою чергу забов’язаний це визнавати.

Література:

1. Хайдеггер, М. Время и бытие: статьи и выступления. / Письмо о гуманизме / — М. : Республика, 1993. — 447 с.
2. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. — М.: Политиздат, 1990. — 415 с. — (Мыслители XX века).
3. Аббаньяно Н. Структура экзистенции, Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / [Перевод с итальянского, комментарии и именной указатель А. Л. Зорина]. — Санкт—Петербург: «Алетейя», 1998. — 507 с.
4. Соловьев Э. Ю. Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры). — М.: Политиздат, 1991. — 432 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем.- М.: Политиздат, 1991.-527 с. (Мыслители XX в.). — С.287-418
6. Гайденок, П. П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века —М.: «Республика», 1997. —495 с. (304)

Tomashkevich V.A. Existential philosophy, its essence and formation factors — Article.

Summary. The purpose of the article is to present existential philosophy through the analysis of the specificity of its very subject, which is a prerequisite for a thorough acquaintance with the system of existential philosophy in general. In order to gain a deeper understanding of the essence of this philosophy, the article investigates social factors that contributed to its development as a system of analysis and study of the human being as a unique formation, which is difficult to systematize and describe by classical rational philosophical traditions. In addition, the article analyzes the mental foundations of social transformations that preceded the transition of the European mind to more conscious levels of realizing its own life process, which became the study subject of existential philosophy.

Keywords: existential philosophy, globalization, awareness, generalization (external generalization).

Томашкевич В.А. Экзистенциальная философия, ее сущность и факторы формирования – Статья.

Аннотация. Целью статьи является представление экзистенциальной философии в ключе анализа специфики самого ее предмета, что находим необходимым условием основательного знакомства с системой экзистенциальной философии в целом. Для более глубокого понимания сути данной философии в статье рассмотрены социальные факторы способствовавшие ее формированию как системы анализа и исследования человека в качестве уникального формирования, которое трудно систематизировать и описать классическими рациональными философскими традициями. Также в статье анализируются ментальные основания уже общественных преобразований, которые предшествовали переходу европейского ума на более сознательные уровни констатации собственного жизненного процесса, что и стало предметом исследования экзистенциальной философии.

Ключевые слова: экзистенциальная философия, глобализация, сознание (внешнее обобщение).

Филипчук С. В.,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри релігієзнавства і теології
Національного університету «Острозька академія»*

СЕГМЕНТУВАННЯ АУДИТОРІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ МЕДІА ВІДПОВІДНО ДО НАПРЯМІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙ

Анотація. У статті виявлені принципи сегментування християнськими конфесіями цільової аудиторії власних медіа. Здійснено аналіз груп вірян та невоцерковлених за маркерами статі, віку, сімейним становищем, професійними ознаками тощо. Авторкою показані перспективи розвитку християнських конфесій через призму використання ними в соціальних комунікаціях потреб та цінностей тих чи інших груп цільової аудиторії у медійному християнському середовищі.

Ключові слова: цільова аудиторія, християнські медіа, християнські конфесії, соціальні комунікації.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Сучасна інформаційна епоха викликає радикальні трансформації християнства, зокрема в праксеологічній сфері. Виняткову роль у передачі та наданні релігійної інформації відіграють ЗМІ, які мають ту чи іншу цільову аудиторію. Актуальність дослідження зумовлена потужним розвитком релігійних, зокрема християнських медіа в Україні, що розглядаються самими конфесіями як засіб місіонерської та просвітницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор. У сфері гуманітаристики працює чимало дослідників, які вивчають проблему релігії та медіа. Так, А. Бойко досліджує багатовекторну сферу релігійної журналістики, М. Балаклицький вивчає медіатизацію протестантизму, Ю. Комінко відстежує релігійну тематику на сторінках провідних загальнонаціональних видань, О. Мокренчук аналізує здобутки і втрати в сфері протестантських медіа, І. Скленак студіює сучасну церковну пресу України та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проблематика інформаційної діяльності християнських конфесій здебільшого окреслена гуманітарними студіями журналістикознавчого характеру, відтак комплексного філософсько-релігієзнавчого дослідження проблеми виокрем-

лення воцерковлених та невоцерковлених груп цільової аудиторії християнських медіа у діяльності християнських церков здійснено не було.

Мета наукового дослідження — проаналізувати різні сегменти цільової аудиторії, на які скерована інформаційна діяльність церков у медіасередовищі. **Для реалізації мети потрібно виконати такі завдання:** дослідити контент у християнському друкованому, радіо- та телепросторі, вивчити специфіку потреб та цінностей різних груп цільової аудиторії в праксеологічному аспекті, зокрема як позакультову діяльність. **Методологія** — системний, компаративний, аксіологічний методи і підходи, що дозволили глибоко проникнути в конфесійне інформаційне середовище.

Виклад основного матеріалу. Сучасний інформаційний простір України містить доволі помітний і значимий релігійний сегмент. Виявам консюмеризму релігії в медійній сфері властивий поділ цільової аудиторії — груп воцерковлених або невоцерковлених, на яких фокусує своє повідомлення та чи інша християнська конфесія, — за такими основними характеристиками: вік, стать, сімейний стан, місце проживання, освіта, зайнятість, соціальний статус та ін. «Перевантаження знаннями при таких же здібностях до її сприйняття й осмислення, клієнт-орієнтована комунікація друкованих та електронних медіа, персоналізація інформаційних потоків у цифровому світі змусили медійників до глибшого вивчення споживачької психології та поведінки, де відмінності аудиторії грають таку ж важливу роль, і як і спільні риси» [1, с. 123].

Відповідно до результатів дослідження «Релігія і Церква в українському суспільстві», здійсненого соціологічною службою Центру Разумкова в 2017 р. (аналогічні дослідження були проведені 2000 р., 2010 р. та 2013-2016 рр.), віруючими себе вважає 67 % громадян України, водночас жителі Західного регіону мають цей показник 91 %, Півдня — 43 %, Сходу — 53 % [2, с.24].

За понад чверть століття своєї діяльності в реаліях демократизації суспільного життя України християнські конфесії, зважаючи на актуалізовану вітчизняними та світовими суспільно-політичними

подіями та викликами ситуацію, корелювали та адаптували свою місіонерську та просвітницьку роботу і її висвітлення через власні друковані та електронні медіа, фокусуючи її на ту чи іншу цільову групу українських віруючих та нерелігійних. Так, приміром, митрополит Володимир, очільник УПЦ МП, безперечно висловив спільну позицію усіх християнських конфесій України, коли наголосив на важливості виокремлення і розуміння потреб груп воцерковленого і невоцерковленого населення, на яких звернена культова і позакультова діяльність церкви: «усі проекти УПЦ мають свою цільову аудиторію, вирішують власні місіонерські завдання, орієнтовані на особливу методичку ведення місії та об'єднані єдиним духовним завданням: сприяти воцерковленою сучасної людини, культури і суспільства» [курсив автора; 3, с.29].

Виокремлення аудиторії мас-медіа християнських конфесій України здійснюється за такими маркерами:

Вікові характеристики (дитячий і молодіжний сегменти).

Автори практичного посібника для працівників, які налагоджують соціальні комунікації для конфесій, «Церква і медіа: 7 кроків до порозуміння», описуючи внутрішні аудиторії, на які звернена церковна комунікація, маркують їх, зокрема, за віком. Так, описуючи узагальнений образ дитини, батьки якої тією чи іншою мірою воцерковлені, наголошують, що діти в церкві хочуть відчувати розуміння як із боку священика, так і прихожан, дружню атмосферу, потребують креативного та адаптивного підходу в сфері катехізування [4, с. 41].

Усі християнські конфесії України особливу увагу приділяють душпастируванню дітей і молоді, маючи в своїй структурі відділи, управління, департаменти, що курують цю роботу (УПЦ МП — синодальний відділ у справах молоді; УАЦ КП — управління у справах молоді; ВСЄХБ — комітети дитячого і підліткового служіння та молодіжного служіння тощо). Зокрема, після ІІ Ватиканського собору РКЦ в своєму пастируванні та місії особливу роль відводить дітям і молоді і наголошує на особистій відповідальності молодих християн у сфері інформації та комунікації від імені церкви, цим самим підкреслюючи важливість позиції і служіння молоді для майбуття католицизму [5, с. 295]. Комісія у справах молоді УГКЦ визначає такі пріоритетні напрями в роботі з молоддю: допомога в створенні молодіжних духовних центрів; вишколи молодіжних християнських провідників (лідерів); прочансько-таборовий рух, катехитично-рекреаційні табори; організація і проведення молодіжних мистецько-духовних програм, конкурсів,

форумів та фестивалів; інститут університетського капеланства; видавнича діяльність; координація соціальних напрямків праці у молодіжному апостоляті УГКЦ [6]. Церква ХВС наголошує, що стратегічним напрямком її діяльності є робота з дітьми та молоддю [7, с.140].

Християнські конфесії значну увагу приділяють вихованню дітей та молоді, про це, зокрема, свідчить розгалужена мережа недільних шкіл. Так, за даними Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, станом на 1 січня 2017 р., християнство представлено 97 % (близько 35 тис. одиниць) від усіх зареєстрованих релігійних організацій, при яких працює 12 627 недільних шкіл (загалом практично кожна третя християнська громада має недільну школу; усіх православних шкіл — 5685, католицьких — 2510 і протестантських — 4432) [8]. **Водночас опитування 2013 р. Центру Разумкова** щодо рівня релігійності (суб'єктивне засвоєння релігійних ідей, цінностей, норм та їх вплив на поведінку, життєдіяльність віруючих) українського населення констатує, що громадяни не вважають релігійність надміру важливою якістю, яку завдяки сімейному вихованню слід прищепити дітям (у порядку спадання важливості якостей, % опитаних: працелюбність — 78,1 %, почуття відповідальності — 67,7 %, терпимість і повага до інших людей — 59,4 %, бережливість — 43,8 %, рішучість і наполегливість — 42,5 %, вміння тримати себе в товаристві — 41,9 %, незалежність — 37,7 %, слухняність — 17,2 %, релігійність — 16,5 %, вміння ділитися — 15,4 %) [9, с.30]. Ці показники засвідчують практичність батьків, які прагнуть виховати свою дитину з певним комплексом якостей та компетентностей, які в майбутньому допоможуть їй легше адаптуватися до мінливого світу й долати суспільно-політичні та економічні кризи.

Українські релігієзнавці активно вивчають феномен релігійності в молодіжному середовищі. Так, Н. Гаврілова стверджує, що «самі церкви вже не можуть не враховувати в своїй діяльності тих трансформацій, яких зазнає світоглядне поле. ... Свідомість студентів можна розглядати вірогідною основою світоглядної моделі суспільної свідомості майбутнього, прогнозуючи водночас і стан релігійності суспільства, і тенденції її розвитку» [10, с. 3]. **Аналізуючи результати соціопитувань, дослідниця Н. Дудар** зазначає, що неочікувано високу релігійність задекларувала молодь Києва — 61 % (що можна пояснити і значною частиною приїжджої студентської молоді, і наявністю великих християнських осередків саме в столиці); серед тих, хто ще не визначився зі своїм ставленням до релігії, природно, найбільше серед 15-17 річних.

Дівчата релігійніші за хлопців (62 % проти 46 %), Західна Україна очікувано, зважаючи на традиції виховання молоді в УГКЦ, має найвищий показник молодіжної релігійності — 85 %. Цінності, які характеризують віруючу і невіруючу молодь, дозволяють унаочнити портрет молодої людини, з якою працюють християнські конфесії. Так, на перше місце молоді люди поставили сімейне щастя (79 % і 63 %), друге — успішну кар'єру (36 % і 41 %), третє — бажання бути вільним і незалежним у своїх рішеннях і вчинках, а четверте — можливість реалізовувати свій талант та здібності [11, с. 47-48].

Оприлюднені «Mission Eurasia» результати дослідницького проекту, метою якого було віднайти стратегічні рішення для подальшого розвитку протестантських (євангельських) церков України, засвідчили, що 92,9 % євангельських церков України мають активне дитяче служіння, 66,5 % — підліткове і 81,3 % — молодіжне [12, с.45]. Ці дані переконливо доводять значимість і далекоглядність практичної реалізації культового і позакультового душпастикування в протестантському середовищі, а також значний потенціал майбутнього кількісного і якісного наповнення євангельських громад новими прихожанами.

Кореляція між кількістю недільних шкіл і кількістю зареєстрованих християнських громад попри все засвідчує недостатню увагу православних до виховання воцерковленого підростаючого покоління в умовах глобалізованого та секуляризованого українського суспільства (найбільше недільних шкіл мають протестанти та греко-католики). Відтак друковані та електронні християнські ЗМІ покликані бути засобом, який підсилює та здійснює катехитичну, просвітницьку та адаптаційну функції релігійного культового та позакультового, зокрема сімейного, виховання. На дитячу (дошкільнята, школярі, підлітки) аудиторію розраховані такі християнські друковані та електронні ЗМІ: «День ангела» (журнал, УПЦ МП), «Божа криничка» (газета, УПЦ МП), «Светлячок» (газета, УПЦ МП), «Шишкін ліс» (російська та українська версії, журнал, УПЦ МП), «Божа нивка» (журнал, УПЦ МП); «Ангеляткова наука» (журнал, УГКЦ), «Зернятко» (журнал, УГКЦ), «Світ дитини» (журнал, УГКЦ); «Стежинка», «Ноїв ковчег» (російська та українська версії, журнал, міжконфесійний протестантський), «Скарбничка» (журнал, АСД), «Країна історій» (журнал, АСД), «Добре слово», «Дивосвіт», «Земля заповідна», «Як і чому», «Моя професія», «Мое звірятко», «Наш час» (телепередачі, ТК «Глас», УПЦ МП); «Добрий монах», «Ми католики» (телепередачі, «Телебачення Віковічного Слова», Католицький медіацентр), «СуперКнига» (телепередача, міжна-

родний протестантський медіахолдинг «Емануїл»), «Дружболяндія», «Малюваки», «Пригоди Марка», «В гостях у Добрячка», «Вечірні історії» (телепередачі, «Надія», АСД) та ін.

«Релігійні організації посідають лише друге місце серед інституцій, яким найбільше довіряє віруюча молодь. На першому — засоби масової інформації; також молоді віруючі довіряють молодіжним об'єднанням...» — стверджує дослідниця релігійності молоді Н. Дудар [11, с. 47]. У молодіжному інформаційному сьогоденні релігія є екзистенційним вибором, подібно як вибір професії, друзів, коханої людини, хобі. «У процесі релігійного самовизначення сучасної молоді провідну роль відіграє сім'я і духовна культура, яку успадкувала особистість від народження» [13]. Привертає увагу та обставина, що попри зростання рівня декларованої релігійності впродовж 2000-2013 рр., число громадян, яких виховували в релігійному дусі в сім'ї, фактично залишається стабільним (у межах 31-34 %), водночас найбільшою мірою релігійне виховання, прилучення до християнської традиції притаманне Західному регіону країни (76 %), а за конфесійною ознакою — греко-католики (понад 84 %) та представники «інших конфесій» (68 %, зокрема, йдеться про римо-католиків і протестантів) [9, с. 26]. Відтак кореляція між релігійним сімейним вихованням, яке включає сімейну воцерковленість, та релігійним вибором молодої людини на користь віри батьків засвідчує вкорінення стійких релігійних переконань у дитячому віці. Саме тому християнські конфесії, бажаючи допомогти своїм сімейним вірянам, які воліють прилучити своїх підлітків до власної християнської традиції, на задоволення духовних потреб молодіжної аудиторії скеровують різні типи власних ЗМІ: «Отрок.UA» (журнал, УПЦ МП), «Агнець» (журнал, УПЦ КП), «Аксіома кохання», «Поспілкуймося», «Так чи Інакше», «На перехресті», «ЧП+», «Рожеві окуляри», «Сила одного» (телепередачі, «Надія», АСД), «Сто талантів» (журнал, УГКЦ), «И всё же», «Дети Христа», «Горизонты» (журнал, ВСЦЄХБ), «Рибка» (журнал, ВСЦХВЕ), «Флеш.ка» (газета, АСД), «Моя надія» (журнал, АСД) та ін.

У богословському та церковному середовищі християнських конфесій точаться запеклі дискусії про межі використання в позакультовому служінні з прилучення дітей та молоді до церкви сучасних форм, як, скажімо: реп, байкерство, рок-фестивалі, спорт, клуби за інтересами, субкультури тощо. Так, православну позицію висловлює ректор Київських духовних шкіл митрополит Антоній (Паканич): «якщо молода людина приходить у храм заради розваг, то вона там не залишиться, адже її постійно слід буде розважати. ... молоді

властиві ідеалістичні погляди. Кожний молодий чоловік знаходиться у пошуку свого кумира, а часом і недосяжних висот, адже юності властиві ідеалізм і перфекціонізм. Відтак Церква може запропонувати їй високі, часто не досягнуті ідеали. ... тому сьогодні дуже важливо популяризувати життя святих, зокрема новомучеників, які близькі і зрозумілі сучасникам» [14]. Водночас різноманітні сучасні форми протестантських та католицьких позакультових служінь для молоді (спортивна, інтелектуальна, музична та ін. сфери) засвідчують ефективно й продумане використання потенціалу «мови» сучасної молоді.

Мультимедійний інтернет-проект Комісії у справах молоді Української Греко-Католицької Церкви «ДивенСвіт» активно й персоналізовано комунікує зі своєю цільовою аудиторією через посередництво довідника молодіжних спільнот УГКЦ (наявна категоризація за архієпархіями та екзархатами, а також контактна інформація (з можливістю написання листа та здійснення дзвінка священику чи монахові). На ресурсі значний масив відео- (відображає реальне молодіжне життя в парафіях: таборування, катехізацію, волонтерську та соціальну роботу), фото- та текстового (новинна інформація, інтерв'ю, репортажі тощо) контенту, який віддзеркалює активність греко-католиків у сфері молодіжної роботи, а також працює з місіонерською метою на потенційну невоцерковлену молодіжну аудиторію, маркерами світобачення якої є активна громадянська позиція, що засвідчує бажання змін через особистісну духовну та соціальну трансформацію, патріотизм, саморозвиток, відкритість до світу та іншого [15].

Сімейний стан. Постулат «духовно міцна сім'я — міцна церква» активно просувається в інформаційному середовищі християнських конфесій, адже в загальній системі цінностей українців, згідно з опитуванням 2013 р. Центру Разумкова, констатовано, що 97,8 % громадян вважають сім'ю важливою життєвою вартістю [9, с.29].

Усі церкви висловлюють занепокоєння кризовою ситуацією, яка склалась навколо сучасної сім'ї. Зокрема, 12 лютого 2016 року під час зустрічі на Кубі Папи Римського та Патріарха Кирила було підписано спільну заяву, у якій було наголошено, що сім'я — це середовище життя людини і суспільства, відтак варто сприймати сім'ю як практичний шлях до святості. У документі також названі чинники, що спричиняють кризу сучасної сім'ї: «на жаль, традиційна сім'я в багатьох країнах розглядається як дещо, що не заслуговує уваги, навпаки, нав'язуються такі моделі відносин між статями, які викликають категоричне неприйняття християн. Наслідок цього підходу — занепад сімейних цінностей, криза сім'ї» [16].

«Сім'я називається домашньою церквою, — вустами Патріарха Філарета поголошує УПЦ КП. — Вона реалізує собою любов, яка існує між Христом Спасителем і Церквою. Без міцної сім'ї не може бути здорового суспільства, нації і міцної держави» [17, с. 17].

Відтак підтримка цінностей традиційної (у конфесійній артикуляції — християнської) української сім'ї є для всіх церков важливим стратегічним завданням, від успішного виконання якого залежить завтрашнє буття цих релігійних організацій. Водночас, портрет пересічної сімейної людини характеризується таким набором життєвих пріоритетів (у порядку спадання: чесність, порядність — 97,7 %, матеріальна забезпеченість — 97,7 %, взаєморозуміння з іншими людьми — 97,6 %, хобі — 69,3 %, релігія — 63 %). Важливою життєвою цінністю вважають релігію насамперед мешканці Заходу України — 85 %, жінки — 71 % (чоловіки — 55 %), літні люди — 70 % (молодь — 59 %). Природно, що самі ж віруючі відзначили цінність релігії (77 %) [9, с.28].

Тобто, ці цифри засвідчують практично цілковиту відсутність залежності між декларуванням релігійності та загальною життєвою налаштованістю більшості українців, яка є доволі практичною та детермінованою кризовими суспільно-політичними реаліями сьогодення України.

Чимало християнських ЗМІ визначають свою цільову аудиторію: «для родинного читання», «сімейний журнал», «для сімейного перегляду» тощо. Приміром, греко-католицький журнал для родини «Кана», який випускає видавництво «Свічадо», виконує для читачів, які є воцерковленими, не тільки катехитичну, просвітницьку, душеопікунську функції. На яскравих і привабливих сторінках часопису пересічний, навіть нерелігійний читач відшукає психологічні поради зі сфери сімейних стосунків, публікації на теми релігійного туризму і паломництва, дозвілєві матеріали тощо. Православний телеканал «Глас» позиціонує себе як «сучасне, динамічне телебачення для всієї родини», маючи в сітці мовлення інформаційні, документально-освітні та розважальні програми, утім спеціального телепродукту для сім'ї, як, скажімо, на адвентистському телеканалі «Надія» (передачі «Детонація», «Очима жінки», «Стиль життя», «Мозаїка батьківства», «Непростое состояние», «2Я — одне життя» та ін.), не має, що свідчить про нерозуміння/ігнорування потреб потенційної невоцерковленої цільової аудиторії, яка ідентифікує свою «православність» радше у культурно-етичному ключі, аніж релігійному (за соопитуваннями 71 % відносить себе до православних). Відтак інформаційна подача телевізійного продукту на православному каналі «Глас»

здійснюється здебільшого в форматі повчань, проповіді, настанови, що характерно для православного клерикалізму. Водночас протестантські канали «Надія», «Емануїл», «Новый христианский» уміло сегментують потенційну аудиторію за сімейним маркером, подаючи продукт у сучасних жанрах ток-шоу, портретного і проблемного інтерв'ю тощо, враховуючи соціальні, психологічні, духовні, матеріальні потреби пересічного споживача християнської медійної продукції.

«Підтримка цінностей традиційної сім'ї є ледь не центральним складником суспільно-політичної місії українських протестантів», — стверджує М. Балаклицький [1, с. 125]. Водночас результати дослідницького проекту «Mission Eurasia» в євангельському середовищі засвідчили, що «сімейне служіння очікувано відноситься до одного з найменш розвинених». Причиною, як стверджують експерти-протестанти, є як складність формування служіння для сімей, спрямованого на різний віковий ценз та інтереси, так і доволі пізнє усвідомлення протестантськими конфесіями необхідності всебічного душпастирювання родин [12, с. 49].

Професійна сфера як маркер сегментування читачів/глядачів/слухачів представлена: 1) науковими (теологічними) журналами, які висвітлюють і пропагують різні суспільно-політичні сфери професійної присутності християн: «Християнин і світ» (тематика — політика, культура, економіка, екологія; УГКЦ), «Человек и христианское мировоззрение» (міждисциплінарний збірник наукових праць щорічного однойменного симпозіуму, з 1995 року), «Труди Київської духовної академії» (праці з різних сфер богослов'я, УПЦ МП), «Богомыслие» (ЄХБ), «Слово вчителю» (педагогічний часопис), «Весть о здравье» (АСД) та ін.

Нинішні радикальні трансформації у сфері взаємовідносин статей, спричинені феміністичною революцією, започаткували процес стирання відмінності між статусами чоловіка й жінки в суспільстві. Таку ситуацію і богослови, і вчені-гуманітаристи вважають чи не найбільш глибокою проблемою із усіх, з якими доводилось зустрічатися людству. Відтак церкві за таких умов, володіючи усталеними релігійними традиціями, непросто реагувати на ці зміни становища жінки в суспільстві і, зокрема, у сім'ї. Сьогодні посилюється роль жінки не тільки у суспільно-політичному житті, але й у діяльності християнських спільнот. Жінка постає як активний суб'єкт релігійної діяльності й берегиня релігійних сімейних традицій, водночас становище чоловіків здебільшого характеризується гедонізмом та секуляризацією.

Інформаційна діяльність християнських конфесій певною мірою націлена на жіночу аудиторію. На жаль, порівняно з численним глянцевою світсь-

ким контентом друкованих ЗМІ для жінок, християнський ресурс доволі скромний і малочисельний. Зокрема, жіночі журнали (маркер аудиторії *за статтю*) «Самарянка» (УПЦ МП), «Есфирь», «Ангел» (протестантські) та інші цілковито не задовольняють потреб цієї активної групи віруючих. Журнали і газети, які позиціонуються себе «для всієї родини», також містять жіночі рубрики, приміром, журнали «Кана», «Христианская семья» (тематика: кар'єра, материнство, духовна та психологічні допомога та ін.). Радіопрограми «Жінки надії» (Трансвітове радіо), «Богословські бесіди про жінок Старого Завіту («Світле радіо Емануїл»), телепрограми «Очима жінки» («Надія», АСД) та ін. урізноманітнюють медійні канали соціальних комунікацій християнських конфесій, адже жіноча аудиторія традиційно є більшою, ніж чоловіча (75 % і 57 % відповідно) [9, с. 23].

Усі християнські конфесії представлені своїми офіційними сайтами в інтернет-мережі. Чимало вчених констатують, що «цей медійний канал є найперспективнішим засобом з точки зору можливостей впливу на сучасних віруючих, що пов'язано із загальною тенденцією релігійної індивідуалізації» [18, с. 162]. **Людина, яка представляє аудиторію інтернет-середовища, є активною і свідомою в своєму релігійному виборі, самотужки визначаючи і в що їй вірити, і якої релігійної практики дотримуватися.** Відтак інтернет як медійний канал якнайкраще відповідає такому індивідуалістичному підходу до християнства. Тому окремо слід розглянути сегментування аудиторії в християнському інтернет-просторі.

Так, за рейтингом bigmir.net українські користувачі віддають перевагу таким християнським сайтам (за спаданням, десятка лідерів): «Католицький суспільно-релігійний часопис CREDO», «Новини християнського світу», «РІСУ», «ДивенСвіт», «Новини УГКЦ», «Православная жизнь», «Релігія в Україні», «Официальные новости УПЦ», Мегапортал християнських ресурсів InVictory, Офіційний сайт Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври. Перша п'ятірка християнських сайтів представляє католицькі конфесії (окрім сайту РІСУ, який хоч є проектом Інституту релігії і Суспільства Українського Католицького Університету, утім, як зазначено в редакційній політиці інформаційної служби, на вектори її діяльності не впливають ні жертводавці, ні конфесії). Друга п'ятірка представлена православними МП, незалежним інтернет-ресурсом Співтовариства українських експертів із релігійних питань «Релігія в Україні», та харизматичним ресурсом InVictory. Отож, цей рейтинг окреслює аудиторію інтернет-користувачів як таку, яка прагне аналітики та якісного висвітлення суспільно-релігійного

життя України і світу, інформації зі сфери туризму та паломництва, свідчень про індивідуальний релігійний досвід пересічного вірянина декларує, з одного боку, свій католицький і православних релігіє вибір, а з іншого — новітній протестантський.

Отже, проаналізувавши контент різних типів християнських медіа в аспекті визначення ними цільової аудиторії, ми дійшли таких висновків.

Поділ цільової аудиторії (воцерковленої та невоцерковленої груп) християнських ЗМІ, через які здійснюються соціальні комунікації між церквами та суспільством, є виявом консюмеризму релігії в медійній сфері. Дослідження масиву друківаних та електронних медіа констатує сегментований підхід в інформаційній діяльності християнських конфесій, яка скерована на певні групи, що маркуються за: віковими характеристиками (дитячий і молодіжний сегменти), статтю, сімейним становищем, професійними ознаками тощо. Аналіз медійного християнського контенту доводить розуміння більшістю церков глибинних потреб і цінностей цільової аудиторії, яка попри високу декларовану релігійність залишається секуляризованою.

Соціальні комунікації, що їх здійснюють християнські конфесії через власні медіа, працюючи на ту чи іншу групу своєї цільової аудиторії, сприяють поглибленню індивідуалістичного й подекуди консюмеристичного підходів сучасної людини до релігіївибору та релігійної практики.

Перспективним у контексті досліджуваної теми буде подальше вивчення такого елементу соціальних комунікацій як постать речника, якому та чи інша християнська конфесія доручає бути голосом і ретранслятором позиції церкви як для суспільства загалом, так і для певної цільової аудиторії зокрема.

Література:

1. Балаклицький, М. Медіатизація протестантизму в Україні 1991–2010 років : монографія. [Текст] / М. Балаклицький. — Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2011. — 379 с.
2. Релігія і Церква в українському суспільстві: соціологічне дослідження [Текст] // Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали). — К.: Центр Разумкова, 2017. — 48 с.
3. Володимир, митрополит. Завдання православного богослов'я в Україні на сучасному етапі [Текст] // Філософська думка : спецвипуск Sententiae III «Християнська теологія і сучасна філософія». — Вінниця, б/в, 2013. — 278 с.
4. Церква і медіа : 7 кроків до порозуміння [Текст] / Бабинська С., Завадська Ю., Карапінка М., Кулигіна О. — Б.М.: Ездра, 2012. — 240 с.
5. Соціальна комунікація та християнський розвиток молоді [Текст] // Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа. — Львів: Вид-во УКУ, 2004. — 440 с.

6. Комісія у правах молоді УГКЦ. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dyvensvit.org/pro-nas/pkuisum/>

7. Богослужбова практика Церкви ХВЄ України : посібник для служителя. [Текст]. — К.: Відділ освіти ЦХВЕУ, 2013. — 218 с.

8. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2017 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2017/67269/>

9. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин [Текст] // Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин (інформаційні матеріали). — К.: Центр Разумкова, 2013. — 76 с.

10. Гаврілова, Н. Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 „релігієзнавство” / Наталія Гаврілова. — К., 2007. — 20 с.

11. Дудар, Н. Релігійність молоді [Текст] / Н. Дудар // Людина і світ. — 1999. — №2. — 47-48.

12. Мелешко, А., Тетерятников, К., Черенков, М. Миссия в Евразии : опыт и новые инициативы евангельских церквей (Часто 1 :Обзор). Исследовательская инициатива «Re-Vision» [Текст]. — К.: Тріада С, 2017. — 196 с.

13. Гаврілова, Н. Релігійність української молоді: раціональний вибір чи спонтанний крок? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/main/analitica/10564-religijnist-ukrayinskoymolodi-racionalnij-vibir-chi-spontannij-krok.html>

14. Антоній (Паканич), митр., Горшкова Н. Почему Церковь теряет молодежь, или Как не заиграться в «модного» батюшку? — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravlife.org/content/pochemu-cerkov-teryayet-molodezh-ili-kak-ne-zaigratsya-v-modnogobatyushku>

15. ДивенСвіт. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dyvensvit.org>

16. Папа и Патриарх: вместе против войны и за традиционные семейные ценности [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20160218/1005406453.html>

17. Доповідь Святішого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Ювілейному Помісному соборі Української Православної Церкви Київського Патріархату 9 – 10 січ. 2001 р. : док. і матер. — К., 2001. — 22 с.

18. Парашевін, М. Релігійна активність в сучасному інформаційному просторі як показник соціальної значущості релігії [Текст] / М. Парашевін // Український інформаційний простір. — Київ, 2013, Число 1: у 2 ч., Ч.2. — С.159-162.

Fylypchuk S. V. Segmenting the Audience of Christian Media in accordance with the Directions of Information Activity of Christian Confessions. – Article.

Summary. The article reveals the principles of the segmenting the target audience by the Christian denominations media. It analyzes the groups of believers and unbelievers by markers of gender, age, marital status, occupation, etc. The author shows the perspectives of the development of Christian denominations through the prism of their use in social communications of the needs and values of certain groups of target audience in the Christian environment media.

Keywords: the target audience, Christian media, Christian denominations, social communications.

Филипчук С. В. Сегментирование аудитории христианских медиа в соответствии с направлениями информационной деятельности христианских конфессий – Статья.

Аннотация. В статье выявлены принципы сегментирования христианскими конфессиями целевой аудитории собственных медиа. Осуществлен анализ групп верующих и неверующих по маркерам пола, возраста, семейного положения, профессиональным признакам и тому подобное. Автором показаны перспективы развития христианских конфессий через призму использования ими в социальных коммуникациях потребностей и ценностей тех или иных групп целевой аудитории в медийной христианской среде.

Ключевые слова: целевая аудитория, христианские медиа, христианские конфессии, социальные коммуникации.

Шимко А. С.,
аспирантка философского факультета
Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

О ДВУХ НАЧАЛАХ АНТИЧНОЙ ФИЛОСОФИИ: ВЕРСИИ П. АДО И Ф.НИЦШЕ

Аннотация. Статья представляет собой попытку осмысления концепции природы, представленной в творчестве Пьера Адо. Основное внимание уделено способу раскрытия П. Адо сущности двух основных начал в европейской культуре — «прометеевского» и «орфеевского». Данные начала противостоят у Адо как научно-техническое и созерцательно-эстетическое понимание природы. Для раскрытия особенностей разрешения данной проблемы Пьером Адо концепция французского мыслителя сопоставляется с ницшеанской концепцией о «дионисийском» и «аполлоническом» началах в античной культуре. Сравнение концепций Ф. Ницше и П. Адо исходит из единого представления о противостоянии в культуре эстетического и рационального начал и доминировании в последующей европейской культуре именно рационалистической традиции. Оба мыслителя считают такой подход противоположным самой сущности природы. Но, в то же время, принципиальным моментом, в котором Ницше и Адо расходятся, является общая оценка человеческого разума. Ницше — радикально негативно настроен к традиционно понимаемой разумности, в то время как Пьер Адо именно созерцательную рациональность считает одной из адекватных форм человеческого отношения к природе.

Ключевые слова: Пьер Адо, Фридрих Ницше, природа, человек, «орфеевское», «прометеевское», «дионисийское», «аполлоническое», «духовные упражнения».

Актуальность. Пьер Адо (1922 — 2010) — известный французский филолог и философ, переводчик и глубокий комментатор античной философии. Творчество Пьера Адо было устремлено к исследованию античной культуры и ее проблем. Неординарность в переосмыслении идей древнегреческой и древнеримской философии Пьером Адо способствовали влиянию его идей на ряд мыслителей XX века, в частности на М. Фуко.

Необходимость обращения к идеям Пьера Адо, более глубокому их осмыслению связана с тем, что в своем творчестве мыслитель пытался показать глубокую связь философии с проблемой

самого человека, его духовности. Именно поэтому Адо считал занятия философией «духовными упражнениями». Актуальность идей французского философа связана кризисными явлениями в современной европейской культуре. Последний аспект во многом обусловлен новоевропейской мировоззренческой установкой на подчинение *природы человеку*.

Данная статья представляет собой попытку осмысления концепции природы, представленной в работе Пьера Адо «Покрывало Иисуса: Эссе по истории идеи Природы», которая вышла в 2004 году во Франции и посвящена пониманию природы и отношению к ней человека от Античности до современности. На постсоветском пространстве книга была впервые издана в 2016 году и получила перевод на украинский.

Цель и задачи исследования. Цель данной публикации состоит в том, чтобы выявить основные положения концепции природы Пьера Адо в контексте его обращения к европейской философской традиции. В связи с этим возникают следующие задачи: 1) раскрыть смысл «прометеевского» и «орфеевского» понимания природы у П. Адо; 2) провести сравнительный анализ понимания основных движущих начал европейской культуры у П.Адо и Ф.Ницше; 3) выявить особенности концепции природы П. Адо.

Основные результаты исследования. Свои размышления П. Адо начинает с анализа высказывания античного мыслителя Гераклита Эфесского: «*phusis kruptesthai philei*», которое часто переводят как «природа любит прятаться». Таким образом, основной темой размышлений Адо становится именно Природа и ее восприятие в античной и европейской культуре, а также способы отношения к ней. Сам тезис Гераклита французский мыслитель оценивает, как весьма глубокий и неоднозначный, доказательством чему служит попытка П. Адо объяснить всю последующую философию и культуру как раскрытие приведенной мысли античного автора.

Адо пытается проникнуть в смысл изречения Гераклита и анализирует каждое из понятий. Так, *philein* (любить) у греков часто означало не столько чувство, сколько «склонность

к чему-либо», а *phusis* понимается и как «природа» и как «рождение». В итоге, философ приходит к выводу, что понимать данное выражение следует как «*природа (в смысле собственного устройства, собственной силы, бытия вещи) любит прятаться, не быть видимой*». Тем самым формируется тема **сокрытого**, того, что лишь едва приоткрывается.

Но, в то же время, П. Адо замечает, что данное выражение может быть истолковано и в ином контексте. *Phusis* можно понимать именно как «рождение», а *kruptesthai* — как «смерть, исчезновение». В таком случае, выражение Гераклита имеет следующий смысл: «*то, что порождает, стремится уничтожить*». Кроме того, Адо приводит 5 возможных способов понимания изречения Гераклита, но настаивает именно на приведенном выше значении как наиболее правильном и отвечающем диалектическому духу философии этого автора [1, с. 20-21].

Пьер Адо, анализируя понимание природы в Античности, стремится исследовать развитие соответствующих представлений в европейской философии. В частности, указание Гераклита на то, что природа любит прятаться, обретая покрова таинственности и недоступности, находит свое место, например, в философии М. Хайдеггера, который указывает, что слово «истина» и «бытие» находятся в одном семантическом поле, а само понятие «истина» — греческое «*алетейя*» — означает не что иное как «*не-сокрытость*», то есть, открытие того, что было сокрыто, утаено.

Пьер Адо также принимает отождествления *природы* и *истины* и настаивает на античном понимании истины не просто как соответствии *мысли о вещи* и *самой вещи*, а как соответствии самой природе. Именно познание природы, открытие истины П. Адо и называет метафорично «снятием покрывала Изиды». Таким образом, если *истина* и *природа* совпадают, то стремление к истине есть ничем иным как стремлением к природе.

Здесь следует заметить, что познание истины у греков рассматривалось не только, как цель сама по себе, но и в контексте сопричастности человека истине, того влияния, которое истина оказывает на познающего. Иными словами, вопрос состоит в том, как *истина* преобразует человека (или — как *природа* трансформирует человека?). Познающий истину, стремящийся к мудрости, должен понимать данное обстоятельство. Именно поэтому у П. Адо познание истины связано с «духовными упражнениями» субъекта по отношению к самому себе (у М. Фуко более конкретно эта мысль выражена в концепте «заботы о себе»). Таким образом, познание истины, приоткрытие тайн при-

роды, которой сопричастен человек, является не чем иным, как заботой о себе: познание природы необходимо не для властвования над ней, а для ответа на вопрос «как мне быть?».

П. Адо указывает на то, что уже в Античности сформировались два основных подхода в понимании *природы* и отношения к ней. Первая установка (ее становление Адо связывает с философией Сократа) исходит из представления о природе как такой, которая не просто любит прятаться, а вообще трудно доступна для человека, а потому нет никакой необходимости в занятиях физикой — наукой о природе. Вторая установка (по мнению Адо, явно прослеживается уже у Антиоха Аскалонского, который жил во II-I веках до н.э.), связана как раз с убеждением в возможности раскрытия тайн и сущности природы [1, с. 118, 119].

Корень различия приведенных позиций Адо усматривает в способах соотнесения *природы* и *человека*. В первом случае доминирует представление о единстве *человека* и *природы*, отсутствия самого противопоставления субъект-объект, в котором реализуется познание природы. Вторая установка исходит как раз из противопоставления природы и человека, природа представляется чем-то чуждым и даже враждебным человеку, а потому требует познания для дальнейшего умиротворения (подчинения).

Наиболее ярко различие двух способов восприятия природы, по мнению П. Адо, прослеживается в понимании сущности и цели искусства в широком смысле: установка *враждебности* по отношению к природе ведет к возникновению науки и техники; установка на единение с природой ведет к возникновению и развитию искусства, как продолжения самой природы и носит выраженный созерцательный характер.

Таким образом, Пьер Адо выделяет два основных принципиальных подхода к природе в античной (а позже — и в европейской) культуре, которые метафорически определяет, как «*прометеевскую*» и «*орфеевскую*» установки.

«*Прометеевская*» установка в отношении природы состоит в использовании технических процедур для познания природы с целью властвования над ней [1, с. 130]. В античной культуре данная установка имела три основных формы: механика, магия и некоторые элементы экспериментального исследования.

Данную установку Адо критикует, опираясь на историю философии, в частности вспоминает платоновскую традицию, в рамках которой познание природы не являлось чем-то необходимым, да и само познание имело скорее гипотетический характер, нежели требовало полного соответствия знания и бытия. В самой древнегреческой

мифологии существует достаточно предостережений по поводу подобного отношения к природе. В мифах о Прометее (который как раз и дал, согласно мифу, людям огонь и знания о ремеслах) и Икаре явно прослеживается указание на опасность упрямого стремления к овладению тайнами природы, относящихся к сфере божественного [1, с. 181].

Падение человеческих обычаев и нравов якобы закономерно приводит к возникновению и разрастанию человеческих пороков — алчности, эгоизма, чувственных наслаждений, которые невозможно удовлетворить исчерпывающе. Именно в связи с подобной «порчей» человека и связано его стремление властвовать над природой, которое и представляется как способ удовлетворения безграничной человеческой алчности.

С такой точки зрения, то, что сегодня именуют прогрессом, предстает ничем другим, как упадком и деградацией человечества. В постоянной погоне за материальными обретениями, которые может предоставить природа, человек уже не мыслит созерцательно, а лишь непрерывно чего-то желает, что-то планирует и постоянно беспокоится.

В противоположность «промеевской» установке П. Адо указывает на установку «орфеевскую» (идушую якобы от Орфея, древнегреческого мифологического персонажа, который олицетворял силу искусства). Эта установка предстает как «метод, который пытается раскрыть тайны природы без использования инструментов, опираясь на восприятие, используя возможности философского и поэтического дискурса, а также живописи» [1, с. 201].

«Орфеевская» установка по отношению к природе предполагает познание мира как созерцание. Познание есть, скорее «духовное упражнение», нежели стремление к окончательному и исчерпывающему описанию мира. Познание природы приносит удовольствие, поскольку оно представляется игрой, цель которой — отгадывание загадок [1, с. 239].

Таким образом, в общем смысле, в «орфеевском начале» П. Адо усматривает два способа отношения к природе и ее познанию — рациональный (философ) и эстетический (художник) пути, которые являются наиболее оправданными и соответствующими самой природе. Именно названные способы отношения к природе и оправдывает Пьер Адо.

Мысли Адо, представленные в его книге «Покрывало Изиды», во многом сходны с идеями других известных философов, таких как А. Шопенгауэр, Ф. Ницше, М. Хайдеггер, чего сам Адо не скрывает, постоянно упоминая имена этих и других мыслителей. Само произведение П. Адо

представляет собой историко-философское исследование, целью которого в частности и является выявление определенных тенденций в процессе развития философского знания.

Совершенно очевидно, что с точки зрения историко-философского исследования работа Пьера Адо «Покрывало Изиды» имеет большую ценность, поскольку развитие и эволюция «промеевского» и «орфеевского» начал прослеживается автором внимательно и скрупулезно со всей необходимой глубиной и проницательностью.

Некоторые авторы в качестве недостатка данного произведения П. Адо считают ее наукообразность и апологию рациональных способов познания мира (оправдание у Адо философско-эстетического восприятия) и одновременное игнорирование таких источников знания, как мистическое прозрение и откровение [2]. Однако, есть основания полагать, что данная критика связана с особой заинтересованностью определенных авторов именно вопросами религиозного осмысления мира.

Таким образом, концепцию П. Адо о существовании в европейской культуре двух мировоззренческих установок, описывающих взаимоотношения человека и природы можно считать вполне оригинальной и заслуживающей внимания. Особенно ценным представляется положение об определенном единстве *рационально-созерцательного* и *созерцательно-эстетического* понимания природы.

Наличие двух, в определенном смысле, противоположных начал в культуре Античности отмечал и Фридрих Ницше. По его мнению, в недрах древнегреческой культуры можно выделить «*аполлоническое*» и «*дионисийское*» начала, восходящие в своей сущности к образам греческих богов Аполлона и Диониса.

Аполлоническое начало — это стремление к гармонии, мере, разумности, красоте и индивидуальности. *Дионисийское* — неудержимое, неразумное, страстное, неумеренное, стремящееся размыть рамки индивидуального. Говоря словами Ницше, аполлоническое — это спокойное созерцание, а дионисийское — опьянение.

В контексте осмысления проблемы понимания природы важен именно тот момент, в котором аполлоническое предстает как основа субъекта, а дионисийское — как его преодоление. Иными словами, аполлоническое, как основанное на разуме, создает противопоставление мыслящего субъекта и объекта-природы, ведь само рациональное познание предполагает наличие субъект-объектных отношений. Напротив, в основе дионисийского лежит безрассудность, забвение индивидуальности и слияние с окружающим миром, природой.

Аполлоническое противостоит *дионисийскому* как разумное — инстинктивному, как рассудительность — жизненному порыву. Дионисийское оказывается гораздо ближе к природе, поскольку природа — и есть сама жизнь, хаотичная и безрассудная, инстинктивная и трагичная. Забвение дионисийского начала оборачивается забвением самой природы, самой жизни и именно в этом Ницше видит упадок человечества, его декаданс. Он говорит о необходимости возрождения *трагедии*, трагического мироощущения и трагического типа человека, для которых главным является ориентация на искусство, а не науку.

Согласно Ницше, именно вознесение аполлонического начала стало основой для возникновения европейской науки, но в то же время и положило начало упадка греческой культуры. В этом смысле одним из первых провозвестников этого упадка немецкий философ считает Сократа, который превознес разум и рациональную диалектику. Именно поэтому Ницше называет Сократа определенным «типом упадка» [4, с. 759].

Культуру же, возникшую вследствие искусственного превознесения аполлонического начала и угнетения дионисийского Ницше, называет «сократической», либо же «александрийской», основывающуюся на разумности и вере в такую же логичность и познаваемость мира, природы. По мнению Ницше, *аполлоническое* и *дионисийское* начала имеют равнозначное важное значение для культуры и только забвение дионисийского приводит к общему упадку [3, с. 168].

Прометей у Ницше оценивается в качестве позитивного героя, который по собственной воле, мужественно приняв все возможные последствия для себя, совершил святотатство перед богами. Он предстает героем активным, который, не взирая на трагичность бытия, решается на поступок, пренебрегая расчетливостью рассудка. Одновременно Ницше обращается и к образу Эдипа, участь которого состоит в принятии жестокого наказания за попытку раскрыть тайны бытия: «тот, кто разрешает загадки природы, — той самой сфинги с ее двоякой натурой, — тот должен попать и самый священный порядок природы, становясь убийцей отца и супругом матери» [3, с. 113].

Ницше считает, что *теоретизирование* — это иллюзия, как и рационализм, как и последующее христианство, как и оптимизм. И только трагическое видение мира и осмысление жизни в художественных формах является более близким к самой сущности мира. Поэтому, «искусство — а не мораль — выставлено в качестве собственно метафизической деятельности человека...» [3, с. 55].

На основании проведенного исследования, сопоставляя версии П. Адо и Ф. Ницше, касающиеся оснований культуры Античности, являющейся фундаментом европейской культуры, можно сформулировать следующие выводы.

1. У обоих авторов проявляется критическое отношение к *утилитарной рациональности*.

Однако существенное различие в оценке разумности человека как таковой не позволяет полностью отождествить позиции Ницше и Адо. Если у Ницше рациональность является чем-то искусственным, противостоящим самой сущности природы, то Пьер Адо настаивает на определенном единстве рационально-созерцательного и созерцательно-эстетического понимания природы. Для Ницше же такое понимание является неприемлемым, так как он четко противопоставляет *эстетическое* и *разумное*. Ницше предлагает принять трагичность бытия и оставить всякие попытки рационального переустройства мира с целью обеспечения человечеству спокойного существования.

2. Ф. Ницше и П. Адо весьма по-разному оценивают мифический образ Прометея. Если у Ницше Прометей — герой, который в своей попытке открыть людям тайны бытия, по собственной воле принимает трагическую судьбу, то у Адо образ Прометея предстает именно как попытка познания природы с целью властвовать над ней. Но, оба мыслителя соглашались в том, что античная мифология однозначно указывает на опасность подобных намерений и их противоестественность.

3. Весьма различно отмеченные авторы оценивают вклад Сократа в развитие античной мысли. Для Ницше Сократ знаменует собою начало упадка греческой культуры, тогда как Адо расценивает сократическую традицию в качестве созерцательно-рациональной попытки осмысления человеком самого себя. Сократ призывал совсем не к познанию природы, а к *заботе о собственной душе*.

4. Помимо уже отмеченного существенное различие в позициях Ф. Ницше и П. Адо состоит еще и в том, что для Ницше *человек* — часть природы и потому не должен каким-либо образом противостоять ей, а должен, наоборот, существовать в соответствии с самой жизнью. Французский философ же исходит из сократического представления о том, что человек является *особой формой бытия*, способной к мышлению и духовной жизни. Именно эта особенность человека и ставит сам вопрос о том, *как ему быть?* Для Ницше ответ прост — человек часть жизни, а потому должен существовать по ее законам — трагичности, страсти, инстинкта.

5. Осмысление оснований античной культуры у Ф. Ницше и П. Адо исходит из единого

представлення о противостоянні в культурі *естетического* и *рационального* начал и доминирования в последующей европейской культуре именно рационалистической традиции. Оба мыслителя считают такой подход противоположным самой сущности природы, которая «любит прятаться», а потому оправдывают художественное, эстетическое видение мира. Но, в то же время, принципиальным моментом, в котором Ницше и Адо расходятся, является общая оценка человеческого разума. Ницше — радикально негативно настроен к *разумности*, в то время как Пьер Адо именно созерцательную рациональность считает одной из адекватных форм человеческого отношения к природе (наряду с эстетическим, «орфеевским» пониманием).

Литература:

1. Адо, П. Покрывало Ізиди. Нарис історії ідеї про Природу / П'єр Адо; пер. з франц. О. Йосипенко. — К.: Новий Акрополь, 2016. — 470 с.
2. Михайлов, П.Б. Пьер Адо о философии природы, радости и ужасе бытия / П. Михайлов / Философия религии: альманах (2012— 2013). — М.: Восточная литература, ИФ РАН, 2013. — С. 471—483.
3. Ницше, Ф. Рождение трагедии или Эллинство и пессимизм / Фридрих Ницше / Фридрих Ницше. Рождение трагедии; составление, общая редакция, комментарий и вступительная статья А.А.Россиуса. — М.: Мысль, 1990. — С. 47—158.
4. Ницше, Ф. Сумерки идолов или как философствуют молотом. / Фридрих Ницше / Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла: Сочинения. — М.: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2006. — С. 749 — 836.

Shymko A.S. On the two principles of ancient philosophy: the version of P. Hadot and F. Nietzsche — Article.

Summary. The article is an attempt to understand the concept of nature presented in Pierre Ado's works. The main attention is paid to P. Ado's method of disclosing essence of the two main principles in the European culture, i.e. «promethean» and «orpheus». Inception is revealed as scientific-technical and contemplative-aesthetic understanding of nature. To disclose the particularity of the problem. French thinker's concept is juxtaposed with the Nietzschean one about the «dionysian» and «apollonian» principles in Ancient culture. Comparison of F. Nietzschean and P. Ado's concepts originates from a single conception on the opposition of aesthetic and rational principles in culture and the predominance of rationalist tradition in the subsequent European culture. Both thinkers consider this approach to be opposite to the essence of nature. But, at the same time, the principal moment in which Nietzsche is radically negative towards the traditionally understood rationality to one of the adequate forms of human relation to nature.

Keywords: Pierre Hadot, Friedrich Nietzsche, nature, man, Orpheus, promethean, dionysian, apollonian, «spiritual exercises».

Шимко А.С. О двух засадах античної філософії: версії П. Адо і Ф. Ніцше — Стаття.

Анотація. Стаття являє собою спробу осмислення концепції природи, представлені у творчості П'єра Адо. Основна увага приділена способу розкриття П. Адо суті двох основних почав в європейській культурі — «прометеївську» і «орфеївську». Дані початку протистоять у Адо як науково-технічне і споглядально-естетичне розуміння природи. Для розкриття особливостей вирішення цієї проблеми П'єром Адо концепція французького мислителя зіставляється з ницшеанської концепцією про «діонісійського» і «аполлонічного» засадах в Античній культурі. Порівняння концепцій Ф. Ніцше і П. Адо виходить з єдиного уявлення про протистояння в культурі естетичного і раціонального почав і домінуванні в подальшій європейській культурі саме раціоналістичної традиції. Обидва мислителі вважають такий підхід протилежним самій сутності природи. Але, в той же час, принциповим моментом, в якому Ніцше і Адо розходяться, є загальна оцінка людського розуму. Ніцше — радикально негативно налаштований до традиційно розуміється розумності, в той час як П'єр Адо саме споглядальну раціональність вважає однією з адекватних форм людського ставлення до природи.

Ключові слова: П'єр Адо, Фрідріх Ніцше, природа, людина, «орфеївське», «Прометеївське», «дионісійське», «аполлонічне», «духовні вправи».

Шохов А.,
соискатель кафедры культурологии философского факультета
Одесского национального университета имени И.И.Мечникова

РОЛЬ КОММУНИКАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О НАБЛЮДАТЕЛЕ СЛОЖНОСТИ (ПО ТЕКСТАМ В.И. АРШИНОВА)

Аннотация. В статье на основе текстов В.И. Аршинова рассматривается роль коммуникации в наблюдении сложности. Показано, что коммуникация является одним из вариантов дополнения эпистемологического конструктивизма, и это дополнение становится необходимым при введении множества наблюдателей. Показана роль коммуникации в преодолении несоизмеримости описаний результатов наблюдений. Описана роль коммуникации в развитии научного сообщества и самого процесса наблюдения сложности. Рассмотрено, каким образом сетевая и системная парадигмы гармонично дополняют друг друга. Предпринята попытка критического анализа терминологического конструкта «наблюдатель сложности», введённого В.И.Аршиновым и Я.И. Свирским, сформулированы фундаментальные отличия «наблюдателя сложности» и «наблюдателей», вводимых в концепциях Б.Латура, М. Кастельса и Н. Лумана.

Ключевые слова: система, сеть, парадигма, коммуникация, синергетика, сложность, сложность, наблюдатель.

В.И. Аршинов — один из самых цитируемых русскоязычных авторов. Современные публикации, связанные с синергетикой, сложностью, проблемой наблюдателя или парадигмами научного мышления, не обходятся без ссылок на его работы.

Роль *наблюдателя* в различных методологических подходах и научных теориях, анализ *интерсубъективных взаимодействий* (в том числе — *коммуникации*), влияние *парадигмальных предписаний* на процесс научного познания — вот далеко неполный перечень исследовательских тем, которые в работах В.И.Аршинова занимают важнейшее место и тесно переплетаются с осмыслением парадигмы *сложности*.

Цель этой статьи — соотнести взгляды В.И. Аршинова на проблему наблюдателя в контексте парадигмы сложности с учетом развития представлений о коммуникации, а также сформулировать некоторые следствия, кажущиеся важными в контексте понимания проблемы исследования коммуникации.

Коммуникация как дополнение эпистемологического конструктивизма

В монографии 1999 года «Синергетика как феномен постнеклассической науки» В.И. Аршинов заявляет о развитии так называемой Х-науки: «Х-наука, называемая нами иногда синергетикой, для которой характерна... срединная позиция личностного знания — знания между полюсами субъективности, с одной стороны, и незаинтересованной объективности — с другой» [8, с. 15].

Это заявление перекликается с одной из последних публикаций 2017 года: «сложность — это темпоральный эпистемический процесс, который не может быть редуцирован ни к субъектному, ни к объектному полюсу» [15, с. 164]. Знание «*между полюсами*» требует подхода, который бы сочетал в себе возможность исследования особенностей субъекта в его взаимодействиях с окружающим миром. В.И. Аршинов в своих более ранних работах предлагает в качестве такого подхода *синергетику*, понимая под этим исследовательским направлением скорее перенос и адаптацию идей нелинейной динамики и теории возникновения порядка из хаоса в социогуманитарную сферу. В более поздних работах он всё чаще говорит о *парадигме сложности*, которая может быть зафиксирована с помощью новых конструктов, вызревавших в традициях системного подхода (в первую очередь, в интерпретации Н. Лумана) и подхода сетевого (в толковании Б. Латура и М. Кастельса). Эти конструкты испытывали влияние языка синергетики и специфического языка *сложности*, который последние два десятилетия активно разрабатывался В.И. Аршиновым и его московскими коллегами Я.И. Свирским, В.Г. Будановым, В.Е. Лепским, Е.Н. Князевой и другими. Во многих публикациях *синергетический* и *сложностный* языки выступают в качестве единого исследовательского тезауруса, однако публикации 2015–2017 годов позволяют говорить о выделении специфических терминологических конструктов, которые уже больше относятся к *сложности*, чем к синергетике.

Необходимо отметить, что перечисленные «парадигмальные» описания носят *конструктивистский*

характер и представляют собой способы вхождения в пространство между обозначенными В.И. Аршиновым «полюсами».

В статье Е.Н.Князевой «Эпистемологический конструктивизм», написанной в 2006 году, подчёркивается принципиальная сопряжённость *природного бытия* и *становления человека* в процессе познания мира: «Становление природного бытия и становление человека и конструктов его сознания — эти два процесса сопряжены. Человек творит самого себя через мир, через свою деятельность в мире. Человек и мир, субъект и объект познания находятся в процессе коэволюции» [17, с. 135].

Наблюдение невозможно без *наблюдателя*, и поэтому можно сказать, что «наблюдение создаёт наблюдателя... Наблюдатель, наблюдаемый процесс и процесс наблюдения образуют неразложимое единство» [17, с. 135].

Вполне возможно согласиться с тем, что эпистемологический конструктивизм в настоящее время играет роль своеобразной методологической рамки познавательной деятельности. Однако он имеет свои естественные ограничения, связанные с особым способом толкования фигуры субъекта познания, или *наблюдателя*. В.И. Аршинов пишет, что «субъект познания с определенными установками и конструктами сознания конструирует окружающий природный и социальный мир отнюдь не наобум, а «ударяет по клавишам возможного»» [6, с.78]. То есть каждый субъект действует в *пространстве контингентного*, потенциально возможного, как бы вытягивая из ближайшего будущего отобранные варианты реальности. Однако, что происходит, когда на «клавишах возможного» играют несколько субъектов, и каждый развивает свою «музыкальную» тему? *Это может породить множество несоизмеримых описаний наблюдений*.

В.И.Аршинов констатирует «осторожность», с которой Н. Луман и Б. Латур конструируют наблюдателя в своих теоретических описаниях. Поясняя эту осторожность, В.И. Аршинов цитирует Дирка Беккера, под редакцией которого вышла книга Н. Лумана «Введение в системную теорию»: «наблюдатель — ...это объяснительный принцип... все другие бесчисленные объяснительные принципы необходимо согласовать с этим новым принципом» [18, с. 9]. Признавая, что и Б. Латур и М. Кастельс вводят наблюдателя в свои описания, В.И. Аршинов подмечает парадокс наблюдателя, характерный и для системного, и для сетевого подхода: «наблюдатель сети сам должен находиться в сети. С другой стороны, он вроде бы должен быть «внешним наблюдателем» по отношению к системе или обозреваемой им сети» [9, с.58]. Никлас Луман формулирует

этот парадокс как особенность любого процесса наблюдения: «наблюдатель есть исключенное третье своего наблюдения. Сам себя при наблюдении он видеть не может. «Наблюдатель есть ненаблюдаемое», — кратко и сжато формулирует М. Серр» [19].

Если каждый субъект познания (он же наблюдатель) играет свою «мелодию» на «*рояле контингентности*» и при этом он должен находиться и внутри, и снаружи системы или сети, оказываясь при этом неспособным наблюдать самого себя, то тем самым формируется чрезвычайно сложный конгломерат условий познавательной деятельности.

Природа возникающей сложности может быть охарактеризована наличием в познавательных ситуациях несоизмеримых друг с другом описаний, возникших в различных вариантах парадигм, традиций, теорий, гипотез и иных эпистемологических образований.

Сложность можно описать как «одновременное сосуществование множества конкурирующих порядков, которые сонастраиваются, уменьшая вероятность своих разрастаний и закреплений. Сложность ассоциируется с полнотой, «экзистенциальной полнотой», своеобразным «многообразием порядков», «многомерностью»» [12, с. 7].

Сонастройка конкурирующих порядков способна привести к уменьшению сложности, к тому, что познавательная ситуация станет более упорядоченной, прозрачной и понятной. Одним из вариантов сонастройки и упрощения сложной ситуации видится коммуникация¹.

Коммуникация между познающими субъектами (наблюдателями) возникает как обмен описаниями эпистемологических ситуаций, результатами наблюдений, различениями, интерпретациями и пониманиями, закодированными с помощью языка, который, совершенствуясь и развиваясь, может стать междисциплинарным или трансдисциплинарным орудием коммуникативных взаимодействий.

Благодаря коммуникации и новому возникающему в ней языку, то, что удалось различить субъектам познания (наблюдателям), может соединиться друг с другом в новую целостность, а сами наблюдатели могут стать научным сообществом.

Коммуникация предоставляет шанс уменьшения сложности ситуации за счёт преодоления несоизмеримости описаний наблюдений, произведённых наблюдателями, имеющими различные

¹ Н. Луман, кроме коммуникации, выделяет еще два варианта редукиции сложности: интеракция и организация. Коммуникативное действие Ю. Хабермаса и социальное действие Толкотта Парсонса также являются способами упрощения сложного. В этой статье рассматривается только коммуникация.

установки, говорящими на разных парадигмальных языках, придерживающихся различных мировоззренческих принципов. Благодаря коммуникации возникает целостность, которую можно описать как систему, или сеть наблюдателей сложности.

Роль коммуникации в эволюции наблюдения сложности

В упоминавшейся выше работе 1999 года *синергетика* понимается В.И. Аршиновым, в первую очередь, как *коммуникация* («Синергетика как коммуникация» — таково название первой главы монографии В.И. Аршинова) [8, с. 7].

Можно сказать, что коммуникация в процессе познания реализует *расширенный принцип дополнителности*: воззрения одного наблюдателя оказывается возможным дополнить воззрениями другого. Смысловое поле или «локальное пространство смысла» (термин Л.Н. Богатой) [13, с. 215] одного субъекта может войти в своеобразный резонанс с полями других субъектов, и тогда коммуникации начинают «подсоединяться» (термин Н. Лумана) друг к другу, взаимно проникать друг в друга, в результате чего возникает «коммуникативный дискурс» [2, с. 8]. Иными словами, происходит эволюция самого процесса наблюдения, возникают новые представления о наблюдаемой сложности и методах её познания, в сложности начинают выделяться новые целостности и взаимосвязи между ними. Акт выделения целостностей из фона, с одной стороны, является эпистемологически—конструктивистским, а с другой — естественно—эмерджентным.

Через *коммуникацию* В.И. Аршинов определяет и понятие «парадигма»: «хорошо известно, что понятие «парадигма» у Куна в высшей степени многозначно... в перечне этих значений есть по крайней мере одно для меня в данном случае весьма важное, хотя до сих пор остающееся в тени, а именно: парадигма — это коммуникативная среда, языковое коммуникативное пространство, в которую погружено научное сообщество» [8, с. 154-155].

Само по себе возникновение коммуникации преобразует познающих субъектов (наблюдателей). Из наблюдателей процессов и явлений, стремящихся их познать, они трансформируются в наблюдателей второго порядка, которые уже наблюдают за тем, каковы различия между ними как субъектами познания, и обмениваются содержанием своих наблюдений. Может оказаться так, что *эпистемологические нарративы*, которыми они обмениваются, представляют собой в какой—то мере несоизмеримые друг с другом описания, которые созданы в различных «мирах—монадах». В таком случае «задача... сложностного наблюдателя (наблюдателя второго порядка) состоит

в том, чтобы осуществлять семиотическое сшивание контекстов в сложностно эволюционирующем мире» [11, с. 80]. «Сшивание» контекстов осуществляется посредством генезиса междисциплинарного языка, способного обеспечить взаимопонимание. Н.Луман заметил, что «теорию эволюции можно описывать как трансформацию логически неразрешимой проблемы в проблему генезиса» [20, с. 4].

Когда задача «сшивания контекстов» осознаётся, сообщество познающих субъектов (наблюдателей) вновь преобразуется, теперь уже в направлении «коллективного сетевого разума, формируемого в процессах межличностной синергической коммуникации» [6, с. 48].

Иными словами, когда коммуникативный обмен становится достаточно насыщенным, предметом эволюции оказывается сама эмерджирующая целостность (сообщество наблюдателей), которая может быть описана как *система* или *сеть*. *Эволюция сообщества — процесс, взаимосопряженный с эволюцией сформировавших её эпистемологических конструктов*.

Стоит отметить, что на определённом этапе эволюции социальной целостности, *парадигмы системы* и *сети* начинают гармонично дополнять друг друга, несмотря на определённую несоизмеримость описывающих их теоретических конструктов. Этот процесс осуществляется сразу по нескольким направлениям.

1. Как отмечает М. Кастельс, наблюдатель, если обратить внимание на то, как работает его мозг, сам представляет собой сеть. «*Мы сами суть сети, соединенные с миром сетей... Мы конструируем реальность, реагируя на происходящие события, внутренние или внешние... наш мозг не просто отражает события, но обрабатывает их в соответствии с собственными паттернами*» [16, с. 164—165]. При этом наблюдатель остаётся аутопоэтической *системой* (на языке Н. Лумана), и это противоречие не приводит к неустранимым трудностям, а напротив приводит к дальнейшему развитию темы «наблюдателя».

2. Генезис новой целостности и языка для её описания связан с поиском общего семиотического фундамента для наблюдателей, которые разработали несоизмеримые друг с другом описания ситуации и себя самих. Можно предположить, что выявление этого фундамента требует выхода из специальных исследовательских тезаурусов в язык повседневности. Бернхард Вандерфельс в статье «Повседневность как плавильный тигль рациональности» пишет: «патология распада жизни на сепаратные области может быть остановлена только тогда, когда есть место обмена и обмен мнениями, место, где различные сферы

«перекрещиваются и переплетаются»¹... Примером может служить язык повседневности, не на котором говорят ученые после окончания работы, а с помощью которого общаются между собой специалисты, представляющие различные дисциплины» [14, с. 48]. Этот своеобразный «повседневный язык» вызревает в недрах междисциплинарного общения, при котором парадигмы *сети* и *системы* взаимно переплетаются.

3. По мысли Б. Латура, узлами сети могут быть не только субъекты познания (наблюдатели), но и эпистемологические конструкты (парадигмы, теории, гипотезы, традиции, школы и т.п.), также возможны сети систем, и системы сетей. Возможность взаимной вложенности сетевых и системных композитов демонстрирует взаимопереплетённость сетевой парадигмы и системного подхода.

4. В.И. Аршинов, цитируя Б.Латура и комментируя его акторно–сетевую теорию (АСТ), пишет, что добавление *актора* «глубоко модифицирует» [9, с. 56] свойства сетей. Также российский исследователь отмечает, что АСТ вводит представление о сети как о ризоме (паутине, соединяющей узлы), между которыми «ничего нет»: «АСТ не пытается заполнить то, что находится между локальной ячейкой порядка или между нитями, связывающими эти контингентности... Нет ничего, кроме сетей, и нет ничего между ними» [9, с.56]. Сеть (в понимании Б. Латура), все узлы которой равнозначны, может интерпретироваться отдельными наблюдателями по–разному, в том числе и как система, в которой выделены иерархические уровни и структура (ведь это зависит исключительно от того, каким образом наблюдатель выделяет из фона целостность).

5. Понятие коммуникации может быть существенно расширено: «согласно фон Ферстеру, рекурсия есть коммуникация» [7, с.42]. Это означает, что те виды коммуникации, в которых может быть задействован субъект, — всего лишь часть коммуникативных отношений на уровне петель обратной связи, способствующих настройке и самообучению систем и сетей. Столь расширенное понимание коммуникации позволяет говорить о том, что сеть Б. Латура, фактически состоит из коммуникативных связей. И это в ещё большей степени сближает сетевую и системный дискурсы, поскольку, с точки зрения Н. Лумана, *коммуникация* — это социальная *система*.

Таким образом, коммуникация способствует эволюции наблюдения, вначале обеспечивая упрощение (через генезис «общего языка» и возникновение сообщества наблюдателей). Затем, за счёт коммуникативного обмена эпистемологическими

конструктами, происходит усложнение самого процесса наблюдения, возникают «наблюдатели второго порядка», и сообщество наблюдателей эволюционирует в направлении «коллективного сетевого разума» [6, с. 48], описывая само себя в терминах «систем» или «сетей». В свою очередь это приводит к дальнейшей эволюции методов наблюдения, к более глубокому пониманию наблюдаемой сложности.

Конструирование «наблюдателя сложности»

«Наблюдатель сложности», которого ввели В.И. Аршинов и Я.И. Свирский, за период с 2007 по 2016 годы значительно эволюционировал.

2007 год: это «рекурсивный субъект» [2, с. 8].

2007 год: «фигура самоорганизующегося постнеклассического субъекта» [6, с. 53].

2009 год: фигура «рекурсивно становящегося субъекта познавательно-конструктивной и коммуникативной деятельности» [5, с.109].

В 2010 году В.И.Аршинов говорит о необходимости «формирования нового синергетического субъекта» [3, с.57].

В 2013 году автор вводит представление о «концептуальном персонаже» — «наблюдателе сложности». Он исследует «субъекта-наблюдателя, рефлексивного субъекта, наблюдающего в том числе и себя самого в конструируемом им самим разнообразии конкретных познавательно-проектных ситуаций» [4, с.61].

Наблюдение себя, доступное наблюдателю В.И. Аршинова (но недоступное наблюдателю Н. Лумана), осуществляется через некие специальные средства. В публикации 2015 года есть только определённый намёк на эти средства: «сложность предполагает науку второго порядка. Она имеет дело с рекурсивным видением, наблюдением наблюдателей. И наблюдатель сложности должен быть «оснащен специальными средствами» осознания такого наблюдения наблюдателей» [11, с.80].

В 2015 и 2016 годах выходят первая и вторая части статьи В.И. Аршинова и Я.И. Свирского «Сложностный мир и его наблюдатель». Во второй части статьи сформулированы качества, которыми должен обладать субъект-наблюдатель сложности.

Вот только некоторые из них:

– наблюдатель сложности присутствует по обе стороны границы (оператора «distinction», введённого Джорджем Спенсером Брауном [21, с.1]): «этот субъект должен становиться, саморазвиваться постольку, поскольку он должен быть сопряжен с эволюционирующей в направлении роста сложности средой. В конце концов, ему приходится быть одновременно как её внутренним участником, так и наблюдателем извне» [10, с.78-79].

¹ Терминология М.Вебера

– «...сложностный субъект становится и генератором, и «наблюдателем сложности», понимаемым и как системная антропосоциальная сущность, наблюдающая (в различениях) себя и окружающую среду, и как «конструктор-проектировщик в сложности», лично действующий в условиях изначальной неопределенности, принципиальной возможности внезапных качественных изменений и конечной контингентности» [10, с. 79].

Перечень характеристик *сложностного субъекта*, приведённый В.И. Аршиновым и Я.И. Свирским в модальности «субъект должен быть таким, чтобы...», вызывает много вопросов, связанных с некоторой «невероятностью» такого субъекта. Перечень возникающих вопросов может выглядеть следующим образом.

1. Почему и Б. Латура, и М. Кастельс, и Н. Луман проявляют определённую осторожность при введении фигуры наблюдателя, а В.И. Аршинов и Я.И. Свирский менее осторожны?

2. Почему В.И. Аршинов признаёт, что для наблюдателя Б. Латура нахождение внутри сети и вовне её — это парадокс, а для наблюдателя В.И. Аршинова и Я.И. Свирского нахождение по обе стороны границы целостности — одно из свойств наблюдателя?

3. Почему тезис о ненаблюдаемости наблюдателем самого себя для Н. Лумана является вполне чётким, а для В.И. Аршинова и Я.И. Свирского наблюдатель может наблюдать самого себя с помощью неких «специальных средств осознания»? Как разрешается *парадокс рефлексивного ускользания* наблюдателя, состоящий в том, что наблюдатель, описывающий себя, не видит позиции, из которой он это делает, — иными словами, *актуальная рефлексивная позиция наблюдателя всегда ненаблюдаема самим наблюдателем*?

Очевидно, что поиск ответов на эти вопросы может быть осуществлён в процессе дальнейшей разработки парадигмы сложности в контексте ее соотносительности с сетевой парадигмой, системным и коммуникативным подходом.

Выводы:

1. Эпистемологический конструктивизм в настоящее время выступает своеобразной методологической рамкой познавательной деятельности. Однако существует проблема соизмеримости различных методологических конструкций. Коммуникация позволяет преодолеть несоизмеримость описаний результатов наблюдений, осуществлённых разными наблюдателями. Это происходит благодаря возникновению к коммуникации «общего языка» междисциплинарного и трансдисциплинарного общения, содержащего согласованный тезаурус, понятный для научного

сообщества. Благодаря коммуникации возникает новая целостность, проявляющаяся как система или сеть наблюдателей сложности.

2. В результате интенсификации коммуникативного обмена эпистемологическими конструктами в рамках научного сообщества, происходит усложнение самого процесса наблюдения, возникают «наблюдатели второго порядка», и сообщество наблюдателей эволюционирует в направлении «коллективного сетевого разума» [6, с. 48], описывая само себя в терминах «систем» или «сетей». В свою очередь это приводит к дальнейшей эволюции методов наблюдения, к более глубокому пониманию наблюдаемой сложности.

3. «Наблюдатель сложности» в описании В.И. Аршинова и Я.И. Свирского получил множество разнообразных экспликаций. Он существенно отличен от наблюдателей Н. Лумана и Б. Латура. Первое отличие состоит в способности сложностного субъекта наблюдать самого себя, каким-то образом преодолевая *парадокс рефлексивного ускользания*. Второе отличие заключается в способности сложностного субъекта находиться по обе стороны границы некоего различия (то есть и внутри и снаружи эмерджирующей целостности). Каким образом «наблюдателю сложности» удаётся делать то, что невозможно для наблюдателей Н. Лумана и Б. Латура? Поиск ответа на этот вопрос задаёт перспективное направление дальнейших исследований.

Литература:

1. Аршинов В. И. «Сетевой путь» современной нано-техно-научной практики / Владимир Иванович Аршинов // Постнеклассические практики и социокультурные трансформации. — Москва, 2009. — С. 60–72.
2. Аршинов В. И. Интерсубъективность в контексте постнеклассической парадигмы / В. И. Аршинов, Я. И. Свирский // Рефлексивные процессы и управление. Сборник материалов VI Международного симпозиума 10-12 октября 2007 г. — Москва: Когито-Центр, 2007. — (Под ред. В.Е.Лепского). — С. 7–9.
3. Аршинов В. И. Как возможна синергетическая теория (социального) управления? / Владимир Иванович Аршинов // Философия управления: проблемы и стратегии. — Москва, 2010. — С. 46–66.
4. Аршинов В. И. Наблюдатель сложности в контексте парадигмы постнеклассической рациональности / Владимир Иванович Аршинов // Философия мышления. — Одесса: Печатный дом. — С. 59–71.
5. Аршинов В. И. Нанозтика — конвергенция этических проблем современных технологий или пролегомены к постчеловеческому будущему? / В. И. Аршинов, В. Г. Горохов, В. В. Чеклецов // Эпистемология и философия науки. — Москва, 2009. — С. 96–112.
6. Аршинов В. И. Проблемы субъектов в постнеклассической науке / Владимир Иванович Аршинов. — М.: Когито-Центр, 2007. — 176 с.
7. Аршинов В. И. Рекурсивный субъект в моделях вселенной: В. Лефевр, Г. Бейтсон, Э. Морен / В. И. Аршинов, Я. И. Свирский // Рефлексивные процессы и управление. — Москва: Когито-Центр, 2010. — С. 33–49.

8. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / Владимир Иванович Аршинов. — М.: ИФРАН, 1999. — 203 с.

9. Аршинов В. И. Системы и сети в контексте парадигмы сложности / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов. // Вопросы Философии. — 2017. — №1. — С. 50–61.

10. Аршинов В. И. Сложностный мир и его наблюдатель. Часть вторая / В. И. Аршинов, Я. И. Свирский // Философия науки и техники Т. 21. № 1. — Москва, 2016. — С. 78–91.

11. Аршинов В. И. Сложностный мир и его наблюдатель. Часть первая / В. И. Аршинов, Я. И. Свирский // Философия науки и техники. Т. 20. № 2. — Москва, 2015. — С. 70–84.

12. Богатая Л. Н. Гуманитарная сложность в контексте некоторых актуальных понятий современной культуры / Лидия Николаевна Богатая. // Интегративная антропология. — 2016. — №2. — С. 4–9.

13. Богатая Л. Н. На пути к многомерному мышлению / Лидия Николаевна Богатая. — Одесса: Печатный дом, 2010. — 372 с.

14. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности / Бернхард Вальденфельс // Социо-Логос: Пер. с англ., нем., фр. — Москва: Прогресс, 1991. — С. 39–50.

15. Инновационная сложность. Парадигма сложности в перспективе философской стратегии Жюлья Делеза. Материалы «круглого стола» // Философия науки и техники. Т. 21. № 2 / — Москва, 2016. — С. 149–181.

16. Кастельс М. Власть коммуникации / М. Кастельс ; пер. с англ. Н. М. Тылевич ; под науч. ред. А. И. Черных; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. — 564 с.

17. Князева Е. Н. Эпистемологический конструктивизм / Елена Николаевна Князева // Философия науки. Вып. 12: Феномен сознания. — Москва: Институт философии РАН, 2006. — С. 133–152.

18. Луман Н. Введение в системную теорию (под редакцией Дирка Беккера) / Никлас Луман. — Москва: Логос, 2007. — 360 с.

19. Луман Н. Теория общества (вариант San Foca '89) / Никлас Луман // Теория общества. Сборник. — Москва: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 1999. — С. 196–235.

20. Луман Н. Эволюция / Никлас Луман; Пер. с нем. А. Антоновский. — Москва: Логос, 2005. — 256 с.

21. Spenser-Brown G. Laws of form / George Spenser-Brown. — New York, 1979. — 143 pp.

Shohov A. The Role of Communication in Forming and Development of Representations about the Observer of Complexity (according to the Texts of V.I.Arshinov) — Article.

Summary. In the article, based on the V.Arshinov's texts, the role of communication in observation of complexity is considered. It is shown that communication is one of the options for addition of epistemological constructivism, and this addition becomes necessary when introducing a multitude of observers. The role of communication in overcoming the incommensurability of descriptions and results of observations is shown. The role of communication in the development of scientific community and the process of complexity observing is described. It is considered how the network and system paradigms harmoniously complement each other. An attempt has been made to critically analyze the terminological construct "complexity observer" introduced by V. Arshinov and Y. Svirsky. Also in this article were formulated the fundamental differences between the "observer of complexity" and "observers" in B. Latour's, M. Castells's and N. Luhmann's concepts.

Keywords: system, network, paradigm, communication, synergetics, complexity, observer.

Шохов О. Роль комунікації у формуванні та розвитку уявлень про спостерігач складності (За текстами В.І.Аршінова) — Стаття.

Анотація. У статті на основі текстів В.І.Аршінова розглядається роль комунікації в спостереженні складності. Показано, що комунікація є одним з варіантів доповнення епістемологічного конструктивізму, і це додаток стає необхідним при введенні безлічі спостерігачів. Показана роль комунікації в подоланні неспівмірності описів результатів спостережень. Описана роль комунікації в розвитку наукового співтовариства і самого процесу спостереження складності. Розглянуто, яким чином мережева і системна парадигми гармонійно доповнюють одна одну. Зроблено спробу критичного аналізу термінологічного конструкту «спостерігач складності», введеного В.І. Аршіновим і Я.І. Свірським, сформульовані фундаментальні відмінності «спостерігача складності» і «спостерігачів», що вводяться в концепціях Б. Латура, М. Кастельса і Н. Лумана.

Ключові слова: система, мережа, парадигма, комунікація, синергетика, складність, сложностность, спостерігач.

ПОЛІТОЛОГІЯ

*Дем'яненко О. О.,
здобувач кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті здійснена спроба комплексного аналізу концептуальних засад дослідження громадянського суспільства (теоретико-методологічних основ) з метою узагальнення науково-дослідного матеріалу з даної проблематики. Проаналізовано і систематизовано різні підходи до поняття та феномену громадянського суспільства у історичному контексті їх формування. Враховуючи складний зміст та форму громадянського суспільства як предмету дослідження, запропоновано авторський підхід до його аналізу, який передбачає три виміри вивчення: теоретичний, історичний, практичний. Акцентується увага на важливості економічної складової у появі явища громадянського суспільства у соціально-політичній дійсності та значущості змін у економічній царині для оновлення цілей та завдань, а також структури громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, капіталізм, ринок праці, масові рухи, економічна нерівність, справедливість, конфлікт інтересів, інституціоналізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний стан дослідження феномену громадянського суспільства попри великий масив наукового матеріалу та тривалий час знаходження даного предмету у фокусі наукового пізнання досі залишається незадовільним. Це пояснюється, перш за все, широтою предметної області та міждисциплінарним характером об'єкту дослідження. Умови функціонування громадянського суспільства, що постійно оновлюються, чергові нетрадиційні виклики ставлять перед науковцями завдання перманентного моніторингу громадянського суспільства, оновлення його теоретичного «портрету», що відповідає реаліям.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ґрунтовні дослідження різних виявів громадянського суспільства знаходимо у роботах Е. Арато, Г. Арендт, А. Блека, В. Варивдіна, Ю. Габермаса, Е. Гелнера, Р. Дарендорфа, А. Карася, Дж. Коена, Р. Патнема, А. Селігмена, А. Соловйова, В. Шинкарука тощо. Попри належний методологічний та загальнонауковий рівень досліджень вищеназваних теоретиків, розробки

представляють переважно авторські позиції та інтерпретації феномену та поняття громадянського суспільства. Сьогодні ж існує потреба у виробленні уніфікованого підходу, що забезпечить практичну царину «дорожньою картою», а також необхідність систематизації більшості попередніх концепцій.

Формулювання цілей (мети) статті. Мета даної статті полягає у комплексному аналізі теоретико-методологічних підвалин дослідження явища та поняття громадянського суспільства, систематизації наукового досвіду з метою вироблення максимально відповідної реальній теоретичної моделі.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Складні форма та зміст громадянського суспільства вимагають від учених розгляду даного феномену як мінімум у трьох вимірах:

— теоретичний вимір, який полягає у дослідженні основних категорій, предметних взаємозв'язків та закономірностей громадянського суспільства;

— історичний вимір, що проявляється у розгляді проблем громадянського суспільства крізь призму еволюційного відстеження думок основних класиків політичної думки та її кореляції із суспільно-історичним розвитком людства;

— практичний вимір, який дозволяє розглядати досліджуваний предмет через причинно-наслідкові зв'язки процесів, які, так чи інакше, можна пов'язати із феноменом громадянського суспільства, або їх відсутність.

Кожний із вимірів вимагає специфічного науково-дослідницького інструментарію та підходів, які дозволяють розкрити підвалини досліджуваного предмету, структурувати внутрішні та зовнішні процеси, які з ним пов'язані, відслідкувати та виокремити систему взаємозв'язків елементів чи характерні особливості предмету аналізу.

Як показує практика сучасних теоретичних наукових досліджень, наразі відсутній єдиний погляд щодо розуміння феномену громадянського суспільства. Крім того, відсутнє чітке розуміння предметної області громадянського суспільства: в одних випадках громадянське суспільство розглядається в якості сукупності всіх елементів, які не є державними взагалі [2], в інших випадках громадянське суспільство досліджується, як

окремих соціально-політичних інститутів сучасної держави, в деяких дослідженнях підкреслюється некомерційний характер інтересів суб'єктів громадянського суспільства, як спосіб визначення сутності даного предмету дослідження.

Історичний підхід до розгляду проблематики громадянського суспільства, здебільшого, зводиться до аналізу першоджерел класиків політичної та філософської думки. Починаючи від Платона, Аристотеля, Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, закінчуючи В.Г.Ф. Гегелем, А. де Токвілем та Ю. Габермасом. Дослідження праць цих мислителів дає можливість викласти систему поглядів на проблематику громадянського суспільства окремих класиків, однак, не завжди, їхні думки аналізуються у конкретному історичному контексті та беруться до уваги особливості соціально-політичного розвитку людства того чи іншого періоду [4].

У багатьох випадках сучасні дослідники громадянського суспільства зосереджують свою увагу на вивченні конкретних суб'єктів громадянського суспільства, особливостей їхнього функціонування, наслідків їхнього впливу на окремі об'єкти соціально-політичних відносин. Звужуючи таким чином предмет дослідження, науковці оминають проблематику наукових підвалин громадянського суспільства, обмежуючись емпіричними дослідженнями з високим рівнем статистичного, фактологічного, метричного забезпечення, однак, зі слабким рівнем теоретико-методологічного підґрунтя власного дослідження.

Таким чином, вищенаведені особливості наукового дослідження громадянського суспільства спонукають нас розглядати даний досліджуваний феномен, перш за все, крізь призму його інтегральності у сучасному суспільстві та схильності до двостороннього впливу на соціально-політичні процеси, наявності можливостей відстеження теоретичних закономірностей, які при достатньому фактологічному забезпеченні, дозволяють констатувати окремі когнітивні зв'язки елементів громадянського суспільства.

Факт та історія появи терміну «громадянське суспільство» неодноразово досліджувалися різними авторами [1]. Більшість дослідників віддають першість у даному термінологічному розвитку Т. Гоббсу, Дж. Локку, Ш.-Л. Монтеск'є, А. Сміту та А. Токвілю.

Не дивлячись на різноманітні погляди щодо цього поняття у вищезгаданих класиків політичної думки, сам дискурс XVII ст., активними учасниками якого вони були, був направлений на пошук понятійно-категоріального інструментарію, який би міг описати недержавні соціально-політичні зв'язки, що мають різноманітний характер —

сімейний, релігійний, економічний тощо. Уперше у політичній думці дістала розгляду проблематика впливів різноманітних соціальних груп на державу та навпаки. Стрімке зростання кількості асоціацій, релігійних об'єднань, кооперативних спільнот, які ефективно саморегулювалися без втручання держави, викликало у мислителів того часу жвавий інтерес, оскільки останні знаходились у пошуку ідеальних моделей розвитку суспільства, а також намагались досягнути нові протокапіталістичні зміни у світі [2].

На відміну від феодального порядку із жорстко закріпленою соціальною структурою аристократії та духовенства, нові економічні умови дозволяли громадянам об'єднуватись у соціальні групи різних розмірів, які, маючи самоврядну структуру, дозволяли розвивати власні здібності незалежно від походження людини та досягати при цьому власного економічного успіху.

Ранній капіталізм розглядався у якості універсального механізму регулювання економіко-соціальних відносин, а відтак, надавав інструментарій вирішення проблем іншого порядку: релігійних, культурних, політичних тощо. Таким чином, мислителі періоду XVII-XVIII ст. відзначали факт існування недержавних відносин, узагальнюючи які, назвали «громадянським суспільством».

До середини XIX ст. асоціація вільних та працелюбних людей, які мали змогу регулювати різноманітні соціальні міжгрупові та внутрішньогрупові відносини із мінімальним рівнем втручання держави, втратила свою актуальність через початок індустріальної революції у найбільш економічно розвинутих країнах того часу.

Кількість, масштаб та предмет позадержавних людських взаємовідносин стрімко збільшувався, ефективність виробництва постійно підвищувалась, а соціально-економічне розшарування поглиблювалось. Усе це призвело до появи антикапіталістичних поглядів, спонукало вчених політекономів до пошуків нових моделей соціально-політичного розвитку суспільства, однак, усі ці моделі продовжували будуватись на теоретичному обґрунтуванні позадержавних людських взаємовідносин.

Основним фактором змін та чинником нових наукових пошуків у галузі громадянського суспільства стала поява ринку праці. Будучи одним із основних елементів позадержавних економічних відносин та не маючи на той час ефективних механізмів державного регулювання, даний предмет розгляду став наріжним каменем розгляду тогочасних мислителів.

На відміну від морально-етичного забарвлення початкового етапу розвитку капіталістичних відносин, де громадянське суспільство виконувало,

на думку мислителів, інтегральну та формуючу роль, на етапі індустріального розвитку саме поняття громадянського суспільства отримало інше забарвлення. Якщо раніше основним позитивним наслідком появи громадянського суспільства розглядався факт появи нових можливостей для окремого індивідууму, у XIX ст. громадянське суспільство ототожнювалось із капіталістичним устроєм економічних взаємовідносин зі всіма його позитивними та негативними рисами: індивідуалізмом та розпадом соціальних взаємозв'язків, відсутністю відповідальності працедавця за соціальний розвиток власного робітника, протиставленням ринку та соціальних спільнот.

Дж. Александер зазначав, що соціальна наука того часу «розглядала проблематику мобільності, бідності та класових конфліктів. На перший план вийшли теорії утилітаризму та соціального контракту» [7, с. 43]. Окремі дослідники навіть заявляли про зникнення громадянського суспільства — його трансформацію під впливом нових економічних реалій і констатували відсутність актуальності його теоретичного розгляду на відміну від проблем державного регулювання соціальних відносин та розвитку основних атрибутів державно-політичного апарату [2].

Кінець XIX ст. позначився черговими змінами у науковому порядку денному. Повернення інтересу дослідників до проблем громадянського суспільства було викликано змінами у соціально-політичному дискурсі, основами якого були питання ринку, індивідуалізму, приватної власності та соціальної рівності.

Приватна ініціатива, як основа громадянського суспільства, та позадержавний характер соціальних зв'язків в умовах появи масових рухів кінця XIX — початку XX ст., знову вивів дану проблематику на перший план.

Проте, на відміну від простого уявлення у XVIII ст. громадянського суспільства як такого, що включає в себе усі позадержавні соціальні зв'язки, та пізнішого ототожнення у XIX ст. громадянського суспільства та капіталістичної моделі економічних відносин, XX століття дало змогу більш чітко окреслити його предметну сферу.

Основним напрямком концептуалізації поняття «громадянське суспільство» став розгляд змін у тогочасних економіко-політичних взаємовідносинах індивідуумів. Поява профспілкових рухів, більш глибоке розуміння сутності відмінностей між політичними та соціальними рухами, відокремлення релігійної та державної сфер в загальному порядку дало змогу однопорядкової диференціації держави, економічного устрою та громадянського суспільства.

У XX столітті громадянське суспільство почало сприйматися у якості інтегральної сфери публічної солідарності індивідуумів. Комунікативний характер соціальних відносин тогочасного періоду вперше дав змогу окреслити взаємовплив економічної сфери та громадянського суспільства через їхнє значне збільшення рівня складності, а також політичної сфери, які функціонують завдяки формуванню та подальшій реалізації у політичному полі громадської думки.

На сучасному етапі політичних дослідження проблематики громадянського суспільства можна відзначити декілька основних тенденцій.

Перш за все, сучасні дослідження [10] акцентують увагу на особливостях комунікативної природи громадянського суспільства та його позиціонування на межі приватної та публічної сфер, яке на відміну від бюрократичної та економічної системи в сучасному світі отримує певне обмеження (в багатьох випадках, навіть, законодавче) з точки зору охорони приватної інформації. Таким чином, предмет діяльності, а, відповідно, і дослідження, стають ще більш конкретним та визначеним.

По-друге, загальноприйнятій економічний порядок накладає на членів громадянського суспільства специфічну модель світосприйняття, яка полягає у залученні економічних підходів (конкуренція, приватна власність, ініціатива) до громадянських дій, що призводить до складного переплетіння мотиваційних установок громадянських інтеракцій. Перехрестя економічної та громадянської проблематики визначає необхідність міждисциплінарних підходів до вивчення такого предмету дослідження.

По-третє, сучасні тенденції розвитку державного апарату відзначаються постійним рухом до збільшення рівня відкритості інформації. Громадянське суспільство в даному контексті виступає одночасно і основним чинником таких змін, і найбільшим набувачем вигоди від таких трансформацій, і об'єднуючим фактором своїх учасників, надаючи їм інструментарій, цілі та можливості для реалізації подібних соціальних інтересів. З іншої сторони, відкритість бюрократичної інформації виступає наслідком, а причиною служить ідея відповідальності державного апарату перед суспільством, яка досягається через контроль суб'єктів громадянського суспільства.

По-четверте, порівняння економічної, політичної та громадянської сфер дозволяє через компаративістський інструментарій виокремити основні складові підвалини громадянського суспільства: солідарність та відкритість, рівність та ментальну прихильність членів один до іншого. Тільки сфера громадянського суспільства має всі перелічені характерні риси, на відміну від інших сфер.

По-п'яте, окреслення предметної області громадянського суспільства можна здійснювати з використанням наукового апарату конфліктології: саме при виникненні будь-якого соціального конфлікту можна віднайти можливості для констатації присутності елементів громадянського суспільства, і таким чином концептуалізувати його.

Таким чином, оскільки переважна більшість соціальних конфліктів виникає на перетині економічних, приватних, адміністративних сфер соціальних інтеракцій індивідуумів, розгляд громадянського суспільства у даній предметній області виявляється найбільш продуктивним для наукового пізнання даного соціально-політичного феномену.

Економіка в сучасному світі має визначний вплив на громадянське суспільство. Будь-які економічні проблеми за допомогою громадянського суспільства набувають соціального характеру та отримують імпульс до їхнього цивілізованого вирішення. Даний аспект розкривається через дві основні проблемні галузі.

По-перше, економічна індивідуальність та ініціатива отримують можливість переформатування в межах людської діяльності, не змінюючи при цьому своєї природи: таку можливість надають некомерційні громадські організації, діяльність яких та їхній вплив також часто стають предметом дослідження інститутів громадянського суспільства.

По-друге, економічна нерівність за допомогою громадянського суспільства отримує дієві механізми своєї нейтралізації: у тих випадках, де індивідуум не володіє великими обсягами ресурсів, за допомогою громадянського суспільства можливе досягнення масштабних цілей.

На сучасному етапі розвитку соціально-політичних відносин відбувається постійний розвиток ідеї приватності особи та реалізація все більш нових інструментів її захисту. Виникають абсолютно нові предмети дослідження громадянського суспільства, де розглядається проблематика водорозділу приватного і громадянського — захисту окремої сфери індивідуума, що раніше ніколи не розглядалося, оскільки громадянськість завжди сприймалася у якості індивідуального надбання, і ніколи не розглядалися аспекти персонального захисту.

З усього вищенаведеного стає зрозумілим, що громадянське суспільство виступає однією зі сфер суспільного життя, і не поглинає усе суспільство, як може здатися при розгляді дихотомії держава - громадянське суспільство. Формуючи порядок денний наукового дослідження через призму розгляду взаємовідносин економічної, публічної, приватної сфер, громадянське суспільство демонструє нам сферу із специфічними регуля-

торними механізмами та принципами об'єднання індивідуумів [3].

Крім того, на сучасному етапі відбувається інституалізація громадянського суспільства через реалізацію певних усталених форм, державну підтримку та законодавче забезпечення [9]. Така інституалізація призводить до появи абсолютно нового феномену: бюрократизації громадянського суспільства, яка викликана його комерціалізацією у сучасних умовах. Різноманітний характер джерел фінансування діяльності суб'єктів громадянського суспільства вимагає внутрішніх адміністративних структур та надає можливості для розподілу благ серед різних позицій в їх межах. Це впливає і на мотиваційну складову участі у громадській діяльності індивідуумів.

Таким чином, у сучасному розумінні громадянське суспільство виступає специфічною сферою людських взаємовідносин, яку можна аналітично виокремити та окреслити предмет її дослідження із складним структурно-функціональним поділом та елементним складом. Межі цієї сфери пролягають на перетині державно-апаратної, економічної та приватної сфер людських взаємовідносин [8]. Кожне сучасне дослідження громадянського суспільства має враховувати особливості такого предмету розгляду та контекст, в рамках якого здійснюється науковий пошук.

Структура громадянського суспільства включає соціальні та культурні норми і цінності, відносини добровільного горизонтального характеру, різноманітні комунікативні практики та спільні соціальні інтереси. Поєднання таких структурних елементів викликає появу об'єднань, які в сучасних умовах отримують формалізовану або умовно-формалізовану форму [5].

Окреслення предметної сфери та структури даного політологічного феномену дозволяє віднайти найбільш універсальне визначення громадянського суспільства. Так, за І. Кравченко, громадянське суспільство — це «суспільство із розвинутими економічними, правовими, культурними, політичними відносинами між індивідами, не опосередкованими державою» [4, с. 36]. Таке суспільство здатне продукувати «політичність громадянського» та «громадянськість політичного».

Основною ознакою існування громадянського суспільства виступає вільний характер асоціативного життя, за якого особа добровільно бере участь у соціальних інтеракціях, і, таким чином, формує розвинуту соціально-політичну самосвідомість та відповідальність особистості.

Для сучасного розуміння поняття громадянського суспільства характерний розгляд його трьох системотворчих підвалів:

1) існування множинного поля різноманітних асоціацій, які формують нерівномірно розподілені центри соціальної влади;

2) відносна незалежність центрів соціальної влади від політичної, бюрократичної та економічної сфер, яка проявляється через самоврядний характер таких структур та можливостей самоорганізації із ресурсної точки зору;

3) громадянська відповідальність, яка впливає на моделі поведінки громадянина, та активна громадянська позиція як одна із таких моделей.

Окремою проблемою розгляду теорії громадянського суспільства виступає рівень особистісних взаємодій в сучасних умовах. Поява загальнопланетарних проблем та, відповідно, інтересів людей дозволяє виокремити три рівні соціальних відносин, які мають свої особливості і прямо впливають на підходи реалізації громадянського суспільства. Такими рівнями виступають:

— локальний рівень взаємовідносин (в рамках окремих громад, професійних або культурних спільнот);

— національний рівень взаємовідносин (на державному рівні або міждержавні регіональні взаємозв'язки);

— наднаціональний рівень взаємовідносин (екологічна проблематика, питання війни і миру, роззброєнь тощо).

Кожен з таких рівнів визначає межі та окремі наслідки діяльності суб'єктів громадянського суспільства і, таким чином, формує особливості предмету дослідження громадянського суспільства, що пояснює факт існування окремих трендів на сучасному етапі соціальних взаємодій.

Локальний рівень взаємовідносин є найдавнішим із досліджуваних предметів. На даному рівні можна виокремити наступну проблематику: участь громадянського суспільства в артикуляції місцевих інтересів громад, діяльність таких громад у напрямі контролю місцевих органів влади, об'єднання навколо локальних проблем та участь у формуванні програм їхнього вирішення. На даному рівні має відбуватися найбільша кількість конкретних інтеракцій. Така кількість виступає ознакою рівня розвитку громадянського суспільства в окремій соціальній системі.

Національний рівень взаємовідносин є найбільш досліджуваним та показовим на даний момент. Більшість дослідників зосереджують фокус саме на цьому рівні. Це пояснюється, передусім, зручним рівнем наукової абстракції, що дозволяє провести дослідження в умовах обмеженої кількості емпіричного матеріалу. Більшість взаємовідносин даного рівня з певним часом отримують політичне забарвлення і стають предметом розгляду політологічних досліджень.

Наднаціональний рівень взаємовідносин є відносно новим трендом наукових досліджень громадянського суспільства. Починаючи із середини ХХ ст. такі дослідження набувають все більшого рівня актуальності. Збільшення числа транснаціональних некомерційних організацій, формування навколо них окремих центрів соціальної влади, дає можливість фіксувати особливості такого рівня взаємовідносин, що прямо впливає на структуру, ресурсну базу та ідейний контекст таких утворень.

Поряд із рівневою диференціацією сучасні дослідження громадянського суспільства включають до фокусу наукового пізнання нові риси сучасного суспільства:

— інформаційні технології, які впливають на рівень відкритості та мобільності будь-яких знань та інформації;

— глобалізаційні процеси, які формують новий економічний ландшафт світу і, відтак, стають предметом громадянського суспільства через неминучі соціальні-економічні конфлікти та протиріччя;

— міграційні процеси, які впливають на ціннісно-нормативну систему як мігрантів, так і осілого населення, що призводить до утворення абсолютно нових суб'єктів та об'єктів впливу громадянського суспільства;

— екологічна проблематика, яка не має вираженої національної приналежності і прямо впливає на людство в цілому, що призводить до появи міжнародних екологічних рухів.

Окремим напрямом дослідження громадянського суспільства виступають ціннісні, гуманістичні, толерантні основи діяльності його суб'єктів. У цих випадках такі соціокультурні ознаки та рівень їхнього розвитку дослідниками ототожнюється з належним етапом розвитку громадянського суспільства досліджуваної соціально-політичної системи. Проблеми громадянського суспільства напряму пов'язуються із темами загального блага, справедливості, громадянських прав тощо [6].

Такі акценти наукових досліджень спрямовують вектор аналізу на внутрішній світ сучасної особистості, на баланс інтересів та зобов'язань громадян сучасних країн світу. Усе це призводить до необхідності застосування біхевіоралістичного підходу до проблем громадянського суспільства, що прямо впливає на концептуалізацію ідей у сучасній політичній науці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, концептуальні засади дослідження громадянського суспільства полягають у послідовному вивченні наступних теоретико-методологічних аспектів: застосування тринаправленого підходу при розгляді проблем громадянського суспільства (теоретичний, історичний, практичний) дозволяє більшою мірою розкрити

теоретичні підвалини обраного предмету наукового розгляду; виокремлення та кристалізація предмету дослідження, що полягає не у механістично-інструментальному застосуванні дихотомії «державне-громадянське», а у побудові складної системи взаємозв'язків на перетині економічної, державної та приватної сфер; аналіз першоджерел класиків політичної думки необхідно здійснювати із урахуванням історичного контексту, в межах якого здійснювались дослідження: це дає можливість простежити історичне еволюціонування теорії громадянського суспільства із часів Просвітництва до сучасності; застосування різнорівневого погляду на проблеми громадянського суспільства надає можливість систематизації структурних зв'язків та особливостей досліджуваного предмету.

Література:

1. Геллнер, Э 2004, Условие свободы. Гражданское общество и его исторические соперники, М., Московская школа политических исследований.
2. Ионин, Л, Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества. Доступно с: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pd. [15 сентября 2017].
3. Коэн, Дж и Арато, Э 2003, Гражданское общество и политическая теория, М, Весь Мир.
4. Кравченко, И 1988, 'Цели общества в западно-европейской социальной философии', Новые тенденции в западной социальной философии, М.
5. Полян, М 2002, Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени, СПб, Алетейя.
6. Хабермас, Ю 2001, Вовлечение другого. Очерки политической теории, СПб, Наука.
7. Alexander, J C 2006, The Civil Sphere, New York.
8. Bell, C & O'Rourke, C 2007, 'The People's Peace? Peace Agreements, Civil Society, and Participatory Democracy', International Political Science Review, Vol. 28, pp. 293-324.
9. 1998, Real Civil Society: Dilemmas of Institutionalisation. London.
10. Seligman, A 1993, The Idea of Civil Society, N.Y.

Demyanenko O. O. Conceptual principles of the civil society research – Article.

Summary. The article attempts to analyze the conceptual foundations of the study of civil society (theoretical and methodological foundations) comprehensively in order to generalize research material on this subject. Different approaches to the concept and phenomenon of civil society in the historical context of their formation are analyzed and systematized. Taking into account complex content and the form of civil society as a subject of research, the author offers an approach to its analysis, which provides three dimensions of study: theoretical; historical; practical. The emphasis is on the importance of the economic component in the emergence of the phenomenon of civil society in the socio-political reality and the significance of changes in the economic realm to update goals and objectives, as well as the structure of civil society.

Contemporary investigation of civil society involves researches of information technologies that affect the level of openness and mobility of any knowledge and information; globalization processes that shape the new economic landscape of the world and, therefore, become the subject of civil society due to inevitable social-economic conflicts and contradictions; migration processes that affect the value system of both migrants and settled population, which leads to the formation of completely new subjects and objects of influence of civil society; ecological problems, which do not have a pronounced nationality and directly affect humanity as a whole, which leads to the emergence of international environmental movements.

A separate problem in considering the theory of civil society is the level of personal interactions in modern conditions. The emergence of planetary problems and, accordingly, the interests of people allows to distinguish three levels of social relations, which have their own characteristics and directly affect the approaches to the implementation of civil society. Such levels are local level of interrelations (within the framework of separate communities, professional or cultural communities); national level of interrelations (at the state level or interstate regional interrelations); supranational level of interrelations (environmental issues, war and peace issues, disarmament, etc.).

Keywords: civil society, capitalism, labor market, mass movements, economic inequality, justice, conflict of interests, institutionalization.

Демьяненко А.О. Концептуальные основы исследования гражданского общества – Статья.

Аннотация. В статье предпринята попытка комплексного анализа концептуальных основ исследования гражданского общества (теоретико-методологических оснований) с целью обобщения научно-исследовательского материала по данной проблематике. Проанализированы и систематизированы различные подходы к понятию и феномену гражданского общества в историческом контексте их формирования. Учитывая сложное содержание и форму гражданского общества как предмета исследования, предложен авторский подход к его анализу, который предусматривает три измерения изучения: теоретический; исторический; практический. Акцентируется внимание на важности экономической составляющей в появлении явления гражданского общества в социально-политической действительности и значимости изменений в экономической области для обновления целей и задач, а также структуры гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, капитализм, рынок труда, массовые движения, экономическое неравенство, справедливость, конфликт интересов, институционализация.

*Додонов Д. Р.,
аспірант кафедри політології
Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова*

РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ТИПОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті досліджується політична поведінка основних акторів в демократичному суспільстві. Виводиться загальний для всіх критерій оцінки. Формулюється типологія суб'єктів політичного простору за ступенем раціональності в політичному житті.

Ключові слова: політика, політична поведінка, політичні суб'єкти, раціональність, лідер, політичні активісти, маси.

Актуальність дослідження. Постсучасний політичний простір відрізняється асиметричністю, ацентричністю, різномістю, плюральністю. Ті сфери суспільного життя, що традиційно контролювала держава, перетворюються на арену конкурентної боротьби угруповань громадянського суспільства. Держава поступово втрачає монополні позиції та право казати від імені «всього народу», внаслідок чого зростає значення недержавних акторів та різного роду альтернативних (опозиційних, нейтральних, анархістських, абсентеїстських) настроїв. Збільшується роль м'якої сили цінностей, суспільних ідеалів та особистісних переконань, а також інструмента їх підтримки — політичного дискурсу.

Значна доля політичних процесів переміщується до віртуального простору, в соціальні мережі та на сторінки Інтернет-сайтів. Це обумовлює появу новітніх форм політичної поведінки, яка набуває рис ігрового дійства без раціонально визначеної та всім зрозумілої суспільно значущої мети. Політична участь стає самодостатньою, нерегульованою, та, водночас, гротескною, ангажованою.

На цьому тлі процес демократичного транзиту характеризуються невизначеністю, проблематичністю та негарантованістю результатів. В ході демократизації конкретного соціуму завжди існує ризик відторгнення універсальних демократичних процедур і цінностей, зриви та рецидиви авторитаризму. Історичний досвід переконує, що демократичний транзит не обов'язково завершуються встановленням консолідованих демократій. Більш того, і в Україні демократичні перетворення не можна остаточно охарактеризувати як незворотні та завершені. Скоріше доцільно казати про пошук власної національної форми демократії, яка впливає з реальної політичної практики і є ре-

зультатом міжпартійної боротьби та конкуренції впливових олігархічних кланів.

Мета статті полягає у визначенні основних типів поведінки політичних суб'єктів в демократичному суспільстві на основі рівня її раціональності. Ця робота є продовженням науково пошуку, розпочатого в статті «Проблема типологізації політичної поведінки» [1, с. 83-89]. Проаналізувавши кількість акторів у політичному житті, та усвідомивши їх унікальність та різнобарвність, ми вирішили згрупувати політичну поведінку в залежності від ступеню раціональності.

Як відомо, політична поведінка відрізняється переплетінням раціональних та ірраціональних мотивів. При цьому під ірраціональними маються на увазі всі прояви неусвідомленості, несистематизованості, невпорядкованості, неаргументованості, недоцільності, відсутності закономірності, складності понятійного вираження і передачі. Ірраціональна політична поведінка ґрунтується на інстинктах, афектах, безсвідомих імпульсах, емоціях, малозрозумілих симпатіях та антипатіях. На практиці ірраціональну політичну поведінку можна спостерігати на стихійних мітингах та акціях протесту.

Раціональна політична поведінка визначається за допомогою координат «ціль» — «засоби» — «результат». Прикладами раціональної можна вважати електоральну поведінку, тобто участь на виборах, коли виборці свідомо зважують переваги і недоліки кандидатів та їх програм. Суб'єкти раціональної політичної поведінки мають чітке уявлення про цілі, яких вони мають досягти, знають адекватні цим цілям методи, здатні порівнювати різні завдання, встановлюючи систему пріоритетів, робити прогнози, а також можуть переглядати та вносити зміни в свою стратегію, якщо вона не приводить до очікуваних результатів.

В структурі політичної поведінки, яка включає поведінкові передумови (інстинкти, цінності, потреби), мотиви (афекти, установки, ідеали та переконання), стимули (страх, моральні, матеріальні та постматеріальні), суспільні регулятиви поведінки (архетип, традиція, закон), проведена градація між раціональними, раціонально-ірраціональними та суто раціональними елементами. Але, враховуючи той факт, що сучасна постнекласична

раціональність містить в собі елементи ірраціонального, то розмежування раціо-ірраціо є умовним, а то і взагалі проблематичним.

Відповідно, обидві складові, хоч і в різній мірі, присутні й в формах політичної поведінки, яка в демократичних системах складається з електоральної поведінки, політичної участі та протестної поведінки.

Детальний аналіз варіантів типологізацій політичної поведінки наочно демонструє необхідність полікритеріального підходу, коли жоден з існуючих критеріїв окремо не може претендувати на вичерпність. Відкритий чи закритий, індивідуальний чи масовий, конвенціональний чи неконвенціональний, конформістський чи неконформістський, силовий чи несиловий, санкціонований чи несанкціонований різновиди політичної поведінки не завжди виключають один одного. Тому більш функціональними, на наш погляд, виглядають комбінації декількох критеріїв, таких як рівень активності, готовність до участі в акціях протесту, ступень залучення індивідів у політичні процеси та ін.

Однією з «вдалих класифікацій», за визначенням О. Мелешкіної, є типологія М. Кааза і А. Маша, [2 с. 153-155] які запропонували комбінувати форми політичної участі на підставі, з одного боку, рівня активності, а з іншого — конвенціонального/неконвенціонального характеру індивідуальної політичної поведінки. Вони виокремили наступні п'ять груп:

— неактивні — мінімальний рівень участі; представники цієї групи або взагалі уникають брати участь у політичному житті, або обмежуються отриманням інформації, підтримкою петицій (у випадку, якщо до них звернувся), деякі голосують на виборах;

— конформісти — підвищена активність в межах конфесіональних форм політичного життя; представники цієї категорії можуть виступати агітаторами у політичних кампаніях, але майже не висувують своїх кандидатур, уникаючи активної політичної участі;

— реформісти — прихильники активних конвенціональних дій, спрямованих на зміну існуючого стану; можуть використовувати легітимні форми політичних протестів: демонстрації, пікети, бойкоти тощо;

— активісти — відрізняються найбільш повною участю у політичних процесах, комбінуючи конвенціональні та неконвенціональні форми в залежності від ситуації;

— протестувальники — за рівнем активності мало відрізняються від попередніх двох категорій, але більш схильні до неконвенціональних форм участі.

Така типологія набула широкого розповсюдження, але, на наш погляд, вона не позбавлена суттєвого недоліку, адже за межами вказаних груп залишаються ті категорії громадян, які, власне кажучи, і визначають спрямованість і характер політичних процесів. Йдеться про політичних лідерів, їх найближчих послідовників (помічників, консультантів, політтехнологів), професійних політиків, експертів, партійних діячів, тобто тих, для кого політика є основним видом діяльності.

Взагалі, питання про суб'єкт політичної поведінки є складним і не має однозначної відповіді. У наведеному варіанті класифікації в якості суб'єкта постає індивід як джерело активної, свідомої предметно-практичної діяльності. Дійсно, узагальненим суб'єктом політичної поведінки в умовах демократії є громадянин. Але справа в тому, що в реальності не існує абстрактного громадянина, виключеного з різного роду асоціацій. Така позиція нагадує «соціальний атомізм», де кожний громадянин-атом розглядається поза межами молекул, які ці атоми утворюють. Індивіда необхідно розглядати в системі його відношень з урахуванням зворотного зв'язку, спрямованого від нього до системи.

Щоб усунути цей недолік доцільно розглядати колективні суб'єкти політичної поведінки, які об'єднують громадян на підставі спільної дії в напрямку реалізації їх політичних інтересів. У такий спосіб окремий громадянин, як суб'єкт політичної поведінки, нікуди не зникає, він складає групи собі подібних, які можуть бути охарактеризовані, як надіндивідуальні — групові суб'єкти.

Це важливо підкреслити ще й тому, що більшість політичних процесів відбуваються в межах політичних інститутів з чітко регламентованими процедурами, нормами, цінностями та санкціями за порушення останніх. Навіть у тих випадках, коли йдеться про лідера як індивідуального суб'єкта політичної поведінки, ми маємо справу не з ізольованою особою, а з політичним інститутом, який цей лідер уособлює.

Російські політологи пропонують згрупувати учасників політичної поведінки в чотири групи в залежності від статусу і ролей суб'єктів, а саме:

— лідери, що очолюють політичний рух (організацію) та своїм впливом сприяють її згуртуванню та досягненню спільних цілей;

— інтелектуальні лідери, які не висувують політичних директив, але своєю інтелектуальною діяльністю (публіцистичною, науковою, агітаційною) утворюють акценти емоційної напруги навколо актуальних проблем, що ставить їх у центр громадської уваги;

— активісти — посередники між лідерами та послідовниками; вони мобілізують учасників руху,

постачають лідерам необхідну інформацію, можуть вносити корективи до стратегії та тактики мас;

– послідовники, що утворюють «політичну масу», підтримують лідера й актив, тому що їм вони делегували представництво і захист своїх інтересів [3, с. 99].

Для диференціації суб'єктів політичної поведінки скористуємося підходом, запропонованим Г. Ділігенським. В залежності від рівня залученості громадян в суспільне життя він виокремлює наступні три групи: «по-перше, людей, для яких політика або робота в громадських організаціях є основною сферою професійної діяльності («професіонали» і «лідери»); по-друге, тих, хто зайнятий в інших сферах професійної діяльності або належить до несамодостатніх категорій населення (доросла учнівська молодь, пенсіонери, домогосподарки), але систематично й активно бере участь у суспільно-політичному житті («активісти»), і, по-третє, та переважна більшість суспільства, яка такої систематичної участі в ній не бере («маса»» [4, с. 157].

Солідаризуючись з Г. Ділігенським, виокремимо три різновиди суб'єктів політичної поведінки: політичні лідери; політичний актив; маси. На перший погляд здається, що така класифікація побудована за принципом «одиничне-особливе-загальне», при цьому рівню одиничного відповідає лідер, рівню особливого — політичні активісти, а рівню загального — маси. Але суто кількісний підхід не вичерпує проблеми, і набагато важливіше враховувати не кількість індивідів, що входять до складу колективного суб'єкта, а їх місце і роль в організації політичного життя. Для опису цієї моделі доречніше метафора: «пастух-вівчарки-вівці», хоч і вона не вичерпує всього багатоманіття реальних політичних відносин, особливо за умов демократії.

Іншим принциповим моментом при розгляді існуючих режимів політичної поведінки є рівень раціональної складової, притаманний конкретному суб'єктові.

При виокремленні ступеню (або рівня) раціональності необхідно враховувати усвідомлений, цільовідповідний, логічний характер поведінки. З усього розмаїття концепції раціоналізації для нас найважливішим є виокремлення ірраціональної, раціонально-іраціональної та суто раціональної політичної поведінки. Така класифікація співзвучна з веберівськими типами соціальної поведінки (традиційний, ціннісно-раціональний, цілераціональний), або більш новітньою класифікацією Г. Ділігенського (інертно-фаталістичий, стихійно-раціональний та рефлексивний). Існують й інші схеми процесу раціоналізації людської поведінки, але їх суть зводиться до виокремлення низького,

середнього та високого ступеня раціональної складової.

В образно-поетичному викладенні зазначені рівні раціональності знайшли свій вираз у відомій середньовічній притчі про будівників Шартрського собору.

Якось один мандрівник спитав стомленого робітника, що штовхав важку тачку з камінням «що він робить?». Той відповів десь так - «Перевожу каменюки, хай їм грець!». Другий будівельник, якого зустрів мандрівник за подібних обставин далі по дорозі відповів — «Заробляю на хліб родині». І лише третій з гордістю проголосив «Я буду Шартрський собор!». Отже, ми бачимо різні рівні усвідомлення мотивів власної діяльності. Найвищим рівнем раціональності є ступень рефлексії, при якому людина наділяє свої дії вищим сенсом.

Проблема має необхідність полікритеріального підходу, коли жоден з критеріїв типологізації окремо не може претендувати на вичерпність. Відкритий/ закритий, індивідуальний/масовий, автономний/мобілізаційний, санкціонований/несанкціонований, конвенційний/неконвенційний, силовий/несиловий, конформістський/нонконформістський, конструктивний/деструктивний типи політичної поведінки не завжди виключають один одного, часом доповнюють її характеристики.

В результаті комбінації зазначених методів проведена процедура типологізації поведінки політичних суб'єктів в залежності від рівня раціональності.

У графічному вигляді цю типологію можна подати як варіативну модель — матрицю (Таблиця 1).

Отримана варіативна модель-матриця, в якій комбінація трьох станів з трьома рівнями раціональності призводить до формалізації дев'ятох режимів-кластерів:

- Режим А: політична поведінка лідера з низьким рівнем раціональності;
- Режим В: політична поведінка лідера з середнім рівнем раціональності;
- Режим С: політична поведінка лідера з високим рівнем раціональності;
- Режим D: поведінка політичних активістів з низьким рівнем раціональності;
- Режим Е: поведінка політичних активістів з середнім рівнем раціональності;
- Режим F: поведінка політичних активістів з високим рівнем раціональності;
- Режим G: політична поведінка мас з низьким рівнем раціональності;
- Режим H: політична поведінка мас з середнім рівнем раціональності;

ВАРІАТИВНА МОДЕЛЬ РЕЖИМІВ ПОВЕДІНКИ ПОЛІТИЧНИХ СУБ'ЄКТІВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РІВНЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

<i>Суб'єкт</i>	<i>Рівень раціональності</i>		
	<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
<i>Лідер</i>	Режим А Фаталістична поведінка («Лідер-фаталіст»)	Режим В Прагматична поведінка («Лідер-прагматик»)	Режим С Рефлексивна поведінка («Лідер-ідеолог»)
<i>Активісти</i> («послідовники»)	Режим D Популістська поведінка	Режим Е Лобістська поведінка	Режим F Запрограмована поведінка
<i>Маси</i>	Режим G Інертно-пасивна поведінка, рессентимент	Режим H Мобілізована поведінка, абсентеїзм	Режим I Автономна поведінка «організованого суспільства»

— Режим І: політична поведінка мас з високим рівнем раціональності.

Зазначимо, що спроби замінити однолінійний спосіб диференціації психологічних параметрів на матричний не є чимось новим для політичної науки. Окрім згаданих вище М. Каазе і А. Маша, які в своїй класифікації попарно комбінують змінні параметри, слід вказати на праці О. Єгорової, де наводиться методика створення портретів видатних політиків за їх психологічними характеристиками. Дослідниця виокремлює імпліцитні змістовні (потреби, мотиваційна сфера, система переконань), імпліцитні процесуальні (пізнавальні процеси, стійкість до стресу, ставлення до невдач, рішучість), експліцитно змістовні (тактичний аспект прийнятих рішень, визначає їх конкретний зміст) та експліцитно процесуальні фактори (стилі керівництва та міжособистісних відносин, «лінгвістичні і поведінкові характеристики особистості, які спостерігаються візуально») [5, с. 16-24].

Так само, Л. Етерідж аналізував психологію американських президентів ХХ ст. за двома параметрами: 1) сильна чи слабка потреба у владі та 2) екстравертний або інтравертний стиль спілкування з людьми [6, с. 443-451]. Політолога цікавило, який вплив чинили комбінації цих якостей на зовнішню політику президентів. В результаті ним отримані чотири типи:

— Сильна потреба у владі / Екстраверт (Активна глобальна політика вдосконалення світового порядку. Приклад: Т. Рузвельт, Ф. Рузвельт, Кеннеді, Джонсон).

— Сильна потреба у владі / Інтроверт (Політика закритих блоків: Вільсон).

— Слабка потреба у владі / Екстраверт («Примиренська» політика, зазвичай малоефективна: Ейзенхауер).

— Слабка потреба у владі / Інтроверт (Політика міжнародного статус-кво: Кулідж).

За способом побудови наша матриця відрізняється від наведених схем тим, що враховує різний стан раціональності політичної поведінки різних суб'єктів, не лише політичних лідерів. У цьому плані вона нагадує варіативну модель, що розроблялася соціологами Запорізького університету на початку 1990 років для «аналізу індивідуальних і групових потреб трудового колективу в умовах оновлення всіх сфер суспільного життя» [7, с. 106-112]. Водночас, суттєвою відмінністю нашої моделі, окрім її політологічної, а не економічної належності, є параметр раціональності політичної поведінки.

Отже, через велику кількість характеристик найоптимальнішим критерієм оцінки політичних суб'єктів є рівень їх раціональності. Таким чином, зводячи разом два аспекти (суб'єкт та рівень раціональності), ми можемо виділити низький, середній, високий рівні раціональності політичної поведінки лідера; низький, середній, високий рівні раціональності поведінки політичних активістів; низький, середній та високий рівні раціональності політичної поведінки мас. Ми маємо у такий спосіб дев'ять кластерів — відносно самостійних режимів політичної поведінки суб'єктів в залежності від рівня раціональності.

В країнах що на початковому етапі формування демократичних процедур прослідковується тенденція щодо підвищення рівня раціональності мас, тоді як у лідерів він знаходиться на низькому рівні. В розвинутих демократіях навпаки — рівень раціональності власної поведінки у лідерів на висоті, тоді як в масах повальний абсентеїзм. Активісти ж займають роль індикатора — як тільки їх рівень раціональності зростає — незабаром зміна економічних еліт у політичного штурвала корабля.

Політичні процеси початку третього тисячоліття відкривають нам суттєву помилковість прогнозів та суджень, які панували в середині ХХ століття. Глобальне зростання кількості населення та різкий розвиток комунікаційних технологій виводить політичний взаємозв'язок на досконально новий рівень. Це змушує дослідників заради класифікації шукати нові спільні риси в різноманітних явищах та процесах. Виносячи на суспільний розгляд власну типологію політичних суб'єктів, отримуєш велику кількість зауважень щодо спільних моментів з попередниками. Звісно, претендувати на унікальність при такому масиві дослідницьких робіт достатньо важко, але саме ця типологія має дійсно всі шанси класифікувати будь-яких політичних акторів за ступенем раціональності їх поведінки.

Література:

1. Додонов Д.Р. Проблема типологізації політичної поведінки / Д.Р. Додонов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. *Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. — Випуск 19: збірник наукових праць. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. — С. 83-89.
2. Kaase M. Political action: Mass Participation in Five Western Democracies / M. Kaase, A. Marsh // *Political Action Repertory* / M. Kaase, A. Marsh. — London: Beverly Hills, 1979. — (Ed. by Barnes S.). — (*Political Action Repertory*). — С. 153–155.
3. Політологія: підручник / [Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова та ін.]. — Харків, 2001. — 124 с. — (Право).
4. Дилигенский Г. Социально-политическая психология / Г. Дилигенский. — М., 1994. — 304 с. — (Наука).
5. Єгорова Є.В. Психологічні методики дослідження особистості політичних лідерів капіталістичних країн / Є. В. Єгорова // М.. — 1988. — С. 16–24.
6. Etheredge L. S. Personality Effects on American Foreign policy, 1896-1968 / L. S. Etheredge. // *American Political Science Review*. — 1978. — №78. — С. 443–451.
7. Воловик В.І., Бех В.П. Наукові основи розробки стратегії поведінки суб'єкта ринку // *Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини*. Випуск 1. — Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1994. — С. 106-112.

Dodonov D.R. Rationality as a Criterion for the Typology of Political Behavior — Article.

Summary. The article explores the political behavior of the main actors in a democratic society. A common criterion for evaluation is derived. The typology of subjects of political space according to the degree of rationality in political life is formulated.

Keywords: politics, political behavior, political actors, rationality, leader, political activists, masses.

Додонов Д.Р. Рациональность как критерий типологии политического поведения — Статья.

Аннотация. В статье исследуется политическое поведение основных акторов в демократическом обществе. Выводится общий для всех критерий оценки. Формулируется типология субъектов политического пространства по степени рациональности в политической жизни.

Ключевые слова: политика, политическое поведение, политические субъекты, рациональность, лидер, политические активисты, массы.

*Ємельянова Г. І.,
спеціаліст Центру лідерства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА ТА СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Анотація. Розглянуто поняття «політична воля», зокрема, проведено теоретичний аналіз даного поняття та його похідних. Охарактеризовано природу та складові політичної волі у політичному житті. Акцентовано увагу на прикладах позитивної та негативної ролі вольових якостей у політиці. Встановлено чинники, що впливають на зміст та прояви політичної волі.

Ключові слова: політична воля, політична діяльність, політичний лідер, політична еліта, риси політичного лідера.

За роки незалежності в Україні відбулася радикальна реформація суспільно-владних відносин, й досі триває процес еволюційного розвитку у бік удосконалення політичної системи. Але, незалежно від будь-яких негараздів, в Україні формуються інститути громадянського суспільства, ми бачимо намагання удосконаливати діяльність владних структур у бік демократизації. В умовах економічної та політичної криз, які тривають в Україні останні роки, підвищується консолідуюча роль провідних політичних лідерів та еліти. Консолідувати українське суспільство і направити вектор його розвитку в бік реальних демократичних перетворень можуть сучасні політичні лідери, які мають можливість контролювати виконанням чинних законів і демонструвати особистісні зразки поведінки, які б відповідали сучасним демократичним цінностям. У пошуках різноманітних засобів, покликаних вирішити соціально-політичні проблеми України, дедалі частіше звучить словосполучення «політична воля».

Слід погодитися з Шакун В., що термін «політична воля» сьогодні нерідко використовується не за призначенням. Про політичну волю в нас говорить будь-хто. Посадова особа, яка є просто державним службовцем, заявляє про відсутність політичної волі щось здійснити. Вона повинна просто виконувати свої посадові обов'язки. Їх невиконання є правопорушенням, але про це, як правило, ніхто не пам'ятає. Тим часом, підміняючи поняття, посадові особи нерідко ховаються за «політичною волею», виправдовуючи свої дії або бездіяльність. Між тим невиконання поса-

дових обов'язків є порушенням правових норм і політична воля тут зовсім ні до чого [8].

Особистість політичного лідера як предмет політологічних досліджень завжди була актуальною для науковців проблемою аналітичних розробок. Одне з головних питань, яке стає ключовим при розгляді феномена політичного лідерства, - це питання про особистість політичного лідера загалом та про його самооцінку, ступінь усвідомлення ним власних проблем або навіть дефектів, а також шляхів і засобів їх подолання у процесі політичної діяльності. Увесь цей складний комплекс і формує феномен політичної волі на рівні політичного функціонування та діяльності конкретного політичного лідера або елітарної групи.

Мета зазначеного дослідження полягає у визначенні політичної волі в ракурсі діяльності політичних лідерів та елітарних груп. Досягненню поставленої мети підпорядковане розв'язання наступних завдань: визначення напрямків вивчення даного терміну; окреслення природи політичної волі; визначення особливостей інтерпретації практичних проявів політичної волі в політичному процесі.

Серед сучасних досліджень слід зазначити наукові дослідження І. Алексеєнко, С. Матвеева, М. Головатого, О. Кучабського, М. Лесечко, А. Чемериса, В. Юрчишина, В. Горбатенка С. Бульбенюк, В. Смірної. В працях цих авторів представлений аналіз визначення політично значимих рис й якостей особистості, політичного лідера тощо.

Головними рисами сучасного політичного лідера є політична воля, зрілість, вірність політичному обов'язку, принциповість, політичний авторитет і амбіції. Справжній політик, політичний лідер завжди має відповідну політичну волю як здібність, прояв наполегливого прагнення досягти у своїй діяльності відповідної політичної мети. Політична воля є найважливішим компонентом індивідуальної свідомості, якостей політика. Вона визначається рівнем його освіти, загальної та політичної культури, професійної підготовленості до суспільно-корисної та громадсько-політичної діяльності [2, с.234].

Поняття «політична воля» є похідним від більш широкого і багатозначного поняття «воля», яким

оперують у філософських та психологічних дискурсах. За розрізненням теоретичних установок та мотиваційних настанов є дві філософські традиції мислення про волю. Магістральна традиція представлена поглядами Спінози (воля повинна мати причину) та Лейбніца (ми більш вільніші, коли діємо згідно розсудку). Інша традиція, яка з легкої руки Фердинанда Тенніса була названа «волюнтаризмом», належить Шопенгауеру та Едуарду фон Гартману (воля є космічна сила, сліпий та несвідомий першопринцип, від якого походять всі інші психічні прояви людини). Між цими традиціями знаходиться концепція Канта, який твердить про те, що однаково можливо довести тезу про те, що воля вільна, та тезу про те, що воля невольна [3]. Гегель намагався подолати кантівську невизначеність через концепцію діалектичності людини — з одного боку, людина мислить, з іншого, воліє. Фейєрбах вважав, що немає волі без мислення, і мислення без волі. Ще більш оригінально вирішує питання подолання цього дуалізму Ніцше — «воля до влади» у нього виступає як потяг до самоздійснення владарювання, що взяте в аспекті експансивної природи людини взагалі. Це зовсім не соціальна влада як така, це влада фундаментальна — як в тому числі потяг до альтруїзму, воля до пізнання, воля до творчості, воля до життя [3]. У ХХ столітті до традиції Шопенгауера-Ніцше долучаються Хайдеггер, Ясперс, Сартр, Камю, і тоді саме ця традиція стає домінуючою в світовій думці.

Варто відзначити, що в процесі еволюції української філософсько-політичної думки інтерпретації концепту волі мали досить глибоке значення, яке полягало не тільки у розумінні досліджуваного суспільного феномену як рушійної сили політичних зрушень, але й синонімічному співставленні волі з „свободою” та „незалежністю формування політичної нації”. Зазначена тенденція була зумовлена як історичними передумовами та контекстуальним виміром, так і особливостями тогочасних уявлень про зміст представленої соціально-політичної категорії [6, с. 21].

У сучасній українській політичній думці, разом з деталізацією теоретичного вивчення практичного виміру політичного процесу, більш акцентованого значення набуває концепт «політична воля». У більшій мірі, він позбавляється власного духовно-філософського підтексту, що об'єднував «волю» з поняттями «свобода» та «незалежність» й повністю переносить його у площину політичного моделювання та державного будівництва. Політична воля починає вивчатись не тільки на рівні ідеалістичного виміру громадської самосвідомості, але й при розгляді більш матеріальних процесів формування політичної системи [6, с. 22].

Концептуальне наповнення терміну «політична воля» базується на фундаменті етимології та семантики слова «воля». В українській мові воно є багатозначним, до того ж, не має свого повноцінного еквівалента в деяких інших, зокрема у романо-германських, мовах. Переклад цього поняття на іноземні мови є здебільшого контекстуальним, а отже в українській воно має власне унікальне смислове наповнення, що відбивається на специфіці вживання і ментальному ставленні до явищ, які воно позначає [7].

В українській мові слово «воля» разом із похідними від нього словами вживається принаймні у трьох значеннях. По-перше, «воля» є синонімом слова «свобода». У цьому сенсі похідними словами-поняттями є такі: «вольності», «неволя», «звільняти», «визволяти». В англійській мові є два слова на позначення волі - свободи: «freedom» та «liberty» (ці поняття, у свою чергу, будучи в широкому сенсі синонімічними, мають власні нюанси розрізнення, які не відображені в українській лексиці). По-друге, «воля» є більш сильним відповідником слів «бажання», «рішення», «наказ». Похідними поняттями від даного смислового нюансу є такі: «воліти», «сваволя», «волевиявлення». В цьому контексті також вживаються вирази: «воля народу», «божа воля» і т.п. Англійськими відповідниками в даному випадку є слова «volition», «wish». По-третє, «воля» вживається у значенні психологічної якості, яка включає в себе показники витривалості, рішучості, цілеспрямованості носія волі. Звідси такі поняття як: «сила волі», «безвольність», «слабовілля». Найбільш адекватним англійським відповідником даного значення є слово «will» [7].

Як визначає В.Смірнова, поняття «політична воля» є похідним від більш загального слова «воля», яке в українській та інших слов'янських мовах має декілька значень. Усі ці значення, на її думку, а саме, свобода, бажання і психологічна стійкість, знаходять певне семантичне відображення у понятті політичної волі. Остання, у першу чергу, є здатністю до послідовної реалізації визначених цілей з усвідомленням усїєї повноти власної відповідальності за свої дії. У цьому сенсі вона є передумовою будь - якої результативної політики - реалізації реформ, творення економічного дива, ведення переможної військової акції тощо. З іншого боку, політична воля повинна бути збалансованою іншими важливими якостями - досвідом, знаннями, мораллю. У випадку, коли політична воля виходить на перший план і відсуває зазначені якості на маргінес політичних цінностей, з'являється небезпека її виродження до таких екстремальних проявів, як макіавеллізм, фанатизм, волюнтаризм. Натомість, брак

політичної волі веде до політичної акрасії - пасивної, безвідповідальної, капітулянтської поведінки владних суб'єктів [7].

Також, авторка говорить про те, що відповідно до різних класифікацій, політична воля може бути «доброю» і «злою», раціональною та «іраціональною». На її думку, в українській політиці спостерігається дефіцит «доброї» раціональної волі з боку владної еліти, що є величезною проблемою, без вирішення якої неможливий прогресивний розвиток країни [7].

Аналізуючи феномен політичної волі у контексті функціонування політичного лідерства, слід зосередити увагу на з'ясуванні особливостей взаємовідносин між людьми у політичній площині, які базуються на принципі «авторитет — послідовник». Політична воля у цих взаємовідносинах залежить від двох основних обставин (чинників): якостей авторитету та від готовності послідовника сприймати такі якості. Політична воля, виходячи з цих позицій, є своєрідним «приводним ременем» будь-якої політично та/або соціально значимої дії. Додатковим і, водночас, дуже важливим стимулом для спонування до дії у такій ситуації виступає посилення на авторитет [1, с. 87].

Авторитет у структурі політичної волі відіграє подвійне значення: з одного боку, він виступає стимулом, спонукальним мотивом до певних політичних дій; з іншого, — є суб'єктом накопичення, зберігання та переробки політичної і соціальної інформації. Якщо погодитись з формулою про те, що сутність будь-якої особистості складається з трьох базових психічних актів - вольової спрямованості, думки та чуттєвого сприйняття, то можна стверджувати: авторитет вчиняє провідний вплив на процеси вибору особистості. Авторитет зазвичай формує той центр (умовний або реальний), навколо якого відбувається самоорганізація як на рівні кожного окремого індивіда, так і на рівні функціонування соціуму в цілому.

Феномен авторитету з позицій вияву політичної волі можна розглядати шляхом виділення відкритого та закритого типів. Відкритий авторитет не замикається на самому собі, на свідченнях власної істинності. Закритий авторитет, навпаки, наполягає на самому собі як абсолютному свідченні, як єдиному критерію істини для послідовників. Тобто, існує прямий взаємозв'язок між типом обраного авторитету та реалізацією особистістю свого вольового потенціалу. Особливо наявно представлена особливість виявляється в особі політичного лідера [1, с. 88].

Варто також провести розмежування між поняттям політичної волі та політичної риторики, оскільки саме вибір з цих двох напрямків є фундаментальним в ефективності змін. Політична

риторика це активне словесне вираження плану дій, без проведення реальної діяльності у цьому напрямку, або проведення неефективної діяльності. Політична воля це висловлення плану дій підкріплене активними, реальними діями. Особливу увагу варто звернути на поняття ефективної дії, оскільки їх можна вважати такими лише за наявності результатів проведених змін. Саме такі результати свідчать про наявність політичної волі, а не політичної риторики [5].

З огляду на проблематику політичної волі цікавим є дослідження типових проявів бажання влади як спонукального мотиву політичної діяльності лідера. Бажання влади та застосування з цією метою вольових зусиль може виникати у двох формах - експлікативній та імплікативній. Експлікативна форма бажання влади виявляє ті властивості владарюючого суб'єкта, які притаманні не всім, а виключно лідерам. Сутністю імплікативного бажання влади є реалізація таких властивостей, які характерні для тих, хто йде за лідером, для його послідовників. Імплікативне бажання влади, іншими словами, - це сподівання послідовників того чи іншого лідера, який прагне влади, що в разі його перемоги, цим послідовникам також «перепаде» частка влади [2, 176-177]. Отже, повноцінно потенціал політичної волі може розгорнутися за умов реалізації експлікативної форми. Причому, подібна форма бажання влади вимагає від політичного лідера максимального зосередження вольових зусиль з метою досягнення поставлених цілей, головна з яких - політична (державна) влада.

У античні часи воля входила до тріади складових душі: розум — почуття — воля. Потім виділилися три основних підходи, в яких оцінюється політична воля: інтелектуалізм, волонтаризм, мотивізм.

Аж до 1980-х років минулого століття західна психологія пояснює складні поведінкові та психологічні прояви людини, не звертаючись до поняття волі. На початку 1990-х виявилось, що безліч соціально-політичних змін у світі зобов'язана якраз цій самій політичній волі — як лідерів, так і мас.

Нові часи, нова ситуація, коли громадянське суспільство могло виступати як колективний лідер, а політичний лідер міг використовувати хвилю народних емоцій, щоб опинитися попереду ситуації. У практичній інтерпретації — це вимога до політичної еліти брати на себе відповідальність за дії, незаконні на поточний момент з юридичного погляду, але справедливі — з соціального. Тобто відпочатково передбачається, що бажання соціуму — й є їхня політична воля, а політичний лідер повинен її матеріалізувати.

З погляду дії політичної волі, згідно з рівневим підходом, слід виділити такі суб'єкти: політичний лідер — треба усвідомити, що голови політичних організацій автоматично політичними лідерами не є. Навіть номінальне призначення або обрання, включно з головою держави, не робить людину політичним лідером, він є лише суб'єктом політичного процесу. Лідер організовує людей для вираження їхньої політичної волі, він є її виразником; політична еліта (включаючи і контреліту). Елітарний прошарок існує, але він — не боєць, і посів аристократично-зарозумілу позицію. З одного боку, через нечисленність і непливовість, з іншого — від звичайного страху, замаскованого інтелектом; групи політичного впливу; держава; трансдержавні політичні суб'єкти.

Ситуації, в яких діє політичний лідер (або в яких виникає гостра потреба в ньому, як зараз), з погляду вольової компоненти характеризуються такими показниками: є різні прийнятні сценарії, немає часу, гроші закінчуються, потрібно вибрати; тиск з усіх боків, усі в країні знаходяться в конфліктній ситуації, і це загрожує хаосом; протидія конкуруючих політиків; умови діяльності невблаганно погіршуються, а на довготривалі та систематичні контрдії не мають часу — фахівці розбігаються; невдачі, безрезультативність або неефективність попередників; довгострокове функціонування в сприятливих умовах, що створює обстановку заспокоєності, розслабленості. Але вольові якості в їх розвитку передбачають, що сила волі проявляється насамперед щодо самого себе. **Сила, енергійність, наполегливість, жадібність і агресивність** не є вольовими якостями [4].

Слід зазначити, що сьогодні, серед осіб, які самовпевнено називають себе політичною елітою, а на справді є уповноваженими народом на виконання функцій держави, стало популярним виправдовувати свої прорахунки в роботі відсутністю політичної волі. При цьому джерело такої волі передбачливо замовчується. Політична воля — термін політологічний. Це важливий і необхідний компонент діяльності суб'єкта політики, мотиваційно зумовлений головною метою, стратегією і тактикою її здійснення. Це також вибір шляхів розв'язання тих чи інших суспільних суперечностей, засіб ідейно-ціннісного самовизначення, свідчення рівня певної політичної культури. Найважливіша риса політичної волі — спрямованість на перетворення дійсності в інтересах і цілях суспільства. Передбачається, що суб'єкт політики діє в межах закону. Якщо ж суб'єкт політики виходить за межі закону, — це правопорушення [8].

Таким чином, можна сказати, що політична воля є важливим елементом сучасного політичного процесу, особливо це стосується трансфор-

маційних дій, що відбуваються на політичному полі. Якщо відсутня політична воля, то будь-яка реформа щодо вдосконалення суспільного розвитку, не здатна реалізуватися і залишиться на рівні очікувань та бажань. Наявність політичної волі відрізняє демократичне громадянське суспільство з чітко побудованою структурою з високим рівнем участі у політичному житті. Ї особливого значення тут набуває процес прийняття політичних рішень і вироблення політичного курсу країни саме політичними лідерами та елітарними групами.

Література:

1. Васильєва Л.Н. Кто он — Homo politicus? / Л.Н. Васильєва // Социально-гуманитарные знания. — 2007. — № 4. — С. 85 — 99.
2. Головатий М.Ф. Політична психологія. / М.Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2006. — 400 с.
3. Дацюк С. Як концентрується воля українців? // Хвиля, 2017, 18.10. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://hvylya.net/>
4. Покальчук О. Політична воля чи політична вистава / 2017, [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/politichna-volya-i-politichna-vistava-256230_.html
5. Потапенко Х. Політична воля VS політична риторика: аналіз ефективності проведення антикорупційних реформ // Юридична інтернет конференція «Актуальна юриспруденція», 2016. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.legalactivity.com.ua>
6. Смірнова В. Осмислення поняття «політичної волі» в історії української політичної думки // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 18'2015, с.19-24.
7. Смірнова В. Проблемне поле реалізації політичної волі в теорії і на практиці // Український науковий журнал «Освіта регіону». Політологія, психологія комунікації, 2011, №4. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/631>
8. Шакун В. Політична воля і злочинність // Юридичний вісник, 2017, 15 листопада. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://yvu.com.ua/politychna-volya-i-zlochynnist/>

Yemelianova H.I. Political will as important component of activity of the political leader and modern political elite – Article.

Summary. The notion of «political will» is considered, in particular, a theoretical analysis of this concept and its derivatives is carried out. The nature and components of political will in political life are characterized. Attention is focused on examples of the positive and negative role of strong-willed qualities in politics. Factors influencing the content and manifestations of political will have been established.

Keywords: political will, political activity, political leader, political elite, lines of the political leader.

Емельянова А.И. Политическая воля как важный компонент деятельности политического лидера и современной политической элиты – Статья.

Аннотация. Рассмотрено понятие «политическая воля», в частности, проведен теоретический анализ данного понятия и его производных. Охарактеризована природа и составляющие политической воли в политической жизни. Акцентируется внимание на примерах положительной и отрицательной роли волевых качеств в политике. Установлены факторы, влияющие на содержание и проявления политической воли.

Ключевые слова: политическая воля, политическая деятельность, политический лидер, политическая элита, черты политического лидера.

Карацук М.Г.

*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВЛАДА В ТЕНЕТАХ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу комунікації та влади в контексті конфліктної та консенсусної моделей політики. Розкривається, що в сучасній соціально-політичній теорії влада виявляється тісно взаємопов'язаною з комунікативними процесами. В залежності від того, з якої моделі соціально-політичного життя, конфліктної або консенсусної виходить дослідник, вибудовується характер тлумачення влади як продуктивного або негативного феномену.

Ключові слова: влада, мережа, комунікація, дискурс, політика, конфлікт, консенсус

Завдяки розвитку новітніх інформаційних технологій в сучасному суспільстві виникають нові форми комунікацій, котрі з неминучістю позначаються на способах здійснення влади. Виникнення різноманітних каналів комунікації на основі відкритого доступу до інформації та знань спричиняє появу нових типів *соціальних зв'язків*. Це тягне за собою формування нових типів організації в інформаційну еру — мережевих. В якості організуючого інструменту мережі володіють беззаперечними перевагами завдяки притаманним їм гнучкості та здатності швидко адаптуватися до «плинного суспільства». Саме цим обумовлене поширення мережевих організацій в усіх сферах економічної та соціальної життєдіяльності та їх здатність перемагати у конкурентній боротьбі з вертикально організованими корпораціями та централізовано організованими бюрократичними структурами.[6]

Комунікаційні мережі відкривають небачені раніше можливості для боротьби і контролю над централізованою владою, одночасно вони породжують контр-владу. Дані комунікаційні можливості формують простір самоорганізації різноманітних спільнот на будь-якому рівні: від місцевого самоврядування до транснаціональних суспільних рухів. Завдяки інтернет-комунікаціям громадяни можуть безпосередньо бути залученими в обговоренні суспільно значимих проблем, що уможливило їх дійсну участь у політичному житті. Нарешті, вважається, що новітні форми комунікації сприяють налагодженню діалогу та взаєморозуміння між представниками різних культур та етносів. Тому, дуже часто, в контексті організації

спротиву репресивним інстанціям централізованої влади в нових інформаційних комунікаціях вбачають інструмент емансипації та налагодження суспільного консенсусу. Звідси виникає потреба дослідження взаємозв'язку комунікації та влади в сучасному суспільстві. **Метою статті** є аналіз комунікації та влади в контексті конфліктної та консенсусної моделей політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження проблем взаємозв'язку феноменів влади та комунікації, дискурсу і мови є достатньо поширеними в сучасній соціально-політичній науці. Кратологічний аналіз комунікативних вимірів суспільного існування здійснюється в працях Г. Арендт, Т. Болла, Р. Барта, П. Блау, Ю. Габермаса, Р. Даля, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, В. Желтова, М. Кастельса, В. Ледяєва, Н. Лумана, Ж. Ліотара, Г. Лассуелла, Т. Парсона, Ж. Рансьєра, Д. Ронга, О. Сарни, В. Сокулер, М. Фуко, В. Фурса,

Серед вітчизняних дослідників проблем комунікації та влади необхідно зазначити О. Дем'янчука, М. Зайдель, Н. Капустіну, С. Пролеєва, І. Жаровську, М. Ліпіна, В. Ільїна, Тура, Є. Цокура.

Виклад основного матеріалу. В сучасному суспільстві наявні дві протилежні тенденції: прагнення сформувати певний *консенсус* з приводу важливих для нього питань і, одночасно, наявність перманентного *конфлікту*, протиборство різноманітних сил. Зазвичай влада спирається на консенсус як спосіб мобілізації та інтеграції соціуму. Натомість практики спротиву владі спираються на конфлікт як засіб розхитування централізованих ієрархій влади. Втім, подібні практики у випадку успіху самі починають вибудовувати нові владні ієрархії, котрі знову прагнуть сформувати консенсус та виключити конфлікт з соціально-політичного життя. У цьому коливанні між конфліктом та консенсусом важливу роль відіграє комунікація, котра в різних наукових напрямках трактується то як спосіб налагодження консенсусу та опору владі, то, навпаки, як джерело влади та конфлікту.

Звертаючись до праць Ю. Габермаса та Ж.-Ф. Ліотара, можна виявити притаманну сучасній гуманітарній думці суперечність між

конфліктною та консенсусною моделлю соціально-політичного устрою. Так, наприклад, в дослідженні О. Сарна розглядаються спроби Ю. Габермаса обґрунтувати можливість взаєморозуміння між суб'єктами соціуму на основі семантичного потенціалу мови, яка забезпечує легітимацію мовної практики у відповідності до стратегії двох основних типів поведінки: *комунікативної* та *інструментальної*. Перша, як вважає О. Сарна, полягає у взаємовигідній співпраці, що заснована на раціональній організації дискусії з приводу суспільно значимих питань. Натомість друга стратегія, інструментальна, передбачає використання учасника комунікації без врахування його інтересів. Комунікативний тип поведінки використовується у «життєвому світі», тобто у світі міжособистісної комунікації, а інструментальний — у «системному світі», якому притаманна масова *деперсоналізована комунікація*. «Вимога «усунення перешкод» у комунікації як перепони на шляху до взаєморозуміння передбачає введення поняття *дискурсу* для позначення легітимної і такої, що легітимізує, систем аргументації в якості механізму раціонального обґрунтування будь-яких претензій на значимість. Дискурс виступає по відношенню до окремих висловлювань як система більш високого порядку, яка відкриває доступ до аналізу принципів організації цих висловлювань, але не показує, яким чином організована вона сама» [10, с.75]. Таким чином, саме на основі *дискурсу* відкривається можливість встановлення неспотвореної потестарними детермінантами комунікації, а значить і вибудовування *консенсусу*.

Проте вже звернення до творчості Ж.-Ф. Ліотара проблематизує консенсус в межах комунікації. Справа у тому, що його концепція комунікації розгортається на фоні започаткованою представниками філософії постмодернізму критики метанаративів. В сучасному світі, на думку Ж.-Ф. Ліотара, метанаративи втрачають здатність виправдовувати та пояснювати існуючі системи організації та управління: «в ситуації постмодерна утопія конвенціоналізму («система»), яка заснована на спільній згоді і взаєморозумінні, протиставляється реальності існування («життю»), а консенсус змінюється тотальним конфліктом» [10, с.76]. Таким чином, консенсус може бути встановлений виключно в межах однієї «мовної гри», поза якою ми стикаємося з іншими правилами гри, котрі намагаються нав'язати себе один одному.

Ж.-П. Ліотар запитує, у чому ж полягає джерело легітимності в епоху після метанаративів, і дає наступну відповідь: внаслідок того, що критерій оперативності є технологічним, він не підходить для суджень про істинність або хибність, а тому тут не спрацює набутий в результаті дискусії

консенсус Ю. Габермаса. Подібний консенсус «гвалтує гетерогенність мовних ігор» [8, с. 12], а необхідні для розчинення жорстких меж владних ієрархій інновації з'являється завжди із суперечки та розбіжностей. Кордони повинні бути «ставкою у грі».

Особливого значення відсутність нормативно зафіксованих меж набуває в ситуації звернення до республіканської політичної традиції, котра, на думку Ж.-П. Ліотара, *не може бути легітимізованою на основі консенсусу*. Адже «республіканство» для нього — це дещо більше, ніж розподіл влади та представництво. В ракурсі комунікації республіканство постає як «певна організація режимів фраз та жанрів дискурсу, котра ґрунтується на їх відокремленні, роз'єднанні, і тим самим допускає між ними зазор (котрий надає їм можливість «грати») або, якщо завгодно, зберігає можливість враховувати події у її випадковості» [7, с. 70].

Звертаючись до визначення влади в «епоху постполітики», М. Зайдель вважає, що сьогодні відбувається перехід від примусу як підстави для владних відносин до переконання, основою якого постає комунікація. Специфіка комунікативної сутності влади, вважає дослідниця, полягає в тому, що політична влада «долає» політичне, виходить за межі політичної сфери завдяки тому, що відкидається необхідність існування *конфлікту* та *боротьби* інтересів задля встановлення і реалізації владних відносин. Звідси робиться висновок, що на основі зазначеного відбувається процес «деполітизації» та перехід до *компромісної, консенсусної* політики. Інтерсуб'єктивний характер владних відносин дозволяє сконцентруватися перш за все на дослідженні влади, яка позбавлена примусового компоненту. Ненасильницький характер влади є наслідком спілкування і обміну інформацією між людьми, здатності її трансформування у владу. Як підкреслює М. Зайдель, у відповідності з комунікативною теорією влада осмислюється як процес *спілкування* між людьми. [4, с. 641]

Проте в працях інших дослідників, зокрема Ж. Бодріяра, розкривається відмінність спілкування та влади. Остання виявляється зв'язаною з комунікацією, котра, на відміну від спілкування, має технологічний, «безвідповідальний» та несимволічний характер [1, с.137]. Подібної точки зору дотримуються і вітчизняні науковці, які доводять, що проникнення влади у міжособистісне спілкування є свідченням переходу від класичних механізмів здійснення влади до її дискурсивних або дисциплінарних форм. Відмінність сучасних владних відносин від минулих, як вважає М. Ліпін, полягає у тому, що сьогодні влада не протистоїть індивіду ззовні, вона зростається, співпадає з

ним, підміняє його собою, паразитує на ньому. Влада, яку, наприклад, описують постмодерністи, втрачає чіткі окреслення; проникаючи в людину, вона перетворює її на частину системи панування. Тепер детермінація людської життєдіяльності відбувається не завдяки зовнішньому примусу, а внаслідок добровільного розчинення індивіда у наявній системі. Таким чином, в результаті самоотождошення себе з нормами та приписами наявної соціальної системи, він виступає її втіленням. Отже, якщо раніше в історії людства влада в основному досягала підкорення шляхом зовнішньої загрози та силового примусу, то в ХХ ст. вона поглинає самість індивіда, втілюється у нього. [9, с. 141-142]

Серед визначних дослідників трансформацій влади, що відбулись при переході від класичної епохи до сучасності, був М. Фуко. Саме в його творчості можна зустріти ґрунтовне обґрунтування дискурсивних форм влади. Окрім цього, французький дослідник продовжував започатковану Ф. Ніцше традицію розгляду людської історії як арени зіткнення різноспрямованих сил.

В XVII-XVIII дисципліна, на відміну від репресивних форм влади, стають «загальними формулами панування» [14, с.200]. Як писав М. Фуко, дані «формули панування» відрізнялись від усіх попередніх практик дисципліни. Вони відрізнялись від «прислужництва» домашньої челяді, від рабства, васалітету, аскетизму та «дисципліни» монастирського типу. «Історичний момент дисциплін — момент, коли народжується мистецтво володіння людським тілом, спрямоване не тільки на збільшення його спритності та вправності, не тільки на посилення його підпорядкування, але і на формування відношення, котре в самому механізмі робить тіло настільки більш слухняним, наскільки більш корисним воно стає, і навпаки» [14, с. 201]. Саме тоді відбувається формування «політики примусу» та народжується «політична анатомія», котра одночасно виступає «механікою влади», виробляючи «слухняні» тіла.

Подібне виробництво безпосередньо пов'язане з притаманними Новому часу способами структурування часу та простору. Для розгортання «дисциплінарної влади» виявляється необхідним маніпулювання з простором, перетворення його на простір, в якому усі тіла представлені для нагляду. Дисциплінарний простір виявляє визначене для кожного індивіда місце, котре одночасно є місцем у соціальній ієрархії. Саме тому емблемою такого простору постає «паноптикум», в межах якого об'єкти влади завжди відкриті для нагляду, натомість «джерело» влади завжди залишається прихованим, неясним і анонімним. Звідси витікає розуміння індивідуалізації як результату

дії «механізмів влади». Якщо у суспільствах, що історично передують добі Модерну, індивідуалізованим і видимим виступає носій влади, тобто тіло монарха, то в режимі дії дисциплінарної влади, навпаки, «індивідуалізація являється «низхідною»: чим більш анонімною і функціональною стає влада, тим більше індивідуалізуються ті, над ким вона здійснюється: вона здійснюється через нагляд, а не церемонії; через спостереження, а не меморіальні оповідання; через засновані на «нормі» порівняльні вимірювання, а не генеалогії, що тягнуться від предків; через «відхилення», а не героїчні вчинки» [14, с. 282]. Цей ефект індивідуалізації був би неможливим поза взаємодією влади та знання. Саме в цьому взаємозв'язку приховується продуктивність влади, адже вона, з точки зору М. Фуко, виробляє *суб'єктів та реальність*. Виходячи з цього припущення «продуктивної» функції влади робиться наступне відоме твердження: «Потрібно раз і назавжди перестати описувати прояви влади у негативних термінах: вона, мовляв, «виключає», «пригнічує», «цензурує», «виключає», «маскує», «приховує». Насправді, влада виробляє. Вона виробляє реальність; вона виробляє області об'єктів і ритуали істини. Індивід і знання, яке можна отримати про індивіда, належать до її продукції» [14, с. 284].

Як зазначають дослідники проблем влади, запропонований М. Фуко опис потестарних механізмів має неабияке політичне значення, адже він надає можливості виявити деякі розповсюджені політичні орієнтації як неадекватні складній природі влади в сучасному суспільстві. Серед найбільш важливих моментів в працях французького мислителя можна виділити, наприклад, акцентуацію «продуктивної», а не негативної природи владних відносин. Спираючись на це, вважає Н. Фрейзер, можна уникнути помилок «політики звільнення», відповідно до якої влада по суті редукується до пригнічення. Схожим чином у М. Фуко доводиться «капілярний» характер влади, що пронизує усі повсякденні практики «соціального тіла». Даний момент дозволяє перейти від аналізу макрорівня влади до вивчення елементів «мікрофізики» влади. Цього виявляється достатньо, щоб відкинути політичні практики, які передбачають, що влада сконцентрована головним чином в руках держави та економіки. Окрім цього, здійснена М. Фуко генеалогія сучасної влади розкриває взаємозв'язок цієї влади з людським життям переважно через різноманітні соціальні практики, ніж через переконання. Даний момент виявляється корисним для звільнення від уявлень, основна увага яких спрямована на викриття ідеологічно спотворених світоглядів [12].

Необхідно зазначити, що для М. Фуко влада постає динамічним феноменом, який постійно розвивається. Тому «дисциплінарна влада», котра набуває всебічного поширення у ХІХ — на початку ХХ століття сьогодні вже перебуває у стадії занепаду. Починаючи ІV-V століття, писав М. Фуко, вважалось, що розвиток західного суспільства залежить від того, наскільки дієво влада виконує свої завдання. Подібні моменти можна простежити на прикладі того значення, яке приділялось батьківській владі над дітьми в сім'ї. Руйнування подібних механізмів влади призводило до розпаду спільноти. Практики підпорядкування індивідів були важливими та артикульованими. Втім, з точки зору М. Фуко, в останні десятиліття відбуваються соціально-культурні зміни, що призводять до появи різних людей, котрі більше не піддаються дисципліні. Відповідно, французький вчений пропонує замислитись над розвитком суспільства без дисципліни. «Правлячий клас все ще просякнутий старою технікою влади. Проте очевидно, що в майбутньому нам прийдеться попроситися з теперішнім дисциплінарним суспільством» [13, с.320-321].

Яскравим свідченням занепаду дисциплінарного суспільства виступають кризи просторів ізоляції. Сьогодні загальноновизнаною є криза інститутів сім'ї, школи, або лікарні. Занепад інститутів, котрі формувались в контексті становлення дисциплінарної влади, є симптомом занепаду даного типу влади і тому, як писав Ж. Дельоз, вони не підлягають реформуванню — залишається тільки керувати їх агонією. «Саме *суспільства контролю* прийдуть на місце дисциплінарних. «Контроль» — ось слово, яким Берроуз пропонує називати нового монстра, а Фуко визнає за ним наше найближче майбутнє. Поль Вірільо постійно аналізує ультрашвидкісні форми контролю у відкритому просторі, котрі замінили собою старі дисциплінарні методи, що діють завжди в межах відкритої системи» [3, с. 227]. В суспільствах контролю відбувається подолання закритих, обмежених та ізольованих топосів. Натомість, встановлюється тотальний контроль, що долає будь-які обмеження. Ж. Дельоз демонструє дані трансформації влади змінами, що відбуваються в сфері освіти при переході до освіти впродовж усього життя. В дисциплінарних суспільствах індивід рухався від одного етапу життя до іншого, завершувався один — за ним розпочинався інший. Школа в цій черзі була чимось на кшталт підготовки до життя: завершувалось навчання — починалось доросле життя, ознакою якого була праця. Втім в суспільствах контролю навчання не завершується ніколи. Теж саме ми можемо спостерігати на прикладі зникнення межі дорослішання та поширенням

інфантилізації та педократії в наш час. «В дисциплінарних суспільствах людина постійно починає з початку (від школи — до казарми, від казарми — до заводу), тоді як в суспільствах контролю, навпаки, ніщо ніколи не завершується — корпорація, освітня система, служба в армії постають метастабільними станами, котрі можуть існувати поряд один з одним в межах однієї і тієї ж модуляції як універсальної системи деформації» [3, с. 229].

Отже, запропонований М. Фуко підхід так чи інакше передбачає розчинення людини у механізмах влади. Якщо влада має продуктивний характер, тоді цілком логічним буде припустити, що людська суб'єктивність та ідентичність є нічим іншим, як «ставкою в грі влади» [2, с. 135]. В даному контексті знання, мова, дискурс перетворюються на прояви «волі до влади». Саме це мав на увазі Ю. Габермас, коли, досліджуючи фукіанський генеалогічний метод історіографії, виявив його взаємозв'язок з «комплексами влади», котрі тільки і можуть надати смисл будь-яким висловлюванням або подіям. Для подібної методологічної позиції потрібним є «не герменевтичне розуміння, а концепт історії як безглуздої, калейдоскопічної зміни форм і образів усього розмаїття дискурсів, котрі не мають між собою нічого спільного, за виключенням одного — їх спільного призначення бути протуберанцями влади» [17, с. 289].

Запропонований Ю. Габермасом підхід до вивчення влади відрізняється від підходу М. Фуко вже тим, що для першого головною метою суспільного устрою є консенсус, натомість для другого суспільний порядок — це *війна, продовжена іншими засобами* [15, с.36]. Таким чином, концепції М. Фуко та Ю. Габермаса репрезентують притаманну сучасності суперечність між консенсусом та конфліктом. Якщо Ю. Габермас, спираючись на праці І. Канта і філософію моралі, конститує консенсусну модель суспільства, то М. Фуко, котрий наслідує традицію Ф. Ніцше, вибудовує філософію реальної історії в термінах конфлікту та влади. [11, с.127] Для Ю. Габермаса залишається можливим в процесі неспотвореної комунікації досягнути демократичного консенсусу. Натомість для М. Фуко сама можливість вільної від потестарних детермінант комунікації є утопічною [5; 16].

На думку Ю. Габермаса, можна виділити владу, котра народжується в процесі комунікації, та владу, що застосовується адміністративно. Вони відповідають наступним двом протилежним процесам, що пересікаються у діяльності політичної спільноти: «з одного боку, комунікативне формування легітимної влади, котра народжується у вільному від будь-якої репресивності процесі комунікації

політичної спільноти, а з іншої — таке забезпечення легітимності через політичну систему, за допомогою якої адміністративна влада намагається управляти політичними комунікаціями» [18, с.50]. Питання потестарних відносин пов'язується Ю. Габермасом із проблемою суверенітету народу. Справа у тому, що останній розуміється ним не як втілений у колективі, а як співвіднесений з комунікативними умовами дискурсивного формування думки і волі. Організованість, інституційна запрограмованість співвідносяться тут із спонтанністю автономних об'єднаних спільнот. Для того, щоб подібне могло бути практично здійснено, необхідним є поєднання режимів права та політичної влади. Якщо перспективою права постає *нормативність*, то перспективою влади — *інструментальність* [18, с.50-51].

Висновки. Необхідно зазначити, що в сучасній соціально-політичній теорії влада виявляється тісно взаємопов'язаною з комунікативними процесами. В залежності від того, з якої моделі соціуму, конфліктної або консенсусної виходить дослідник, вибудовується характер глумачення влади як продуктивного або негативного феномену. Влада, яка виникає в процесі взаємодії та перетину різноманітних сил, що перебувають у постійній боротьбі, передбачає конфліктну модель соціально-політичного життя. Політика в такому випадку постає війною, котра продовжується іншими засобами.

Натомість, коли ми стикаємось з теоретичними конструкціями, побудованими на базі консенсусної моделі, влада постає джерелом спотворення та розщеплення «життєвого світу» людини. Вона є тим, що руйнує консенсус, або вибудовує його на основі інструментальної раціональності. В межах подібного підходу комунікація постає основою раціонального консенсусу з приводу суспільно значимих питань. Теорія дискурсу виступає засобом «очищення» комунікації від потестарних детермінант шляхом встановлення раціонально аргументованих правил. Проте, в межах конфліктної моделі заперечується сама можливість встановлення подібних універсальних правил. Тому комунікація постає не джерелом звільнення від впливу влади, а, навпаки, втіленням влади, способом її здійснення.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр; Пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарской. — М.: Республика; Культурная революция, 2006 — 269 с — (Мыслители XX века).
2. Делёз Ж. Фуко / Жиль Делез; пер. с франц. Е.В. Семиной. Вступит. статья И.П. Ильина. — М.: Издательство гуманитарной литературы, 1998 (Французская философия XX века). — 172 с.

3. Делёз Ж. Postscriptum к обществам контроля / Жиль Делез // Переговоры; перевод с франц. В. Ю. Быстрова. — СПб.: Наука, 2004. — С. 226-233.
4. Зайдель М. Власть в эпоху постполитики / М.І. Зайдель // Гілея. — 2012. — 62. — С. 641-645.
5. Зимовець Р.В. Дискусія «Фуко-Габермас»: внесок до теорії влади / Р.В. Зимовець // Філософська думка. — 2000. — № 2. — С. 104-120.
6. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / Мануель Кастельс; Пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова. — К.: «Ваклер», 2007. — 304 с. — (Cogitatio nova).
7. Лиотар Ж.-Ф. Докладная о легитимации // Постмодерн в изложении для детей: Письма: 1982-1985. / Жан-Франсуа Лиотар; перевод с французского, примечания и общая редакция А.В. Гараджи — М.: Рос. гос. гум. ун-т, 2008. — С. 59-87.
8. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар; пер. с фр. Н.А. Шматко — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — 160 с. (серия «Gallicinium»).
9. Ліпін М.В. Власть та спілкування / М. Ліпін // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 504-505. Філософія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. — С.139-143
10. Сарна А.Я. Консенсус или конфликт? Проблема понимания в концепциях Ю. Хабермаса, Ж.-Ф. Лиотара, Ф. Джеймисона / А.Я. Сарна // Понимание и существование. Сборник докладов международного научного семинара. — Мн: Изд-во ЕГУ ЗАО — ПроPILEI, 2000. — С. 68-77.
11. Фливерберг Б. Хабермас и Фуко — теоретики гражданского общества / Б. Фливерберг; Пер. Н. В. Романовский // Социологические исследования — 2000. — № 2. — С. 127-136.
12. Фрейзер Н. Фуко о современной власти: эмпирические прозрения и нормативная путаница / Нэнси Фрейзер // Неприкосновенный запас. — 2013. — №2. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2013/2/f5-pr.html>
13. Фуко М. Власть и тело / Мишель Фуко // Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью; пер. с франц. С. Ч. Офертас по общей ред. В. П. Визгин и Б. М. Скуратова. — М.: Праксис, 2002. — С. 161-170.
14. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Мишель Фуко; пер. с фр. В. Наумова под ред. И. Борисовой. — М.: Ad Marginem, 1999. — 479 с.
15. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году / Мишель Фуко; перевод с французского Е. А. Самарской — СПб.: Наука, 2005. — 312 с.
16. Фурс В. Полемика Хабермаса и Фуко и идея критической социальной теории / Владимир Фурс // Логос. — 2002. — № 2 (33). — С. 120-152.
17. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Ю. Хабермас; пер. с нем. — М.: Издательство «Весь Мир», 2003. — 416 с.
18. Хабермас Ю. Философский спор вокруг идеи демократии. Лекция вторая / Ю. Хабермас. // Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью; пер. с нем. А. В. Михайлова и В. И. Кононова. — М.: Наука, 1992, — С. 31-55.

Karashchuk M.H. Power in communication networks – Article.

Summary. The research is devoted to the analysis of communication and power in the context of conflict and consensus policy models. It is revealed that in modern socio-political theory power is closely interrelated with communicative processes. Depending on which model of socio-political life, conflict or consensus, the researcher comes from, the nature of the interpretation of power is constructed as a productive or negative phenomenon.

Keywords: power, network, communication, discourse, politics, conflict, consensus.

Карашук М.Г. Власть в сети коммуникации – Статья.

Аннотация. Исследование посвящено анализу коммуникации и власти в контексте конфликтной и консенсусной модели политики. Раскрывается, что в современной социально-политической теории власть оказывается тесно взаимосвязанной с коммуникативными процессами. В зависимости от того, с какой модели социально-политической жизни, конфликтной или консенсусной выходит исследователь, выстраивается характер толкования власти как производительного или негативного феномена.

Ключевые слова: власть, сеть, коммуникация, дискурс, политика, конфликт, консенсус.

Куширець К.О.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ПОЛІТИКА РЕЖИМУ САЛАЗАРА-КАЕТАНУ ЯК КАТАЛІЗАТОР СТВОРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ НАСТРОЇВ У ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ АРМІЇ

Анотація. Обґрунтовується значення недалекоглядної політики режиму Салазара-Каетану для формування протестних настроїв у армії, яка стала провідником Революції гвоздик 1974 року. Вказується на особливо значну роль португальських колоніальних війн, як однієї з основних причин падіння режиму «Estado Novo».

Ключові слова: режим «Нової держави», Салазар, армія, колоніальні війни, Революція гвоздик.

Вельми великої актуальності у сьогоденні набуває проблема ролі армії у житті держави. У цьому ключі португальська армія, яка стала ключовим інститутом при здійсненні Революції гвоздик 1974 року, становить чималий інтерес для дослідників. Для осягнення причин втручання армії у внутрішньополітичні справи країни, необхідно з'ясувати, що спонукало членів цього прошарку суспільства здійснити вищезгаданий вчинок. Зміна відношення до існуючого ладу не одноденний процес. Як правило, ідеї про необхідність виступу проти існуючого ладу формуються протягом певного періоду, коли накопичується незадоволення комплексом заходів, які проводить політичний режим. Тому не можна обмежуватися у розгляді причин лише тими, які у невеликому проміжку часу передують Революції гвоздик. За період існування диктатури було здійснено певні кроки, які, як буде згадано у статті, призведуть до утворення значного прошарку військових, які будуть незадоволені перебігом справ у державі та зможуть врешті-решт здійснити Революцію гвоздик. Значних успіхів у аналізі внутрішньополітичної ситуації в країні досягли історики Антонов М.Ф. у книзі «Корпоративное «Новое государство» Антониу Салазара» та Капланов Р.М. у своїй роботі «Португалия после Второй мировой войны 1945-1975». На значні помилки режиму у внутрішній політиці вказує і стаття Яковлева П.П. «Закат Португальского мира». Дослідники у своїх роботах зазвичай не акцентують увагу на значенні трансформації ролі армії у передреволюційний період, а виділяють економічні проблеми держави, як головні причини зміни влади у країні у 1974 році. Звичайно, підтримка народом виступу мала велике значення, але остаточну та безумовну перемогу принесло відстоювання широкими масами військових ідеї

про необхідність усунення від влади диктаторського режиму, що в свою чергу призвело до успіху військовий переворот, який здійснила організація «Рух капітанів». Епоха демократій у Португалії в 1-й половині ХХ століття завершилася так званою «Національною революцією» 1926 року. Вона сталася через тривалий період політичної нестабільності, який тривав з початку 20-х років. В наслідок цієї події встановився нетривалий режим генерала Мануела Гоміша да Кошти, якого було того ж року скинуто і влада перейшла до генерала Антоніу Оскара де Кармони. Коли стало зрозуміло, що військові, які у поточний час перебувають у владі, не здатні впоратися з економічними викликами, генерал Кармона у 1928 році запропонував місце міністра фінансів країни юристу за освітою, викладачу економіки у Коїмбрському університеті, Антоніу де Олівейра Салазару. Завдяки своїй простій політиці — споживати за можливостями та не брати зайвого, міністр фінансів вивів країну з економічної прірви та отримав чималу популярність, згодом у 1932 році він був призначений прем'єр-міністром країни з надзвичайними повноваженнями. З цього моменту А. Салазар вирішував ключові питання у країні. Після отримання прем'єрського крісла починається ера салазаризму, яка тривала з 1932 по 1968 роки. Необхідно розуміти, що на людей, які складають прошарок армії, впливають політичні, соціальні та економічні умови у державі, а не лише певні привілеї, які держава гарантує військовим. Військовий за своїми політичними переконаннями може бути як республіканцем, так і монархістом, віддавати перевагу лівим чи правим силам, крім того будь-який військовий, як і будь-яка людина у державі відчуває ціни на продукти, тягарі бунтів чи війн, та інші фактори. Політична позиція А. Салазара, з якою будуть боротися військові-революціонери, може бути вдало окреслена однією з його цитат: «Ми проти всіх інтернаціоналізмів, проти комунізму, проти профспілкового вільнодумства, проти всього, що послаблює, розділяє, розпускає сім'ю, проти класової боротьби, проти безрідних і безбожників, проти сили в якості джерела права. Ми проти всіх великих ересей нашого часу. Наша позиція є антипарламентською, антидемократичною,

антиліберальною, і на її основі ми хочемо побудувати корпоративну державу» [Цит. за: 6, с. 40].

Для більшшої легітимізації влади створюється партія «Національний союз», яка протягом усього періоду з 1933 по 1974 рік, який називають «Estado Novo» («Нова держава»), перебуває при владі. Для боротьби з іншими політичними силами у 1933 році створюється Поліція нагляду та захисту держави (Polícia de Vigilância e Defesa do Estado - PVDE). Крім того, у 1936 році створюється воєнізована організація Португальський легіон (Legião Portuguesa), який також повинен вести боротьбу з ідеологічними супротивниками Салазара. За спогадами Жозе Венту, португальського журналіста, не можна було йти проти офіційної думки влади, результатами спротиву ставали арешти та еміграція. Повсюдно відчувався страх, переслідування, практикувалися доноси [Цит. за: 5]. З одного боку досить довго армія була опором режиму і майже ніхто не вірив, що вона може зіграти ключову роль у його майбутній загибелі. Хоча з середини тридцятих років були спроби армії повалити існуючий режим. Частина ВМФ постає у 1936 році, проте їх занадто мало, тому це закінчується арештами інсургентів. Щоб закріпити досягнення в економіці, які були джерелом стабільності режиму, та тримати армію в якості союзника А. Салазар налагоджує тісні економічні зв'язки з Німеччиною, Італією та Іспанією. Португальська економіка у довоєнний період показувала значні темпи зростання, вони ще більше пришвидшуються, коли під час Другої світової війни Португалія постачає важливі ресурси як країнам «Осі», так і країнам Антигітлерівської коаліції. Це допомагає на певний проміжок часу. Незабаром виявиться, що чималу загрозу для Салазара становлять військові, які співпрацюють з військовим блоком НАТО, у який Португалія вступила у 1949 році. У 1958 році відбулася сварка між черговим церемоніальним президентом Кравейру Лопешем та А. Салазаром. В наслідок чого Салазар висунув іншу кандидатуру на президентські вибори — Америку Томаша, в той час як комуністи на чолі з Арлінду Вінсенті підтримали кандидатуру відомого серед португальців кандидата від демократії, португальського генерала, представника держави при НАТО, Умберто Делгалу. Вибори 1958 року вперше покажуть неуспішність нав'язування ідеологічних ідей більшості населення Салазара, а також хиткість підтримки Салазара серед військових. Кандидат-генерал мав великий вплив у армії. Офіцери готували військовий переворот проти Салазара, але Делгалу відмовився його підтримати, вважаючи, що виграє вибори чесним шляхом. Тобто військові могли ще у 1958 році зіграти ключову роль у падін-

ні «Estado Novo». Через фальсифікацію виборів салазарівський кандидат Америку Томаш виграв, проте навіть за таких умов Делгалу набрав 23,5 відсотків голосів виборців [2]. Зрозумівши, що існують перспективи перемоги опозиційних сил, Салазар 8 червня 1958 року змінив виборче законодавство таким чином, що вибори президента (єдиного, хто міг змістити його зі своєї посади) відбувалися не напряму народом Португалії, а через колегію виборців, яка складалася з членів Корпоративної палати, Національних зборів, муніципальних органів, куди А. Салазар з легкістю проштовхував своїх прибічників. У 1959 році сталося чергове постання, де знов одну з головних ролей грала армія. Салазар з міністрами схвалився у казармах Національної республіканської гвардії — елітних армійських частин, що були віддані режиму. У 1961 році починаються колоніальні війни, які на думку багатьох істориків відіграли одну з головних ролей у підбуренні армії до революційного виступу. Режим А. Салазара не зупинив свого існування і після відходу його очільника від справ (він отримав інсульт у 1968 році та не міг продовжувати займатися справами країни). Країну очолив Марселу Каетану, який певний період очолював помірну ланку салазаристів (ортодоксальні прихильники Салазара не надто вітали його прихід до влади). При ньому, як стверджує Ж.Е. Сарайва [4] політична ситуація дещо лібералізується. Опозиційні партії, які при А. Салазарі були загнані у глухий кут, а голову піднімала лише Португальська комуністична партія, знов замахнули на політичній арені. Активно друкувалися соціал-демократи, соціалісти, народні демократи, комуністи. Їх заклики у газетах до повалення фашистського режиму звичайно були одним з ідеологічних каталізаторів для участі армії у революційних подіях [7]. В кінці 1973 року, коли була створена військова організація «Рух капітанів», існуючий режим вже балансував на межі, адже майже не міг а ні політично, а ні ідеологічно чинити опір опозиційним силам. Від падіння його рятували лише фальсифікація виборів та підтримка вищого військового командування. Для того, щоб розібратися в тому, чому на вістрі революції стали саме офіцери молодшого та середнього рангів, необхідно звернутися до чинника, який впливав на життя португальців протягом більш ніж десятиліття — колоніальних війн. Звернімося до витоків цього явища. Згідно до Конституції Португалії 1933 року до її складу входили Макао, Кабінда, Ангола, Мозамбик, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Східний Тімор. Португалія нещадно експлуатувала ці колонії, отримуючи з них необхідні ресурси. У другій половині 50-х років антиколоніальні рухи охопили підконтрольні

Португалії Анголу, Гвінею-Бісау, Мозамбік. Так, у 1956 році було створено МПЛА, військово-політичну організацію, яка боролася за незалежність Анголи. В цьому ж році у Гвінеї-Бісау виникає аналогічне утворення — ПАІГК, що також ставить головною метою досягнення незалежності країни. Дещо пізніше, у 1962 році в Мозамбіку виникає ФРЕЛІМО, ліворадикальна партія, яка ставить на меті незалежність Мозамбіку та встановлення диктатури пролетаріату. Коли Португалія не пішла на будь-які політичні поступки для залежних країн, у 1961 році починається повстання, спочатку у Анголі, через рік — у Гвінеї-Бісау, а ще через два роки у Мозамбіку. Не зважаючи на прохання Генеральної Асамблеї ООН у червні 1961 року [3] Португалія відправила військовий корпус для придушення національно-визвольного повстання. У вирішенні колоніального питання Португалія залишалася сам на сам. Америка на засіданні ООН також висловилася за самовизначення народів, які заселяють колонії. Через конфлікт у колоніях виникла нова спроба державного перевороту. У 1961 році міністр оборони Ботел'ю Моніш збирався за підтримки армії змусити президента А. Томаша звільнити Салазара зі своєї посади. Спробу військового перевороту було нейтралізовано. Капланов Р.П. пише, що португальським військам вдалося восени 1961 року нарешті перейти у контрнаступ, що дозволило встановити контроль над більшістю районів країни. Боротьба у колоніях з часом перейшла у перманентну фазу, а на міжнародній арені Португалія опинилася в цілковитій ізоляції. Особливо успішно розвивалися дії повстанців у Гвінеї-Бісау та Мозамбіку. До початку 1970-х років доходи з колоній ще продовжують перевищувати витрати, але військові видатки все зростають, і коли до влади у 1968 році приходять Марселу Каетану видатки з бюджету на війну становлять більш ніж його третину, а з часом ще більше зростають [1, С.140]. Війна сильно позначилася на житті країни. Масовість залучення населення яскраво демонструє той факт, що у 1973 році розмір експедиційного корпусу Португалії в африканських колоніях перевищив сто вісімдесят тисяч чоловік. Це стало однією з причин масової еміграції молоді за кордон. У період з 1961 по 1972 року емігрувало понад мільйон людей. За кордоном у Франції навіть починає виходити газета «Голос дезертира» у 1973 році, яка закликає бійців до дезертирства зі зброєю та збройної боротьби проти існуючого режиму [8, С.6]. У 1973 році виходить книга генерала Антоніу де Спіноли «Португалія та майбутнє», де він бачить єдиним виходом з колоніальної проблеми надання колоніям політичних прав та утворення асоціації чи федерації з ними. [10]

Звичайно така довга за тривалістю і безрезультатна війна виснажує та бентежить народ і армію. Але у 1973 році відбувається прийняття документа, який робить у подальшому саме армію носієм революції. Міністр оборони Хосе Віала де Ребело приймає закон-декрет під номером 353/73 про мілісіануш, який був підписаний прем'єр-міністром Марселу Каетану 13 червня 1973 року. Закон нівелював зусилля солдатів, які з 1961 року брали участь у колоніальній війні та пережили усі її тяготи. Для отримання звання молодшого офіцера та капітана випускники військових училищ повинні були воювати роками, а випускники університетів могли отримати їх у разі проходження курсів довжиною у шість місяців, що пояснювалося у законі недостатністю штабних кадрових військових [9]. Це звичайно був несправедливий закон, який викликав гнів у значної частини військових. Завдяки ньому виник «Рух капітанів», який спочатку політичними методами спробував добитися скасування цього декрету. Але коли стало зрозуміло, що їх прохання залишаться без відповіді перейшли до рішучих дій. Підбиваючи підсумки можна перелічити причини, які підштовхнули більшу частину армії підтримати виступ «Руху капітанів» 25 квітня 1974 року: безперспективність колоніальної війни та перманентне її продовження спонукали армію до усунення непоступливого політичного керівництва, активізація опозиції за період марселізму призвела до сприйняття військовими необхідності політичних перетворень у країні, неврахування інтересів тих, що віддавав своє життя на війні, що виразилося у прийнятті декрету про мілісіануш; неповороткість тоталітарного режиму, неможливість вирішення нагальних проблем, які загострилися на початку 1970-х років, безмежна роздутість військового бюджету, що призводило до економічного виснаження країни, що відбувалося також і на армії, армія так і не змогла за довгий період правління Салазара сприйняти ідеї корпоративізму, ідеологічну війну, яку вела влада, було програно, неможливість публічно виразити своє невдоволення через обмеженість громадських свобод у державі. Таким чином режим Салазара-Каетану зміг налаштувати проти себе інститут держави, який у минулому вже багато разів змінював політичну ситуацію в країні шляхом військових переворотів. Ця фатальна помилка призвела до падіння диктаторського режиму «Estado Novo» в Португалії та відновленням з часом демократичних практик управління державою.

Література:

1. Капланов Р.М. Португалія после Второй мировой войны 1945-1975 / Рашид Капланов — М.: Наука, 1992. — 188с.

2. Леонидова А. Вся правда о Революции гвоздик. [Электронный ресурс] / Анна Леонидова — Режим доступа: <http://www.gazetaslovo.com/%D1%8E%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82/item/vsya-pravda-o-revolucii-gvozdik.html> (10.11.2016)

3. Пискунов Е.В. Португалия в XX веке. [Электронный ресурс] / Евгений Пискунов — Режим доступа: http://www.hrono.ru/land/landp/1900_port.php

4. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Жозе Сарайва; пер. с порт. — М.: Издательство «Весь мир», 2007. — 384с.

5. Черецкий В. 40 лет «революции гвоздик». [Электронный ресурс] / Виктор Черецкий — Режим доступа: <http://www.svoboda.org/content/article/25361536.html> (24.07.2016)

6. Шамбаров В.Е. Фашистская Европа. / Виталий Шамбаров — М.: Алгоритм, 2014. — 544с.

7. Aliar a luta antifascista os patriotas das forzas armadas. — Lisboa: Avante, 1974 — №463. — P. 1-2.

8. Comitete de Estocolmo. — Paris: A Voz do Desertor - jornal dos desertores e refract6rios portugueses, 1973 — №3 — P. 6-7.

9. Decreto-Lei 353/73. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://dre.tretas.org/dre/231642/decreto-lei-353-73-de-13-de-julho> (25.01.2017)

10. O livro «Portugal o Futuro» e o 25 de Abril // Diario de Noticias, 2010. Modo de acesso: <http://www.dn.pt/artes/livros/interior/o-livro-portugal-e-o-futuro-e-o-25-de-abril-1539703.html>

Kushyrets K. The policy of the Salazar-Caetano regime as a catalyst for the creation of a revolutionary mood in the Portuguese army — Article.

Summary. The importance of the short-sighted policy of the regime of Salazar-Caetano to form protest moods in the army, which became the leader of the Carnation Revolution in 1974, is substantiated. Article indicates the particularly significant role of the Portuguese colonial wars as one of the main reasons for the fall of the Estado Novo regime.

Keywords: regime of «New state», Salazar, army, colonial wars, Carnation Revolution.

Куширец К.О. Политика режима Салазара-Каэтано как катализатор создания революционных настроений в португальской армии — Статья.

Аннотация. Обосновывается значение недальновидной политики режима Салазара-Каэтано в вопросе формирования протестных настроений в армии, которая стала ведущей силой Революции гвоздик 1974 года. Указывается на особо важную роль португальских колониальных войн, как одной из основных причин падения режима «Estado Novo».

Ключевые слова: режим «Нового государства», Салазар, армия, колониальные войны, Революция гвоздик.

Черопита Т. Н.,

аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРИЗНАНИЕ И ФОРМЫ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Анотація. У статті розглянута категорія «визнання» з позиції соціальної філософії, а також як універсальна психологічна потреба. Виявлено основні форми «визнання» в сучасному політичному просторі. Автором проаналізовано взаємозв'язок основних форм «визнання» з політичними режимами.

Ключові слова: визнання, потреба, політичний режим, демократія, політичний простір.

Актуальность исследования. Окончание «холодной войны» в конце двадцать первого века породило иллюзию того, что человечество в современном глобальном мире придет к гармонии благодаря всеобщей ориентации на демократическое устройство общества. Утопичность подобного рода воззрений обнаружилась уже в начале века двадцать первого, когда мировое сообщество столкнулось с многочисленными этническими конфликтами, нарушениями закона и порядка международными организациями, возникновением новых принципов альянса и конфликта между государствами, возрождение неокommунистических и неофашистских движений, интенсификации религиозного фундаментализма и т.д. В социально-философских и политологических исследованиях все чаще стали появляются утверждения, что парадигма гармоничного мира слишком оторвана от реальности, чтобы быть полезным ориентиром в современном глобальном мире.

Обращение к проблеме «борьбы за признание» дает нам возможность заглянуть внутрь международной политики и осмыслить ее с позиции социальной философии. Нам важно показать, что то, что искал на протяжении всей истории человек, то, двигало ранее шагами истории и двигает сегодня — это признание.

Разработанность проблемы. К понятию «признания» или его аналогу, «борьбе за признание», отечественные ученые в рамках социально-философского и политологического знания обращаются достаточно редко. Современные исследователи, такие как М. Гефтер, Т. Вайзер, П. Сане в своих статьях об этике и ценностях современной демократии обращаются к понятию «признание» только в контексте его отождествления с понятием «достоинство». А вот философы с давних времён

осмысливали такой психологический феномен как «жажда признания», однако не могли сформулировать адекватного слова для его обозначения: Платон в свое время говорил о «тимосе» или «духовности», Макиавелли — о стремлении человека к славе, Гоббс — о гордости и тщеславии.

Концепцию, лежащую в основе «признания», впервые сформулировал Гегель. В ней акцентируется внимание на важности понимания «борьбы за признание» как двигателя истории. Опираясь на эту концепцию, американский ученый Френсис Фукуяма в своей работе «Конец истории и последний человек» смог по-новому взглянуть на многие явления современного мира, включая настоящее и будущее современной демократии. К анализу некоторых положений этого труда мы обратимся и в нашей статье.

Изложение основного материала. Рассуждая о признании, американский психолог А. Маслоу вполне справедливо рассматривал его как универсальную психологическую потребность. Он утверждал, что признание есть суть: «Наиболее устойчивая и, следовательно, наиболее здоровая самооценка, которая основывается на заслуженном уважении со стороны других...» [3, с. 72]. Понятие «признание» и его роль в социальной практике пытались осмыслить и ученые, ведущие исследования в рамках социальной философии. Они также обращались к потребности человека придавать ценность вещам - в первую очередь себе, а также другим людям, замечая, что это та сторона личности, которая является основным источником таких эмоций, как гордость, гнев, страх, стыд.

Но именно философы констатировали, что «жажда признания», есть наиболее политическая часть человеческой личности, поскольку именно она заставляет людей стремиться к самоутверждению над другими. Неудивительно, что многие из них главную проблему политики стали усматривать в укрощении или покорении жажды признания. Учитывая то, что потребность признания носит универсальный характер, они стали задумываться над тем, как ее укротить, чтобы она служила политическому сообществу в целом.

Американский ученый Ф. Фукуяма, пытается осознать связь между признанием как

универсальной психологической потребностью и его социальном смысловым наполнением, как жажды признания, обращается к понятию «тимос». Как известно, его вводит в философскую традицию Платон в своей работе «Государство» как нечто, связанное с ценностью, которую человек определяет для самого себя, тем, что можно назвать «самооценкой». Осмысляя это платоновское понимание тимоса, ученый пишет: «Тимос — это что-то вроде врожденного чувства справедливости у человека: люди верят, что чего-то стоят, и когда другие ведут себя по отношению к ним так, будто они стоят меньше — то есть когда не признают их правильную ценность, — они впадают в гнев. Такая связь между самооценкой и гневом заметна в английском слове «indignation» (негодование). «Dignity» (достоинства) характеризует чувство самооценки личности, «in-dignation» возникает, когда кто-то оскорбляет это чувство самооценки. И, наоборот, когда другие замечают, что мы не живём согласно с нашей самооценкой, мы ощущаем стыд, а когда нас оценивают справедливо (то есть пропорционально нашей истинной ценности), мы чувствуем гордость» [5, с. 259].

Анализ понятия тимос позволяет выделить в нем две стороны и, с помощью этого, раскрыть внутренние, побудительные причины действий как отдельного человека, так человеческих сообществ: этносов, наций, государств. Одну из этих сторон можно характеризовать как изотимию, другую — как мегалотию.

Под изотимией подразумевается желание каждого человека быть равным другим. И хотя для описания своих личных целей он не пользуется словами «признание» и «тимос», но всегда использует такие слова, как «достоинство», «уважение», «самоуважение» и «самооценка». Эти нематериальные факторы входят в расчеты каждого разумного человека и характерны для политического сознания любого сообщества. Но для человека, живущего в демократическом обществе, характерна всепоглощающая изотимия. Потребность в ней неизбежна при любом понимании демократических преобразований, которые совершились во всем мире в конце прошлого века и продолжаются в веке двадцать первом.

Однако человек может быть охвачен желанием быть не просто равным другим, но быть признанным лучше других. Это и есть мегалотимия. На личностном уровне мегалотимия является необходимым условием для создания чего бы то ни было, что в жизни чего-то стоит, великой литературы и поэзии, музыки, философских систем и т. п. И это может происходить как на основании действительно его внутренней ценности человека, исключительности индивидуальных

способностей и талантов. Но нет гарантий того, что представления человека о самом себе останутся в рамках «моральной» нормы, и не будут даваться на основании завышенной, тщеславной самооценки. То есть тимос, возникший как скромный вид самоуважения, может проявить себя и как желание доминировать и стать, тем самым, источником серьезных человеческих конфликтов. Именно в этой, оборонной стороне жажды признания, многие философы усматривают и «скрытую причину» возникновения социального неравенства в обществе. Именно эта сторона «жажды признания» на уровне нации и государства достаточно часто была причиной и социальных революций, и межгосударственных войн.

Представители западной философской и политологической мысли нередко высказывают предположение, что современная либеральная демократия заменит «иррациональное» желание быть выше других «рациональным» желанием быть признанным равным другим. Ценность демократии как формы государственного устройства очевидна: она признает равенства граждан перед законом, способствует вовлечению в общественно-политическую жизнь значительную часть населения, содействует стабилизации, создает условия для непрерывного развития личности, роста общественного сознания.

Но идеализировать демократию, видеть в ней абсолютно совершенную форму власти не следует. Стоит прислушаться к изречению, приписываемому У. Черчиллю: демократия — это самый худший вид правления, не считая остальных. Это следует понимать так, что никакая разновидность демократического устройства общества не лишена пороков. И не случайно итальянский мыслитель Дж. Вико сравнивал «путь к демократии» с «острием лезвия», по которому ходит общество. Более, он считал, что переход к демократии знаменует начало нисхождения культуры. В связи с этим он писал: «Век заката оказывается наиболее благоприятным для удобной жизни отдельного человека. Оставшееся без попечения целое гибнет. Это сопровождается утверждением рассудочности, развитием философии и прозы» [1, с. 165].

Надо иметь в виду и то, что прямая демократия, позволяющая непосредственно учесть волю большинства, возможна лишь в небольших коллективах. В большом сообществе может существовать лишь представительная демократия, в которой от имени народа выступают выбранные им представители. Народ практически всегда в большей или меньшей мере отчужден от власти. Поэтому даже самая экономически успешная на сегодняшний день западная либеральная демократия, опирающаяся на либеральную экономику,

является, по-сути, элитарной демократией. Ведь в ней власть, формирующаяся на основе выборов и допускающая гражданские свободы, тем не менее фактически возвышается над обществом и оказывается неподконтрольной ему.

Общеизвестно, что в рамках формальной законности политическая организация общества может быть различной. Исторически сосуществовали две политические модели государственного устройства: демократическая и тоталитарная. Противопоставляя тоталитаризм двадцатого столетия демократии, в социально-философской и политологической литературе его характеризуют как модель государственной организации, которой присуще: господство единой официальной идеологии, охватывающей все сферы жизни; монополизация власти правящей партии и ее лидера; первенство политики над экономикой и развитие последней в милитаристском направлении. Но главное, это: ограничение прав и свобод личности, цензура и жесткий контроль над печатью, тотальный контроль поведения и мышления граждан и наказание за инакомыслие.

Однако следует вспомнить, что М. Вебер называл такие теоретические конструкции «идеальными типами» и отмечал, что в «чистом виде» они не существуют. То есть и демократия, и тоталитаризм реализуются не полностью, поскольку сохраняют в себе черты какие-то остатки традиций и нравов, характерных для существовавших в прошлом иных условий политической жизни.

И в самом деле, социально-философское исследование, проведенное Х. Аренд, подтвердило, что даже в фашистской Германии или сталинском советском государстве, которые считаются наиболее полными воплощениями тоталитаризма, семья, религия, наука и искусство в значительной мере оставались неподвластными режиму очагами сопротивления, которое он не мог подавить. При этом многие исследователи тоталитаризма пытаются поставить знак равенства между этими государствами, равно как и другими, которые эти режимы пережили. На наш взгляд, такой подход является неправомерным. И доказать это можно, сравнив то, как реализовалось «признание» как универсальная потребность человека в этих государствах.

Следует обратить внимание на то, что все тоталитарные государства двадцатого столетия декларировали свои политические режимы как демократию. При этом Германия до появления нацистского режима уже имела более столетний опыт демократических преобразований. Однако события, следующие после первой мировой войны, распад империи, активизировали у немцев представления об унижении чувства собствен-

ного достоинства не только на индивидуальном уровне, но и на уровне всей нации. Не только в Германии, но других странах мира, где сформировался национализм после итогов первой мировой войны, возникла ситуация классической мегалотимии. Нации стали объединяться и демонстрировать готовность к смертельному риску не просто ради признания, но ради поиска своего «места под солнцем» как высших по отношению к другим. Апелляция к простейшим архетипам, где «другой» рассматривался как «чужой», по отношению к которому все позволено, привела беспрецедентному уничтожению миллионов людей по этническим и национальным признакам. Доказательством тому, что идея права «расы господ», например, немцев, управлять всеми прочими, в международном масштабе ведет в тупик, стали итоги второй мировой войны.

Приход в 1917 году большевиков к власти сопровождался становлением на территории бывшей Российской империи тоталитарного режима. Как и любой тоталитарный режим, он базировался на жесткой управляемости сверху и опорой на массовую, аффектированную поддержку снизу. Что касается управляемости сверху, то она вполне укладывалась в авторитарные традиции русского народа, которые существовали задолго до большевизма. А вот коммунистическая идеология, которая обещала всеобщее равенство провозглашала интернационализм, была пронизана безудержной апологетикой «простого человека», вдохновляла народные массы и вызывала чувство изотимии. Она нашла отклик и поддержку среди разных слоев народа, вызывала у него трудовой энтузиазм и готовность участвовать в борьбе с «классовыми врагами», то есть с «чужими». О неизбежности насилия как «повивальной бабки истории» писал и идеолог коммунизма К. Маркс, поэтому политические кампании сталинской эпохи против «инакомыслящих» всех направлений рассматривалась народными массами как совершенно оправданная со стороны социалистического государства охрана от многочисленных врагов. Изотемическими настроениями можно объяснить и единение многонационального советского народа, который шёл насмерть в борьбе с фашизмом, защищая свою «социальную справедливость».

Однако латентные проблемы советского государства стали вскрываться в послевоенный период, когда обнаружилась не только экономическая, но идеологическая несостоятельность коммунизма. Мало того, что простой человек вынужден был постоянно испытывать унижение в процессе «доставания» необходимых вещей потребительской культуры, он вынужден был также идти на сделку со своей совестью. И простому рабочему, и

образованному интеллигенту, потерявшим веру в марксистско-ленинскую идеологию, невозможно было стать преуспевающим, не погрузившись достаточно полно в обман государственной системы. А если человек был честен и высоко ценил свое достоинство, у него была только одна альтернатива: аскетическая жизнь в тюрьме, психушка или изгнание. Поэтому жажда признания сыграла ключевую роль в революционной ситуации, сложившейся в Советском Союзе в 1991 году, когда народ выступил против действий «путчистов», подтвердив свое право на участие в политических событиях и приверженности к демократическим идеалам.

Крах социалистической системы ознаменовался тем, что и страны Восточной Европы, и бывшие республики Советского Союза, получившие национальную независимость, провозгласили себя приверженцами демократии, образцом которой для них стал Запад. Привлекательность Западного мира в этих странах во многом определялась его экономической эффективностью. Но практика показала, что те страны, которые проходят экономическую модернизацию, проявляют тенденцию к наименьшей политической стабильности, поскольку сам экономический рост порождает новые ожидания требований. Люди сравнивают свое положение не с таковыми же в традиционных обществах, но с положением жителей богатых стран, в результате чего впадают в гнев. Повсюду ощущаемая «революция растущих желаний» - феномен столь же тимотический, сколь и вызываемый желаниями. Поэтому стремление к национальной независимости и суверенитету повсеместно стало проявлением не только желания самоопределения и свободы, но и «жажды признания», признания своей значимости и исключительности.

Этот процесс стал сопровождается поиском национальной идентичности, которая была растворена в условиях коммунистической идеологии, декларирующей интернационализм. Американский ученый С.Хантингтон в своей работе «Столкновение цивилизаций» справедливо отмечает, что для людей, которые ищут свои корни, важны враги. Основная идея его труда заключается как раз в том, чтобы показать, что в «...мире после холодной войны культура и различные виды идентификации... определяют модели сплоченности, дезинтеграции и конфликта» [4, с. 15].

И в самом деле, во многих странах Восточной Европы поиск идентификации вырастает до уровня конфликтов националистического толка. Националистическим государством, как известно, считается такое государство, в котором полнота гражданских свобод предоставляется только определенной нации или этнической группе. Это государства, в которых этническая или националь-

ная принадлежность становится исключительной основой для обладания законными правами. Важно понимать, что возникшие после распада Советского Союза независимые государства, могут стать демократическими, как они того желают, только в том случае, если будут гарантировать права и свободы всех своих граждан, которые остаются в стране, включая такие основополагающие права, как право на свободу слова и печати, на получение образования на родном языке и др. Национализм во многом есть проявление жажды признания, принимающий форму мегалотимии. Нередко он носит характер иррационального признания, так как многие действия политического характера, которые осуществляют правительства этих государств, наносит ущерб экономическим интересам страны.

Большинство этих государств позиционируют себя как государства демократические только потому, что проводят выборы. Но демократическое государство не может возникнуть в результате введения только выборной системы. Оно не может выжить без определенной степени «иррациональной любви» страны к себе. Оно не может выжить и без инстинктивной приверженности к таким подлинно демократическим ценностям, как толерантность.

Согласно определению, данному в «Декларации принципов толерантности», это понятие означает «...уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявления человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести и убеждений. Толерантность — это свобода в многообразии. Это не только моральный долг, но и политические и правовые потребности. Толерантность — это добродетель, которая делает возможность достижения мира и способствует замене культуры войны культурой мира» [2].

Можно согласиться с тем, что толерантность является «лакмусовой бумажкой» демократии. Но события последних десятилетий подвергают серьезному испытанию эту добродетель, привитую людям западной демократии в течении долгого исторического времени. Вступив в эпоху глобализации, страны западной демократии стали демонстрировать свое экономическое и политическое превосходство и навязывать демократические идеалы государствам, которые выбрали иной путь развития. А это значит, что демократические страны в условиях глобализации стали демонстрировать тенденцию к мегалотимии. Попытка западных стран установить демократию на Востоке привела к тому, что, в результате этого, страны исламского мира погрязли в хаосе и в войне. А весь мир повсеместно столкнулся с таким яв-

лением как терроризм, источником которого, по большей части, стал исламский фундаментализм. Беженцы из исламского мира заполнили страны Западной Европы в поисках и убежища, и экономических благ, которые могут быть предоставлены только самыми развитыми странами Западной Европы. И эти страны предоставляют беженцам такую возможность исходя из принципа толерантности. А сами живут в страхе перед новыми террористическими актами. И они обязательно будут. Потому, что далеко не все беженцы, которым чужда толерантность в силу их убеждений, чувствуют в этих демократических государствах себя равными с другими, даже если, как показывает опыт, они получают гражданство. Для них европейцы остаются «чужими», поэтому для них терроризм — это вполне приемлемое средство для признания того, что их идеология лучше европейской. Это мегалотимия современного исламского мира, который заполняет мир европейский. Поэтому, адекватно современной ситуации, западным странам необходимо выработать у членов демократического общества, помимо толерантности, такое качество, как резистентность, то есть способности к устойчивости и умеренной сопротивляемости по отношению к «другим».

Таким образом, разрушение биполярности привело современный мир к серьёзным вызовам. Один из них представляет особую опасность для всего мира. Так, декларируя победу демократии в противостоянии с тоталитаризмом, страны Евросоюза столкнулись с тем, что среди «равных» есть кто-то «ровнее». Сегодня всем становится ясно, что современная Америка демонстрирует своё право на лидерство в мировом масштабе, а западная Европа вынуждена с этим мириться. Но не факт, что с таким положением вещей смирился всё мировое сообщество. Можно утверждать, сегодня мир сталкивается с проблемой избытка мегалотимии в Соединённых Штатах Америки. Но самое важное то, что эта страна, безусловно передовая и могущественная, не сможет защитить себя от другой цивилизации, зараженной мегалотимией высокой степени, граждане которой будут готовы расстаться с уютом и безопасностью и не побоятся рискнуть жизнью ради господства.

Выводы. Исходя из того, что «признание» есть универсальная потребность не только отдельного человека, и любого сообщества, включая национального, можно сделать вывод о том, что в современном мировом политическом пространстве вряд ли может установиться равновесие и гармония. Причиной этому является то, что стремление к признанию может проявляться в двух формах: как изотимии, то есть признавать себя равным другим, так и мегалотимии, то есть утверждать себя лучше других.

Поэтому крах тоталитарного режима в конце двадцатого столетия, оплотом которого являлся Советский Союз, вовсе не означал, как предполагалось, полную победу демократии, в основе которой лежит идея равенства. Уже в двадцать первом столетии о себе вновь заявляют некоммунистические, неонацистские режимы, поднимает голову исламский фундаментализм. Анализ «признания» позволил нам установить сходство между ними, которое заключается в том, что все они движимы чувством мегалотимии. Более того, и некоторым современным демократическим государствам это чувство тоже не является чуждым.

А это значит, что основным вызовом нашей эпохи может стать желание государств, обладающим современным истребительным оружием, вступить в кровавую битву за престиж. И только осмысленное понимание этой проблемы всего мирового сообщества может привести к «рациональному» способу ее решения.

Литература:

1. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций / Дж. Вико. — М. : «Рефл-бук», 1994. — 628 с.
2. Декларация принципов толерантности. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
3. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. с англ. Т. Ю. Гутман. — СПб : Питер, 2012. — 352 с.
4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; пер. с англ. Ю. Новиковой. — М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.
5. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма. — М. : АСТ : Ермак, 2005. 588 с.

Cheropita T. M. Recognition and forms of its manifestation in the contemporary political space — Article.

Summary. The article considers the category of «recognition» from the standpoint of social philosophy, and also as a universal psychological need. The main forms of «recognition» in the modern political space are revealed. The author analyzes the relationship between the main forms of «recognition» and political regimes.

Keywords: recognition, need, political regime, democracy, political space

Черопита Т.М. Признание и формы его проявления в современном политическом пространстве — Статья.

Аннотация. В статье рассмотрена категория «признания» с позиции социальной философии, а также как универсальная психологическая потребность. Автором выявлены основные формы «признания» в современном политическом пространстве, и проанализирована взаимосвязь с политическими режимами.

Ключевые слова: признание, потребности, политический режим, демократия, политическое пространство.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, написані українською, російською та англійською мовами: статті — до 0,5 др. арк., короткі повідомлення — до 0,25 арк.

2. Будова статті:

УДК (універсальний десятковий класифікатор)

Анотація мовою статті (до 100 слів)

Ключові слова мовою статті (3-10 слів)

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Формування **мети** статті.

Виклад основного матеріалу дослідження за повним обґрунтування отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі.

Література

В кінці тексту двома мовами — російською (якщо текст викладено українською) та англійською вказується **прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова**

Підпис автора і дата

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін — 20 мм. Шрифт — Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті у квадратних дужках порядковим номером використаного джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук відповідного профілю).

5. Довідка про автора — прізвище, ім'я, по батькові, адреса, телефон, електронна адреса, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа)

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

ЗМІСТ

історія

Куліков В. О.
ДОХОДИ І ВИТРАТИ РОБІТНИКІВ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ТА ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 4

Мартинов В. Л.
ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ ЛЮТНЕВОЇ ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА СТОРІНКАХ РОСІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ 9

Поспелов А. С., Яговкін А. С.
ВІЙНА ЗА ОГАДЕН. ВПЛИВ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ. 14

Широколава М. В.
УЧАСТЬ КУПЕЦТВА В ГРОМАДСЬКОМУ РУСІ ЗА ПОЧАТКОВУ НАРОДНУ ОСВІТУ В ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ 18

філософія

Бондар Т.І.
РИТОРИКА ЯК ЗНАРЯДЛЯ ВЛАДИ 24

Готынян-Журавлева В.В.
СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ Н. КЕМПБЕЛЛА И С. С. СТИВЕНСА 29

Завідняк Б. Т.
АЛЕГОРИЗМ ЯК МЕТОД У ФІЛОНА ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО. 34

Загурская Н. В.
МИНИМАЛИСТСКИЙ ДИЗАЙН ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СУЩЕСТВА 40

Казаков М.А.
ПАРАДИГМА СПЕКУЛЯТИВНОГО РЕАЛИЗМА В ЭПИСТЕМОЛОГИИ 45

Козобродова Д. М., 55
ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ЯВЛЕНИИ САМООРГАНИЗАЦИИ В ХХ В. (ОТ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ К СОЦИОГУМАНИТАРНОЙ СФЕРЕ) 55

Лобик Л., Повторева С.
ІРРАЦІОНАЛЬНІ ТА ПОЗАРАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ: ТРАДИЦІЇ І НОВАЦІЇ 61

Московская Е.А.
ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКИХ МЕТАФОРЛОГИЧЕСКИХ РЕФЛЕКСИЙ. . . 68

Томашкевич В. А.
ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ФІЛОСОФІЯ: СУТЬ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ 73

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Науковий збірник

Виходить двічі на рік
№ 14, 2017

Заснований у 2010 р.

Коректор
Технічний редактор

Радіонова І.І.
Мартиненко Т.В.

Підписано до друку 28.11.17. Формат 60x84/8. Обл.-вид.арк. 14,92. Ум.-друк. арк. 15,35.
Папір офсетний. Гарнітура «Literaturna». Друк на дуплікаторі. Наклад 300 прим. Заказ № 1712-26.

Віддруковано ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. 8(048) 7777-591.